

Міністерство освіти і науки України
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АВТОМОБІЛЬНО-ДОРОЖНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра економіки і підприємництва

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
по дисципліні «Макроекономіка»

Укладач:

к.е.н., доцент Леоненко Н.А.

Харків 2018

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
ТЕМА 1. МАКРОЕКОНОМІКА ЯК НАУКА.....	6
1.1. Макроекономіка, її предмет, функції та місце в системі економічних наук	6
1.2. Методи дослідження предмета макроекономіки	14
1.3. Макроекономічне моделювання	20
1.4. Історія розвитку макроекономіки як науки.....	24
ТЕМА 2. МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ.....	27
2.1. Система національних рахунків як міжнародний стандарт макроекономічного рахівництва.....	27
2.2. Основні макроекономічні показники у СНР	35
2.3. Номінальний и реальний ВВП.	46
ТЕМА 3. РИНОК ПРАЦІ.....	47
3.1. Поняття зайнятості населення, її види і форми	47
3.2. Безробіття, його види і показники	51
3.3. Механізм ринку праці.....	55
3.4. Соціально-економічні наслідки безробіття, соціальний захист безробітних	60
ТЕМА 4. ТОВАРНИЙ РИНОК.....	63
4.1. Сукупний попит, фактори впливу, крива сукупного попиту	63
4.2. Сукупна пропозиція, фактори впливу, крива сукупної пропозиції	66
4.3. Рівновага сукупного попиту та сукупної пропозиції. Застосування моделі AD-AS	68
ТЕМА 5. ГРОШОВИЙ РИНОК.....	73

	3
5.1. Пропозиція грошей.....	73
5.2. Попит на гроші	77
5.3. Механізм грошового ринку.....	80
5.4. Процентна ставка.....	82
ТЕМА 6. ІНФЛЯЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ	84
6.1. Сутність та види інфляції.....	84
6.2. Причини та наслідки інфляції.....	87
6.3. Інфляція та безробіття	92
ТЕМА 7. СПОЖИВАННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ.....	95
7.1. Доходи домогосподарств	95
7.2. Кейнсіанська функція споживання.....	99
7.3. Функції споживання з урахуванням фактора часу	102
ТЕМА 8. ПРИВАТНІ ІНВЕСТИЦІЇ	105
8.1. Сутність інвестицій, їх класифікація та роль в економіці.....	105
8.2. Інвестиції як фактор сукупного попиту	111
8.3. Теорія інвестування	114
ТЕМА 9. СУКУПНІ ВИТРАТИ І ВВП	129
9.1. Сукупні витрати і рівноважний ВВП	129
9.2. Мультиплікатор витрат	133
9.3. Сукупні витрати і потенційний ВВП.....	135
ТЕМА 10. ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ	138
10.1. Економічна динаміка.....	138
10.2. Фактори економічного зростання.....	140
10.3. Моделі економічного зростання	142
ТЕМА 11. ДЕРЖАВА В СИСТЕМІ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ	147
11.1. Роль держави в економічному кругообігу.....	147

	4
11.2. Вплив держави на формування економічної рівноваги.....	148
11.3. Фіскальна політика.....	152
11.4. Монетарна політика.....	156
ТЕМА 12. ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ.....	160
12.1. Світове господарство і національна економіка. Форми міжнародних економічних відносин.....	160
12.2. Міжнародна торгівля: роль, обсяг, структура, особливості.....	164
12.3. Платіжний баланс.....	169
12.4. Валютний курс.....	170
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	178

ВСТУП

Макроекономіка належить до тих дисциплін, які покликані забезпечити фундаментальну економічну підготовку бакалаврів з економіки. Її мета — дати студентам теоретичні знання та найпростіші практичні навички з питань механізму функціонування та розвитку національної економіки. При цьому в центрі уваги перебувають причинно-наслідкові зв'язки в економіці, що відображаються через такі категорії, як сукупний попит і сукупна пропозиція, інфляція, сукупні витрати і валовий внутрішній продукт, зайнятість і безробіття, державний бюджет, платіжний баланс, валютний курс тощо.

Для досягнення цієї мети в процесі викладання дисципліни передбачається розв'язання таких завдань:

- визначення ролі макроекономічної науки в суспільстві, розкриття її об'єкта, предмета та методології;
- висвітлення системи основних макроекономічних показників та індикаторів макроекономічної нестабільності;
- розкриття основних положень макроекономічних теорій, на які спирається сучасна макроекономічна наука та господарська практика;
- розгляд базових моделей економічної рівноваги;
- розкриття механізму основних складових державної економічної політики: фіскальної, монетарної, зовнішньоторговельної;
- визначення чинників та розкриття основ моделювання економічного зростання.

Після опанування дисципліни «Макроекономіка» студент повинен:

Знати — ключові положення макроекономічних теорій, які лежать в основі макроекономічної науки; систему макроекономічних показників; базові моделі макроекономічної рівноваги; механізм економічної політики, і зокрема фіскальної, монетарної та зовнішньоекономічної політики.

Уміти — обчислювати основні макроекономічні показники; аналізувати макроекономічні результати функціонування та розвитку національної

економіки; оцінювати ефективність економічної політики держави.

ТЕМА 1. МАКРОЕКОНОМІКА ЯК НАУКА

1.1. Макроекономіка, її предмет, функції та місце в системі економічних наук

Необхідно розмежовувати макроекономіку як явище та як сферу знань (як науку).

Макроекономіка як явище — це система сімейних господарств (домогосподарств), підприємств (фірм), що об'єднуються в певні галузі та сектори економіки, які взаємодіють між собою, з державою та закордоном у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання економічних благ .

Макроекономіка в гносеологічному аспекті є певною системою знань про функціонування економіки як єдиного цілого, елементи і рівні економіки як системи, їх взаємодію.

До того часу, доки уявлення економістів-науковців ґрунтувались на тому, що рівновага на мікрорівні автоматично забезпечує рівновагу на макрорівні, потреби в макроекономіці як окремій науці не виникало, хоча такі явища макрорівня, як національний дохід, рівень інфляції, рівень безробіття досліджувались. Але це була певна сфера знань про економіку на загальнодержавному рівні.

Велика депресія 1929—1933 рр. поклала край догмату стосовно того, що рівновага в масштабах суспільства може встановлюватись і підтримуватись автоматично ринком. Це спонукало до теоретичного осмислення механізму встановлення і порушення рівноваги спочатку в межах національного, а потім і у взаємодії національного і світового ринків, розвитку макроекономіки як окремої науки.

Макроекономіка — розділ економічної теорії, який вивчає економіку як єдине ціле. Що зумовило необхідність і можливість перетворення цього роз-

ділу економічної теорії в самостійний предмет економічних дисциплін?

Необхідність макроекономічного дослідження як відносно відособленого, пояснюється наступним.

По-перше, аналіз поведінки малих суб'єктів господарювання (таких як домогосподарство, підприємство, споживач і виробник, найманий працівник і власник капіталу, банкір і вкладник тощо) та відносин, що виникають між ними на мікроекономічному рівні, не дають можливості відповісти на цілу низку вельми важливих для долі господарської системи запитань. Найважливіші з них такі:

- як можна уникнути глибоких спадів виробництва, високого рівня безробіття, гіперінфляції;

- як впливають на ефективність функціонування фірм та добробут домогосподарств, незалежно від їх економічної поведінки, зміни в економічному середовищі;

- як і чому відбуваються зміни умов ділової активності.

Ці проблеми аналізує і пояснює макроекономіка.

По-друге, зазначені вище економічні явища (як багато інших, котрі будуть досліджені далі) не можуть бути розкриті категоріями і законами мікроекономіки. Виникає потреба введення в науковий обіг додаткового понятійного та категоріального апаратів (сукупний попит і сукупна пропозиція, рівень цін, сукупний обсяг національного виробництва, сукупний обсяг доходу і т. д.). Макроекономічному рівню господарювання властиві закони, відмінні від тих, які правила поведінки одиничних суб'єктів господарювання.

По-третє, макроекономіка — не просто величезна кількість окремих суб'єктів господарювання. Макроекономіка — нова системна якість. Система не дорівнює простій арифметичній сумі її елементів. Система — це певна сукупність елементів, яка утворює ціле. Її властивості зумовлюються як взаємодією самих елементів між собою, так і взаємодією елементів із системою як цілим. Тому система — це якісно інше утворення, ніж механічна сума її елементів.

Можливість макроекономічних наукових досліджень виникає з появою величезних масивів статистичної інформації, яка дає змогу здійснювати розрахунки агрегованих економічних показників (валовий внутрішній продукт, валовий національний продукт, національний дохід, обсяг споживання, обсяг інвестицій тощо). Таке виокремлення макроекономіки в окремий предмет економічної науки відбулося в 30-ті рр. ХХ ст.

Предмет макроекономіки включає:

- національну економіку як єдине ціле, тобто макроекономічну систему,
- окремі агрегати економіки, які охоплюють всі або великі групи однорідних або подібних індивідуальних економічних суб'єктів та їх економічні зв'язки (сфера матеріального і сфера нематеріального виробництва, державний і приватний сектори, сфера домашніх господарств тощо),
- сфери економічної системи (виробництво, розподіл, обмін і споживання суспільного продукту),
- економічні зв'язки між суб'єктами економічної системи (соціально-економічні і організаційно-економічні відносини),
- стратегію економічної поведінки держави, тобто макроекономічне регулювання і основи економічної політики.

Об'єктом її дослідження є агреговані показники. Тому макроекономіка — наука про агреговану поведінку в економіці. Вона вивчає домінуючі тенденції в економіці, залишаючи поза увагою часткові зміни, що стосуються окремих домогосподарств та фірм .

Наприклад, макроекономіка цікавиться зміною рівня цін, що потребує розрахунку певних індексів, нехтуючи при цьому тим, що, приміром, під впливом погодних умов чи під тиском дій уряду відбулися зміни в цінах на одиничні товари чи їх групи (овочі чи взуття).

Суб'єктами макроаналізу виступають:

1. Сектор домашніх господарств містить усі приватні господарства країни, діяльність яких спрямована на задоволення власних потреб.

Домашні господарства проявляють три основних види економічної активності: пропонують фактори виробництва, споживають частину отриманого доходу і заощаджують.

2. Підприємницький сектор - це сукупність усіх фірм, зареєстрованих у межах країни (мета діяльності фірм - отримання прибутку).

Підприємницький сектор проявляє такі види економічної активності: пред'являє попит на фактори виробництва, пропонує результати своєї діяльності та інвестує.

3. Державний сектор - містить усі державні інститути та установи.

Основне завдання держави - створення суспільних благ, які надходять споживачам «безоплатно» (безпека, досягнення фундаментальної науки, послуги державної, соціальної та виробничої інфраструктур тощо).

Основні цілі державного сектору - задоволення потреб у суспільних благах, а не отримання прибутку; зростання суспільної продуктивності праці та зниження витрат на споживання домашніх господарств.

Для здійснення своєї діяльності держава збирає податки, за рахунок яких здійснює закупки товарів та послуг. Для спрощення аналізу реальних процесів на основі макромодельовання будемо вважати, що податки збираються тільки з домашніх господарств, а державні закупки включають всі державні витрати (державні інвестиційні витрати та державні споживчі витрати).

Для забезпечення своєї діяльності державний сектор проявляє такі види економічної активності: збирає податки, здійснює державні закупки товарів та послуг, а також надає пропозицію грошей для всіх макроекономічних суб'єктів.

4. Сектор закордон містить усі економічні суб'єкти, які знаходяться за межами даної країни, а також іноземні державні інститути.

Вплив закордону на вітчизняну економіку здійснюється через взаємний обмін товарами, послугами, капіталом та національними валютами [11, с. 14].

Макроекономічні суб'єкти приймають рішення під впливом таких фак-

торів: в силу своїх переваг; під дією кон'юнктури; у відповідь на дію інших макроекономічних суб'єктів.

Завдання макроекономічної теорії:

1) вивчення впливу поведінки економічних суб'єктів та економічної політики:

- на обсяг споживання та інвестицій;
- валютні курси і рівень інфляції;
- торговельний баланс і т. ін.;

2) виявлення факторів, що визначають:

- зміну рівня цін;
- зміну рівня заробітної плати;
- обсяг грошової маси;
- стимулюючу чи обмежуючу фіскальну та грошово-кредитну політику тощо;

ку тощо;

3) виявлення причин кон'юнктурних коливань в економіці як у короткостроковому періоді (діловий цикл), так і в довгостроковому (економічне зростання обсягів національного виробництва):

- вивчення впливу кон'юнктурних коливань на динаміку національних обсягів виробництва, рівень інфляції та безробіття тощо;
- визначення впливу макроекономічної політики на ефективність економіки як у коротко-, так і в довгостроковому періодах;
- дослідження впливу світогосподарських зв'язків на державний бюджет, процентну ставку, державний борг тощо.

Макроекономіка як наука забезпечує поповнення обсягу та повноту наших знань про економіку завдяки тому, що вона досліджує взаємодію різних ринків: товарного, фінансового та праці. Вона корисна, і нею не може не цікавитись жоден із суб'єктів господарського життя.

Макроекономіка як наука виконує такі функції:

1) теоретико-пізнавальну (гносеологічну), зміст якої полягає в пізнанні економічних явищ, процесів і поведінки макроекономічних суб'єктів та

створенні теоретичних моделей, відповідних об'єктам дослідження;

2) практичну, зміст якої полягає у розробці практичних рекомендацій на основі економічного аналізу. Ця функція реалізується насамперед у розробці економічної політики держави. Крім того, теорію макроекономіки використовують у своїй практичній діяльності домогосподарства, фірми та закордонний світ;

3) прогностичну, яка полягає в оцінці економічної кон'юнктури та передбаченні перспектив економічного розвитку країни;

4) виховну та світоглядну. Наявний у суспільстві економічний порядок формує відповідний тип економічного мислення та своєрідний світогляд .

Визначити місце будь-якої підсистеми або елемента в системі означає не що інше, як віднайти і розкрити зв'язки, в які вступає елемент (підсистема) з іншими елементами (підсистемами) та з системою як цілим. Отже, місце макроекономіки в системі наук визначається зв'язками цієї науки з іншими (безпосередньо або опосередковано) та з системою наук як цілим.

Для здійснення макроекономічних досліджень недостатньо мати інформацію про основні макроекономічні показники та їх динаміку. Багато проблем на макрорівні пов'язані з мікро-, мезо- та мегаекономікою. Так, наприклад, сучасна макроекономіка використовує як теоретичне підґрунтя основи мікроекономіки. Це пояснюється тим, що, по-перше, виявити загальноекономічні тенденції можна тільки завдяки врахуванню рішень окремих економічних суб'єктів. Наприклад, для того щоб виявити чинники, що визначають обсяг сукупного споживання, треба знати, який механізм прийняття домогосподарством (сім'єю) рішення стосовно того, яку частку доходу слід потратити в поточному періоді, а яку — відкласти на майбутнє. Для того щоб передбачити загальний обсяг інвестицій в економіку, слід мати уявлення про те, чим визначається схильність підприємців до інвестування і т. ін.

По-друге, правила поведінки на макрорівні є результуючою (рівнодіючою) багатомільйонних рішень фірм та домогосподарств у процесі їх взаємодії на ринку.

Але наука макроекономіка безпосередньо пов'язана й з іншими науками, зокрема зі статистикою, яка не тільки надає інформацію про агреговані показники економічного розвитку, а й забезпечує статистичними методами обробки інформації, виявлення тенденцій тощо.

Крім того, макроекономіка тісно пов'язана з демографією, яка забезпечує її інформацією про народонаселення, його структуру, очікувані зміни у народжуваності (населення), його структурі, здатності до мобільності і т. ін.

Макроекономіка, таким чином, пов'язана з багатьма економічними науками, але це не означає, що вона байдужа до неекономічних наук.

Макроекономіка відчуває на собі вплив політичної ідеології. Крім того, вона ґрунтується на певній філософії. Ціла низка власне економічних процесів відчутно реагує на психологічні мотиви поведінки суб'єктів господарювання, і в цьому плані макроекономіка пов'язана з психологією.

Макроекономіка пов'язана з економічною соціологією. Як зазначав видатний австро-американський економіст Й. Шумпетер, економічне дослідження здійснюється для того, щоб дізнатись, якою буде поведінка людей у будь-який момент та до яких наслідків вона призведе; економічна соціологія відповідає на запитання як, яким чином люди прийшли до того, щоб поводити себе так, як вони це зроблять.

Макроекономіка пов'язана з екологією. У людства з'являється все більше й більше підстав для того, щоб проблеми довкілля висунути на перший план, підпорядкувавши власне економічні проблеми проблемам збереження природи та людського духу.

Найтісніший зв'язок існує між макроекономікою та математичним моделюванням.

Розрізняють позитивну та нормативну макроекономіку як науку.

Позитивна макроекономіка покликана пояснити зміст макроекономічних явищ і процесів та поведінку економічних суб'єктів за цих умов. Це розуміння поведінкових функцій та об'єктивних реалій на макрорівні, необхідне для розробки рекомендацій щодо здійснення економічної політики держа-

ви. Позитивна макроекономіка, таким чином, прагне дати відповідь на запитання: якою є макроекономічна ситуація в країні.

Нормативна макроекономіка — це сукупність уявлень стосовно того, якою має стати економіка. Вона ґрунтується на певних ідеологічних засадах (чи то егоїстичного індивідуалізму, чи то превалювання суспільних інтересів над індивідуальними, чи будь-яких інших) та "еталонних" поведінкових функціях господарюючих суб'єктів.

У галузі позитивної макроекономіки хоча й існує багато розбіжностей у поглядах учених різних шкіл та напрямків, але їх об'єднує і багато спільного в розумінні економічних явищ і процесів.

Набагато більше розбіжностей у поглядах учених (урядовців, парламентарів та пересічних громадян) у галузі нормативної економіки. Наприклад, не виплата заробітної плати та пенсій у трансформаційній економіці України по-різному зачіпала інтереси тих, хто, відпрацювавши місяцями, а подекуди роками, не отримував зарплати, та тих урядовців, які в такий спосіб створювали ілюзію для міжнародних фінансових організацій про зменшення бюджетного дефіциту та зниження інфляції. Сказане вище означає, що запитання стосовно того, що краще: збалансований чи дефіцитний бюджет; що містить у собі більшу небезпеку: інфляція чи безробіття; який розподіл доходу можна вважати справедливим тощо — не мають однозначної відповіді ні серед науковців-економістів, ні серед політиків, ні серед широкого загалу осіб інших сфер діяльності. Чому так відбувається?

По-перше, багато макроекономічних теорій мають ситуативний характер. Так, наприклад, кейнсіанська теорія — теорія депресивної економіки, а неокласична — теорія умов повної зайнятості та потенційного обсягу національного виробництва. Кейнсіанська теорія досліджує економіку короткострокового періоду, а неокласична — довгострокового.

Відомо, що в економіці є постійно діючі суперечності між поточними та перспективними інтересами, цілями та завданнями. Саме тому дуже часто те, що є благом для поточного моменту, приховує в собі небезпеку для перс-

пективи, і навпаки.

По-друге, для визначення мети, того, як має бути, дуже важливими є моральні чинники, духовні цінності, ідеологія. Це вносить також суттєві зміни щодо уявлень про бажане майбутнє економіки.

По-третє, економічна форма руху має справу не тільки з матеріальними ресурсами, а і з людьми, які себе можуть поводити: раціонально і нераціонально, виважено та імпульсивно, зі знанням справи та інтуїтивно і т. ін. Це також знижує вірогідність прогнозів у економіці.

По-четверте, економіка окремої країни існує в соціальному середовищі, на неї впливає природа, світові тенденції й т. ін., що теж значною мірою ускладнює можливість як точного пізнання, так і прогнозування поведінки економічних суб'єктів.

1.2. Методи дослідження предмета макроекономіки

Виділяють три етапи макроекономічного дослідження (аналізу).

Перший етап ґрунтується на передумові існування репрезентативної (середньої типової) фірми і репрезентативного домогосподарства.

Використовуючи мікроекономічний інструментарій, досліджують поведінку домогосподарства та поведінку типової фірми і вивчають механізм прийняття такою фірмою управлінських рішень.

На другому етапі за допомогою агрегування, тобто узагальнення всієї сукупності рішень, прийнятих домогосподарствами і фірмами, виявляються макроекономічні закономірності й тенденції. При цьому обов'язково враховуються мультиплікативні ефекти. Результати аналізу цього етапу є підґрунтям для вироблення макроекономічної політики держави.

Суть третього етапу — перевірка теорії практикою. На цьому етапі гіпотетичні залежності, виявлені на попередньому етапі або підтверджуються (перетворюючи гіпотези в теорії), або не підтверджуються, продовжуючи за-

лишатись гіпотезами в очікуваннях свого підтвердження, або відкидаються як хибні.

Якщо гіпотези виявились правильними, то вони можуть певною мірою як пояснити минуле, так і передбачити майбутнє.

У зв'язку з тим, що макроекономіка як наука цікавиться станом економіки в минулому, в поточному періоді та прагне передбачити перспективу, розрізняють аналіз *ex post* та *ex ante*.

Аналіз *ex post* ґрунтується на визначенні макроекономічних параметрів минулого періоду з метою отримання інформації про те, як національна економіка функціонувала і яких результатів досягла. На основі результатів аналізу *ex post* здійснюють коригування вже існуючих макроекономічних концепцій і розробку нових.

Метою аналізу *ex ante* є визначення факторів та механізмів впливу на макроекономічні показники в майбутньому. Аналіз *ex ante* — це прогностичне моделювання економічних явищ і процесів на основі певних теоретичних концепцій.

Таким чином, макроекономіка покликана пояснити закони розвитку економіки, показати, якою вона могла б стати, та виявити засоби впливу на існуючий стан економіки з метою досягнення бажаного стану.

Методологія — це система наукових знань про шляхи та методи, засоби, інструменти пізнання істини.

Методологія макроекономіки ґрунтується на системі найбільш загальних принципів, методів та способів пізнання економічних систем.

У найзагальнішому плані методологія макроекономіки ґрунтується на двох основних складових: загальнонаукових методах пізнання, які включають діалектику та логіку, та специфічних, що включають агрегування, принцип рівноважності, економіко-математичне моделювання, прогнозування тощо.

Логічний принцип макроекономічного дослідження пов'язаний з тим, що логіка понять, категорій, принципів і законів макроекономіки як науки є

теоретичним відображенням логіки об'єктивних макроекономічних явищ і процесів.

Діалектика як метод пізнання передбачає розгляд усіх явищ і процесів з моменту їх виникнення у певних формах до моменту їх переходу в іншу форму. Діалектичний метод, у свою чергу, має складну структуру: єдність конкретного й абстрактного, аналізу та синтезу (структури і функцій), індукції й дедукції, логічного й історичного, кількісного і якісного аналізу.

Пізнання економічної системи як єдиного цілого вимагає, щоб суб'єкт, який пізнає, відштовхувався (починав) від конкретної економічної системи конкретної держави в конкретний історичний період її (системи) розвитку. Отже, пізнання починає здійснювати свій рух від конкретного. Але конкретне, зокрема макроекономічна система, — досить складний об'єкт. Пізнати його в усій складності в принципі неможливо, тим більше, що система перебуває в постійному русі, постійно змінюється, знімаються одні форми і набуваються інші, вони переходять із коротко- у довгостроковий період, і навпаки. Для того, щоб все-таки зробити спробу пізнати цю мінливу цілісність, треба абстрагуватись (відволіктись) від багатьох чинників. Будь-яке поняття чи категорія (система, ринок, рівновага, інвестиція, дохід і т. ін.) — не що інше як абстракція. Пояснюється це тим, що система, ринок, рівновага й т. ін. завжди виступають у певній формі, що ця форма змінна, що на все на світі впливають як внутрішні зміни самого об'єкта (явища, процесу), так і зовнішні чинники. В усіх цих змінах прагнення збагнути об'єкт є безнадійним. Тому немає іншого шляху для пізнання як звільнення (відволікання) від несуттєвого, випадкового, а спочатку просто будь-чого зовнішнього і розгляд об'єкта на основі виділення в ньому суттєвого, типового, стійкого.

Результатом такого виокремлення є наукові поняття, категорії, закони як сходинки та інструменти пізнання. Тому виклад пізнаного явища чи процесу завжди починається з абстрактного і рухається у напрямку конкретизації. Отже, процес пізнання як процес дослідження об'єкта — це рух від конкретного до абстрактного, а процес наукового викладу пізнаного об'єкта — це

рух від абстрактного до конкретного. Конкретне — найбагатше за своїм змістом, абстрактне — найбідніше. Але пізнати складний об'єкт неможливо без цього спрощення (абстрагування). Тому метод пізнання і називають "єдність конкретного і абстрактного".

Прикладом такої єдності при вивченні макроекономічної системи є, зокрема, те, що економічна система України не тотожна економічній системі Росії, а тим більше економічним системам США чи Англії. Але ми будемо розглядати функціонування сучасної ринкової системи, механізми встановлення та порушення її рівноваги, незалежно від того, про яку державу йдеться. А потім розглядатимемо особливості прояву виявлених принципів, механізмів та законів у конкретних економічних системах (України, США і т. ін.).

Аналіз і синтез, їх єдність. Аналіз — такий метод наукового пізнання, за якого складний об'єкт пізнання підлягає розчленуванню (в економічній науці розумового, а, приміром, в біології, фізіології і т. ін. — і фактичного) з метою пізнання його структури (складових), виявлення їх функцій.

Синтез — суть виявлення функціональних зв'язків між елементами розчленованої системи та з системою як цілим. Метод єдності аналізу і синтезу лежить в основі структурно-функціонального методу.

Прикладом застосування цього методу в макроекономіці є вивчення механізмів встановлення і порушення рівноваги на окремих ринках (благ, грошовому, праці) та вивчення загальної макроекономічної рівноваги на трьох взаємодіючих ринках водночас.

Єдність індукції та дедукції. Індукція — рух пізнання від вивчення одиничних конкретних фактів (явищ) до виявлення загальних принципів, що їх об'єднують.

Дедукція — рух процесу пізнання від принципів і законів (від загального) до одиничного (до конкретних одиничних факторів).

Єдність індукції і дедукції забезпечує діалектичний зв'язок загального, особливого та одиничного.

Прикладом застосування цього методу в макроекономіці є вивчення поведінки окремих домогосподарств стосовно розподілу їхнього сімейного доходу на споживання та заощадження для виявлення функції споживання як загального принципу (індукція) та використання цієї функції при прогнозуванні схильності до споживання окремого домогосподарства при зміні рівня доходу (тимчасового чи поточного), очікувань і т. ін. (дедукція).

Єдність логічного та історичного. Вище ми вже зазначали, що логіка категорій і законів макроекономічної науки є теоретичним відображенням логіки реального економічного процесу (явища, об'єкта). Оскільки будь-яка економічна система діє в певних історичних умовах, останні обов'язково накладають на неї (систему) свої особливості. Так, Україна, яка здійснює перехід до ринку від пострадянської системи, має своєрідну логіку цього переходу порівняно з країнами Балтії, які значно менший час знаходились у радянському просторі. Але навіть серед країн, які майже однаковий час перебували в системі адміністративного соціалізму, історичні, ментальні та інші особливості чинять вплив на процеси сьогодення. Незважаючи на специфіку, рух усіх пострадянських країн до ринку об'єднує одна спільна логіка економічного процесу (перехід до превалювання приватної власності, розширення меж економічної свободи і відповідальності, змін частки і функцій держави в економіці й т. ін.).

Єдність кількісного і якісного аналізу. Макроекономіка оперує переважно кількісними параметрами, які необхідні для виявлення: поведінкових функцій макроекономічних суб'єктів; пропорцій у розвитку економіки; тенденцій та фаз економічної кон'юнктури; темпів економічного зростання і т. ін.

Водночас, макроекономіка апелює до якісних показників, що не мають кількісної визначеності, але досягнення яких вимагає вирішення певних проблем, що мають чітку визначеність кількісних параметрів. Так, рівень економічної свободи визначається опосередковано через якісні показники і є суто якісною характеристикою економічної системи, хоча вимірюється в балах.

Не має кількісної визначеності і соціальна справедливість, але через рівень диференціації доходів, споживання, тривалості життя ми можемо судити про наявність чи відсутність соціальної справедливості.

Єдність кількісного і якісного аналізу в макроекономіці досить яскраво проявляється при визначенні природного рівня безробіття та інфляції, гранично безпечного рівня дефіциту державного бюджету та державного боргу тощо.

Окрім названих вище, в макроекономіці застосовують метод аналогії (він має враховувати єдність історичного і логічного та якісного і кількісного аналізу) та метод порівняння.

Специфікою макроекономіки як науки є те, що вона оперує агрегованими показниками, вивчає агреговані суб'єкти та об'єкти. Тому розглянемо коротко метод агрегування, сутність якого полягає в об'єднанні в єдине ціле на основі певних ознак множини економічних суб'єктів, явищ або процесів.

Макроекономіка вивчає економіку як ціле, де суб'єктами є:

- сектор домогосподарств, який пропонує трудові послуги на ринку праці, інші ресурси на ринку благ, отримує дохід від продажу цих ресурсів, частину якого споживає, а частину заощаджує. Макроекономіка не досліджує, який дохід має окрема сім'я і як ця сім'я розподіляє його, її цікавить поведінка агрегованого суб'єкта — сектору домогосподарств;

- підприємницький сектор, який макроекономіка розглядає як сукупність усіх підприємств у країні, які пред'являють попит на ресурси, пропонують продукт своєї діяльності на ринку благ, за що отримують доходи, частину яких споживають, а частину заощаджують, здійснюють інвестування і т. ін.

Макроекономіка оперує такими результатами господарювання, як ВВП, ВНД, ЧНД і т. ін., тобто також агрегованими величинами.

1.3. Макроекономічне моделювання

Найпоширенішим специфічним методом пізнання макроекономічних явищ і процесів є економіко-математичне моделювання.

Макроекономічні моделі — це математичні рівняння, за допомогою яких у спрощеному (абстрактному) вигляді прагнуть відобразити реальні макроекономічні процеси.

Створити модель означає не що інше як знайти функцію, яка пов'язує ендогенні (внутрішні) та екзогенні (зовнішні) макроекономічні параметри.

Ендогенні параметри формуються всередині системи і визначаються шляхом розв'язання рівняння. Наприклад, величина заробітної плати, національного доходу, процентної ставки, рівня цін тощо.

Екзогенні параметри — це, як правило, вихідна інформація, яка вводиться у модель ззовні. Це технологічний рівень виробництва, поведінка суб'єктів на різних ринках, рівень оподаткування, обсяг пропозиції грошей, обсяг державних закупівель тощо.

Класифікація функціональних зв'язків між ендогенними параметрами.

1. Математично поведінкові функції виражають залежність поведінки макроекономічних суб'єктів від конкретних макроекономічних параметрів. Наприклад, обсяг споживання є функцією від обсягу доходу, тобто: $C = C(Y)$, або інвестиції є функцією від процентної ставки: $I = I(i)$. Це приклад поведінкових функцій, оскільки, як свідчать наведені приклади, поведінку інвестора визначає процентна ставка, а поведінку споживача — обсяг доходу.

2. Технологічні функції відображають технологічні та організаційно-технічні зв'язки. Прикладом технологічної функції є виробнича функція, яка віддзеркалює функціональну залежність обсягу виробництва від обсягу використання виробничих ресурсів: $Q = f(x_1, x_2, \dots, x_n)$.

3. Інституціональні функції відображають встановлені інститутами залежності між параметрами моделі. Прикладом інституціональної може слу-

гувати податкова функція, яка відображає залежність податкових надходжень до бюджету (T) від обсягу доходу (Y) та від податкової ставки (T/Y): $T = f(T(Y); Y)$.

4. Дефініційні функції виражають залежності, що впливають із визначень (дефініцій) економічних явищ і процесів. Наприклад, сукупний попит (AD) є сумою споживчого попиту домогосподарств (C), інвестиційного попиту підприємницького сектору (I), попиту держави (G) та попиту закордону (NE), тобто: $Y = C + I + G + NE$.

Класифікація макромоделей. Макроекономічні моделі класифікують за різними критеріями, залежно від поставлених завдань. Основні критерії та типи моделей наведено в таблиці 1.1.

Наступним специфічним методом макроекономічних досліджень, який ми розглядатимемо, є метод (принцип) рівноважності.

Моделі макрорівноваги впливають із припущення про те, що взаємопов'язаним ринкам благ, грошей і цінних паперів та ринку праці природно властива рівновага. І хоч вона (рівновага) може порушуватись, ринкова економічна система має дієві механізми її самовідновлення. Такими регуляторами встановлення порушеної рівноваги є вільні ціни, позичковий процент і ставка заробітної плати.

Рівноважний принцип лежить в основі неокласичних, монетаристських моделей та теорії раціональних очікувань.

Принцип нерівноважності лежить в основі кейнсіанських моделей макроекономіки. Цей метод дослідження виходить із передумови, що рівновага всіх взаємопов'язаних ринків в умовах існування монополій не є природною рисою ринкових економічних систем. Тому ціни, ставки заробітної плати і процент, які не є гнучкими за цих умов, не здатні забезпечити відповідності сукупного попиту та сукупної пропозиції. Проявляється це в тому, що існує дефіцит ефективного попиту на ринку благ, який спричиняє порушення рівноваги на ринку праці у формі безробіття, що перевищує природний рівень. виправити цю ситуацію може тільки держава.

Таблиця 1.1. Типи макроекономічних моделей

№ з/п	Критерії класифікації макроекономічних моделей	Типи моделей
1	За способом відображення досліджуваного об'єкта	Логічні. Табличні. Графічні. Економіко-математичні
2	За тривалістю періоду дослідження	Короткострокового періоду. Довгострокового періоду
3	За ступенем відкритості економічної системи іншому світові	Закриті (не враховують сектор "закордон"). Відкриті (враховують сектор "закордон")
4	За повнотою охоплення моделлю економічних суб'єктів	Прості (охоплюють сектор домогосподарств та підприємницький сектор). Повні (охоплюють, крім названих вище, державний сектор)
5	За характером відображення фактора часу	Статичні (фіксують економічний процес на початку та в кінці періоду, не відображаючи переходу від одного стану до іншого). Динамічні (відображають економічний процес у часі)
6	Залежно від припущення, на якому ґрунтується модель	Рівноважні (природна властивість системи полягає у рівновазі). Нерівноважні (рівновага не є природною властивістю системи). Структуралістські (рівновага є результатом перерозподілу доходів)
7	За метою дослідження	Пояснювальні (прагнуть пояснити наявну ситуацію в економіці). Прогностичні (прагнуть передбачити явище чи процес у майбутньому). Управлінські (виявляють засоби впливу на досягнення поставленої мети)

На принципі нерівноважності ґрунтуються і структуралістські моделі. Але, на відміну від попередніх, вони вбачають причину порушення рівноваги на окремих агрегованих ринках та у системі в цілому в розподільчих відносинах і вважають, що саме завдяки перерозподілу доходів можна відновлювати порушену рівновагу.

Переважна більшість моделей є пояснюючими. За допомогою них ми можемо зрозуміти, які умови забезпечують рівновагу на ринку благ, фінансовому, трудових послуг та які умови забезпечують загальну економічну рівновагу (усіх трьох ринків) за різними концепціями і т. ін.

Але наука повинна не тільки розуміти те що було, а і передбачати те, що може бути. Цю функцію виконують прогностичні моделі. Прогноз — це науково обґрунтована гіпотеза про вірогідний стан економічної системи або окремого її явища у майбутньому.

Макроекономічне прогнозування ґрунтується на вивченні закономірностей і тенденцій розвитку економічних явищ і процесів з урахуванням їх багатоваріантності, виявленні найприйнятніших альтернативних варіантів розвитку. Розрізняють пошукове та нормативне прогнозування економіки.

Пошукове — характеризує гносеологічний аспект. Мета його відповісти на запитання: якими будуть економічні явища і процеси у майбутньому, якщо на ситуацію не чинити якихось нових впливів, і якими вони будуть, якщо вплив на них буде здійснюватись певним чином.

Нормативне прогнозування — це управлінські моделі. Вони визначають можливі бажані варіанти розвитку і пропонують засоби впливу на ситуацію, яка б дала можливість реалізувати бажаний варіант розвитку.

При розробці макроекономічних прогнозів необхідно врахувати, що на макроекономіку впливає три групи чинників:

- 1) зовнішні (клімат, погода, катаклізми в природі, війни і т. ін.);
- 2) політичні, які включають урядовий вплив на економіку;
- 3) спонукальні, тобто ті цілі, яких суспільство намагається досягти.

1.4. Історія розвитку макроекономіки як науки

Макроекономіка є однією з наймолодших економічних наук. Основи сучасної методології макроекономіки були закладені в XIX і на початку XX століття, поглиблені й розвинені в 30-ті роки XX сторіччя, у період світової економічної кризи. Але свій початок макроекономіка бере ще у XVI ст. У 1576 році француз Жан Боден обґрунтував зміну рівня цін (тобто інфляцію) результатом зміни співвідношення між кількістю грошей та товарів. Макроекономічну спрямованість також мали дослідження англійських економістів В. Петті і Г.Кінга, які біля 300-т років тому вперше у світовій практиці здійснили розрахунки й дали оцінку національного доходу Англії і Франції.

Подальшого розвитку макроекономічний аналіз набув у XVIII ст. у працях французької школи фізіократів. Основоположник цієї школи Франсуа Кене розробив макроекономічну модель господарського кругообігу, так звану "Економічну таблицю" (1758 р.). Ця таблиця відображала загальну картину кругообігу товарів і послуг для основних секторів економіки і класів суспільства і давала уявлення про механізм функціонування економіки в цілому. Але вона була побудована на ряді концепцій, які не витримали перевірку часом. Ф.Кене був одночасно і економістом, і лікарем. Тому модель господарського кругообігу він побудував за аналогією з циклом кровообігу людини. Вчений виходив з того, що в процесі кровообігу органи людського тіла нерозривно пов'язані один з одним. При цьому кожен орган, виконуючи в кровоносній системі свою особливу функцію, еквівалентно обмінюється своєю "роботою" з іншими органами і завдяки цьому бере участь у відтворенні всього організму.

За аналогією з людським організмом Ф.Кене поділяє суспільство на три класи: 1) продуктивний (селяни), 2) заможний (землевласники), 3) безплідний (ремісники).

Головний недолік "Економічної таблиці" полягав у тому, що вона не давала пояснення, як в економіці забезпечуються "природні закони", тобто вчений не розкрив механізму саморегулювання ринкової системи. На це запитання відповіли представники класичної теорії. Згідно з класичною теорією здатність ринку до саморегулювання забезпечується за допомогою механізму ціноутворення. Представник цієї теорії - Адам Сміт. Сміт розглядає дві ціни: 1) природну, що покриває витрати і дає середню норму прибутку, 2) ринкову, тобто фактичну ціну, за якою товар продається на ринку.

Згідно із вченнями Сміта, ринок через ціновий механізм автоматично забезпечує досягнення макроекономічної рівноваги.

Протилежний підхід до оцінки регулюючих можливостей ринку пропонує марксистська ідея. К.Маркс розробив дві моделі господарського кругообігу - моделі простого та розширеного відтворення. Він дійшов висновку, що в умовах постійного нагромадження капіталу норма прибутку має тенденцію до зниження. Ця обставина, на думку Маркса, позбавляє капіталістів бажання перетворювати не спожиту частину додаткової вартості в інвестиції. Внаслідок цього процес господарського кругообігу гальмується, скорочується виробництво, виникає криза, відбувається зубожіння людей, що зрештою руйнує капіталістичну ринкову систему.

Макроекономічні ідеї Маркса не дістали визнання за межами країн соціалізму. Макроекономіка стала розвиватися згідно з класичною теорією. Але світова економічна криза в 1929-1933 роках не підтвердила також основного постулату класичної теорії - здатності ринкової економіки до швидкого самовидужання, що викликало недовіру до неї. Виникла необхідність в новій макроекономічній теорії. Її засновником став англійський економіст Джон Мейнард Кейнс, а його теорія дістала назву кейнсіанської. Кейнс вперше висунув ідею про те, що ринкова рівновага - це ще не благо для економіки. Він довів, що в ринковій економіці може бути "рівновага за неповної зайнятості" і що для її усунення необхідне втручання держави. До основних важелів такого втручання Кейнс відносив фінансову і грошову політику, а об'єктом впливу

вважав сукупний попит.

Свої погляди на проблеми регулювання ринкової економіки Кейнс виклав у книзі "Загальна теорія зайнятості, процентна і грошей" (1936 р.), де показав, що держава, впливаючи на окремі макроекономічні показники, зокрема на такі як загальний дохід, споживання, інвестиції, заощадження та інші, може ефективно здійснювати регулювання економіки.

Кейнс заклав основи макроекономіки, визначив її основні поняття й сформулював найважливіші закономірності, обґрунтував необхідність державного регулювання економіки. Ця теорія стала домінуючою протягом кількох десятиліть.

В цей час значний внесок в розвиток макроекономіки зробили англ. вчений Кларк, американський економіст українського походження С.Кузнец, американський економіст російського походження В.Леонтьєв та ін.

Проте в період нової світової економічної кризи 70-х років ХХ ст. виявилось, що державне втручання в економіку не завжди дає очікуваний результат і що вплив держави на сукупний попит у період економічного спаду не забезпечує збільшення виробництва, а лише породжує інфляцію.

На цьому тлі почала інтенсивно розвиватися "неокласична" теорія (70-і роки ХХ ст.). Її виникнення, з одного боку, було реакцією на марксизм з його критикою капіталізму, з іншого - спробою вписати в неокласичну теорію ряд нових положень, висновків, що підтверджували б саморегулюючу здатність ринку. Неокласична теорія має багато напрямків (теорія добробуту, вперше ввела поняття "суспільні блага", "зовнішні ефекти", "монополії").

Неокласична теорія включає ряд теорій, які суперечать кейнсіанській теорії (монетаристська теорія, теорія раціональних очікувань, теорія економіки пропозиції та ін.).

В рамках зазначених та інших наукових шкіл (теорій) були сформовані найважливіші теорії макроекономіки:

- теорії умов макроекономічної рівноваги;
- теорії порушення макроекономічної рівноваги;

- теорії грошей, інфляції, зайнятості;
- теорії економічного зростання;
- теорії економічної політики;
- теорії зовнішньоекономічної діяльності

Підсумовуючи викладене зазначимо, що сучасна макроекономіка не має єдиної домінуючої теорії. Вона спирається на ряд теорій, котрі взаємодоповнюють одна одну і дають практикам можливість вибору, тобто самим визначити ефективність кожної теорії залежно від своїх суб'єктивних уявлень, а також з урахуванням індивідуальних умов, цілей і пріоритетів економічної політики певної країни.

ТЕМА 2. МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ

2.1. Система національних рахунків

як міжнародний стандарт макроекономічного рахівництва

Практика макроекономічних розрахунків у будь-якій країні спирається на велику кількість показників, які обчислюються за певними правилами. Але оскільки кожна країна певним чином інтегрована в світову економіку, то з метою забезпечення міжнародних порівнянь виникає необхідність застосування єдиних підходів до системи та методології обчислення макроекономічних показників. Ця вимога реалізується з допомогою спеціального міжнародного стандарту - "Системи національних рахунків". Вона розробляється ООН і рекомендується всім країнам для практичного використання.

У своєму розвитку міжнародний стандарт макроекономічного рахівництва пройшов ряд етапів, які детально описані у наступному підрозділі.

СНР – це система взаємопов'язаних показників і класифікацій, яка відображає структуру взаємозв'язків між секторами, галузями економіки, між

національною економікою та іншим світом. Вона містить інформацію про всіх економічних суб'єктів; про всі економічні операції, які ці суб'єкти здійснюють у процесі виробництва, розподілу, обміну, нагромадження та кінцевого споживання .

Нині переважна більшість країн світу при розробці своїх національних рахунків використовують Систему національних рахунків, ухвалену Статистичною комісією ООН у 1993 р.

Головне завдання СНР — інформаційне забезпечення комплексного та всебічного аналізу процесу створення та використання національного продукту та національного доходу .

Окрім того, СНР покликана полегшити зіставлення економічних показників різних країн з метою усунення труднощів та перепон, зумовлених суттєвими відмінностями в методології та методах національного рахівництва в різних країнах. Запровадження єдиної статистичної ділової мови завдяки СНР-93 є надійною основою для прийняття виважених науково обґрунтованих рішень та формування адекватної поведінки економічних суб'єктів.

СНР спирається на певну систему категорій, за допомогою яких здійснюється облік економічної діяльності в країні. Основні з них — інституційна одиниця, сектор, економічна операція, рахунок .

Інституційні одиниці - це економічні одиниці, які можуть володіти активами і брати на себе певні зобов'язання. Вони можуть займатися всією сукупністю операцій і приймати рішення щодо всіх аспектів економічного життя. Економіка країни являє собою сукупність лише тих інституційних одиниць, які є резидентами даної країни. Інституційна одиниця вважається резидентом країни за умов, якщо її економічні інтереси зосереджені на економічній території даної країни протягом тривалого часу (не менше, ніж один рік). Отже, місцезнаходження інституційної одиниці як резидента країни не збігається з географічною територією цієї країни. Тому слід розрізняти два поняття: "економічна територія" і "географічна територія".

Економічна територія даної країни - це територія, яка адміністративно

управляється урядом цієї країни і в межах якої люди, товари і гроші вільно переміщуються. Вона не охоплює територіальні анклавні інших країн (посольства, консульства, військові бази, торговельні представництва тощо), що розташовані на географічній території даної країни, але включає зазначені анклавні даної країни, що розміщені на географічній території інших країн. Тому резидентами країни є в першу чергу юридичні та фізичні особи, що зайняті економічною діяльністю на географічній території даної країни, включаючи спільні та змішані підприємства, філіали зарубіжних фірм тощо. Крім того, до складу резидентів країни входять територіальні анклавні цієї країни, які розташовані на географічній території інших країн.

Резиденти даної країни можуть вступати в економічні відносини не лише між собою, а й з нерезидентами, які є резидентами інших країн. Інституційна одиниця вважається нерезидентом за умов, якщо її економічні інтереси зосереджені на економічній території інших країн.

Залежно від головних цілей та функцій усі інституційні одиниці є резидентами країни і об'єднуються у п'ять секторів: нефінансові корпорації; фінансові корпорації; органи загального державного управління; домашні господарства; некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства.

Сектор "Нефінансові корпорації": інституційні одиниці, які займаються виробництвом товарів і не фінансових послуг на ринкових засадах, тобто з метою їх продажу за цінами, що покривають витрати виробництва і дають прибуток. До цього сектору входять приватні, державні та спільні підприємства а також асоціації підприємств, торгові палати тощо.

Сектор "Фінансові корпорації": інституційні одиниці, які на комерційній основі займаються фінансовим посередництвом або допоміжною фінансовою діяльністю. До них відносяться комерційні банки, страхові компанії, інвестиційні компанії тощо.

Сектор "Загального державного управління": інституційні одиниці, які крім виконання своїх політичних функцій і здійснення регуляторної діяльно-

сті в економіці надають також неринкові послуги для індивідуального чи колективного споживання та перерозподіляють доходи і багатство. До цього сектора належать органи державного управління центрального та місцевого рівня, некомерційні бюджетні організації, державні цільові та позабюджетні фонди.

Сектор «Домашні господарства»: інституційні одиниці, що можуть складатися з однієї або групи фізичних осіб, основною функцією яких є споживання а також некорпоративна виробнича діяльність (дрібні ферми, невеликі магазини, майстерні тощо).

Сектор "Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства": інституційні одиниці, що створені окремими групами домашніх господарств для забезпечення їх політичних, релігійних і професійних інтересів, а також для надання соціально-культурних послуг. Основними ресурсами цих установ є добровільні внески домашніх господарств. Для врахування результатів економічних відносин резидентів з нерезидентами в системі національних рахунків виділяється окремий сектор - "Сектор решти світу".

Інституційні одиниці перебувають між собою у певних відносинах, пов'язаних з виконанням різноманітних економічних дій. В СНР ці економічні дії називаються операціями. За своїм визначенням операції являють собою або обмін економічних цінностей, або добровільну передачу (трансферт) певної кількості економічних цінностей без відповідного еквіваленту від однієї одиниці до іншої.

Усі операції в СНР поділяються на чотири групи: операції з товарами та послугами; розподільчі операції; операції з фінансовими інструментами; інші операції.

Отже, економічні операції – це добровільна взаємодія між двома господарючими суб'єктами у зв'язку з виробництвом та використанням продукції, розподілом та перерозподілом доходів, придбанням фінансових активів та прийняттям фінансових зобов'язань.

Операції з товарами та послугами характеризують походження (внут-

рішня продукція чи імпорт) і використання (проміжне споживання, кінцеве споживання, капіталоутворення або експорт) товарів і послуг. В СНР товари і послуги завжди є результатом виробничої діяльності або всередині країни, або за кордоном в поточному чи минулому періодах. При цьому термін "продукти" використовується як синонім терміну "товари і послуги".

Розподільчі операції складаються, по-перше, з операцій, за допомогою яких додана вартість, створена в процесі виробництва, розподіляється між робочою силою, капіталом та урядом; по-друге, з операцій, пов'язаних з перерозподілом доходів і багатства (трансферти, податки з доходів, майна тощо). При цьому СНР розмежовує поточні і капітальні трансферти. Перші перерозподіляють доход, а останні є інструментами для перерозподілу нагромадження або багатства.

Операції з фінансовими інструментами (або фінансові операції) характеризують чисте придбання фінансових інструментів (наприклад, позики, кредити, приріст банківських депозитів тощо).

Інші операції охоплюють решту економічних потоків, що не були враховані в попередніх операціях, і які змінюють кількість або вартість активів і зобов'язань. По-перше, вони включають споживання основного капіталу і придбання за мінусом реалізації невироблених не фінансових активів. По-друге, вони охоплюють такі економічні потоки невироблених активів як відкриття або вичерпання родовищ корисних копалин, передача інших природних активів для здійснення економічної діяльності. По-третє, вони характеризують економічні наслідки від таких явищ як стихійні лиха і політичні збурення. І нарешті, вони включають збільшення або зменшення активів, що спричиняються змінами в цінах.

В СНР облік операцій здійснюється за допомогою рахунків. Рахунок - це балансова таблиця, яка складається з двох розділів. Перший - ресурси, або зміна в зобов'язаннях; другий — використання або зміна в активах.

СНР 1993 р. вміщує в собі понад 500 стандартних рахунків та 26 допоміжних таблиць. Укладаються вони, як і в бухгалтерському обліку, за прин-

ципом подвійного запису.

Усі рахунки системи поділяють на три класи .

I клас – консолідовані рахунки, які характеризують основні макроекономічні пропорції:

- 1) рахунок валового внутрішнього продукту і витрат на нього;
- 2) рахунок національного доходу і його розподілу;
- 3) рахунок фінансування капітальних затрат;
- 4) рахунок зовнішніх операцій.

Рахунки II класу створюються на основі I класу стосовно виробництва, споживання та капіталоутворення окремих продуктів і послуг. Сюди входять рахунки:

- 1) для ринкових продуктів та послуг;
- 2) інших (неринкових) продуктів та послуг;
- 3) галузей, що виробляють товари;
- 4) виробників послуг приватних некомерційних організацій, що обслуговують домогосподарства;
- 5) обслуговування одних домашніх господарств іншими.

Рахунки III класу є рахунками доходів, витрат і фінансування капітальних вкладень. Вони включають:

- 1) для не фінансових корпоративних та напівкорпоративних підприємств;
- 2) фінікових установ;
- 3) органів державного управління;
- 4) приватних некомерційних організацій, що обслуговують домогосподарство;
- 5) домогосподарств а також приватних нефінансових некорпоративних підприємств.

Всі рахунки можна класифікувати на окремі групи. В СНР–93 розрізняють такі групи національних рахунків.

- для економіки в цілому (консолідовані рахунки);

- для секторів економіки;
- для галузей економіки;
- для окремих економічних операцій.

Центральне місце в СНР займають консолідовані рахунки і рахунки сектору економіки. Вони поділяються на поточні рахунки і рахунки нагромадження. Поточні рахунки складаються із рахунків виробництва, утворення доходів, розподілу первинних доходів, при розподілу доходів, використання наявного доходу та скоригованого доходу.

Рахунки нагромадження включають: рахунок капіталу, фінансовий рахунок, рахунок інших змін в активах і пасивах.

СНР дозволяє в наочній формі представити ВВП (ВВП) на всіх стадіях його руху, тобто виробництва, розподілу, перерозподілу, кінцевого використання. СНР відображає ідею загальної економічної рівноваги в країні, коли спостерігається відповідність (рівність) наявних ресурсів і їхнього використання.

СНР представлена у формі таблиці, що зіставляє ресурси і їхнє використання. Її важлива характеристика – принцип подвійного запису. Це означає, що кожна операція має платника й одержувача, і тому записана один раз як ресурси й один раз – як використання .

У СНР, крім матеріально-фінансового балансу, включаються і баланси праці (трудових ресурсів). У цілому СНР являє собою два рівні: зведені рахунки (відображає рух ВВП, фінансування капіталовкладень, операції з іншими країнами) і деталізовані рахунки (показують міжгалузеві зв'язки, рух доходів, їхній розподіл і кінцеве споживання).

Використання балансів системи національних рахунків необхідно для проведення ефективної макроекономічної політики держави, економічного прогнозування, а також для міжнародних зіставлень національного доходу. Система національних рахунків (СНР) – це сукупність взаємопов'язаних показників та класифікацій, яка віддзеркалює реальні явища і процеси економіки на макрорівні. Вона вміщує інформацію про всіх суб'єктів, що беруть

участь у економічних процесах; відображає всі економічні операції, пов'язані з виробництвом, розподілом та перерозподілом доходів, нагромадженням активів, кінцевим споживанням.

Система показників СНР є найважливішим інструментом розробки національної економічної стратегії, зовнішньо-торгівельної та валютно-фінансової політики, дає змогу оцінювати міждержавні рівні економічного та науково-технічного розвитку, допомагає відшукувати раціональні форми участі у міжнародному поділі праці

Система національних рахунків розглядає економіку як ціле, принципово не розрізняючи виробництво матеріальних благ і надання послуг, що дозволяє дати узагальнюючу оцінку результатів діяльності народного господарства, як з матеріально-речового так і фінансового погляду, для всіх господарських одиниць на всіх рівнях функціонування економічного механізму.

У системі національних рахунків (СНР) економічна діяльність – це сукупність операцій з продуктами, послугами, доходами та фінансовими відносинами. Виконання цих операцій полягає у взаємодії між інституційними одиницями або в рамках самих одиниць. Економічні об'єкти, інституційні одиниці та операції між ними в національних рахунках групуються для того, щоб висвітлювати стан економіки відповідно до вимог ринкових відносин.

Система національних рахунків дає змогу створити інформаційну базу для вивчення реальних процесів, які відбуваються в ринковій економіці, зокрема щодо розвитку виробництва, масштабів інфляції, безробіття, приватизації, дієвості податкової та митної політики і т.ін.

СНР – це інтегрована система (одні й ті самі поняття, визначення й класифікації застосовуються до всіх рахунків і субрахунків), що є також узгодженою (кожний економічний потік або запаси вимірюються ідентично для відповідних сторін). Ця узгодженість досягається застосуванням у всій системі одних і тих самих понять і визначень та використанням єдиного комплексу правил обліку.

Вчені пов'язують появу системи національного рахівництва з найбільш

екстремальними подіями, що відбувалися у суспільстві. Так, приміром, Перша світова війна поставила перед урядами країн, втягнутих у неї, проблему обліку агрегованих показників, необхідних для вироблення економічної політики, здатної реалізувати військові та політичні цілі.

Велика депресія 29–33-х посилила потребу в макроекономічних показниках. Вони були необхідні для того, щоб поставити „діагноз” економіці та виробити заходи впливу держави на економіку з метою обмеження впливу на неї циклічних коливань.

Отже, інформація, що міститься в системі національних рахунків, необхідна насамперед органам державної влади для вироблення економічної політики, прийняття управлінських рішень, розробки прогнозів соціально-економічного розвитку.

Її користувачами є також науково-дослідні інститути та вищі навчальні заклади, котрі черпають з СНР інформацію для вивчення макроекономічних явищ і процесів, виявлення тенденцій розвитку макроекономіки, розробки макроекономічних теорій і моделей.

Окрім того, в ній зацікавлені менеджери, підприємницькі та бізнесові структури, які хочуть мати інформацію про стан макроекономічного середовища, в якому вони планують здійснювати свою діяльність.

СНР вміщує в собі інформацію, вкрай необхідну міжнародним економічним організаціям (ООН, МВФ) для прийняття виважених управлінських рішень щодо надання кредитів, допомоги країнам-учасникам.

2.2. Основні макроекономічні показники у СНР

Макроекономічні показники умовно поділяють на три групи :

– потокові показники – відображають передачу цінностей одними суб'єктами економічної діяльності іншим, вони вимірюються за певний проміжок часу (між двома часовими точками);

– показники запасів – це економічні змінні, які відображають нагромадження та використання цінностей економічними суб'єктами, вони визначаються на певну дату;

– показники економічної кон'юнктури – це змінні пов'язані з коливанням ділової активності.

Розглянемо детальніше показники потоків і запасів.

Валовий випуск – це сумарна вартість всіх товарів та послуг, вироблених економікою за певний проміжок часу. Він охоплює всі товари та послуги, включаючи і ті, що використовуються для виробництва інших товарів і послуг, тобто проміжне споживання .

Недоліком названого показника є те, що, включаючи проміжне споживання, він спотворює річний обсяг виробництва в бік його зростання на величину повторного рахунку (проміжного споживання). Але цей показник є необхідним для вимірювання сукупного суспільного обігу.

Якщо від валового випуску відняти проміжне споживання, отримаємо валову додану вартість.

Показниками, що усувають недолік показника "валовий випуск", є також валовий внутрішній (ВВП, чи GIP) та валовий національний продукт (ВНП, чи GNP).

Ці два показники близькі за змістом і за кількісною визначеністю. Вони відрізняються тим, що ВНП — це показник річного обсягу національної економіки, а ВВП — внутрішньої. Іншими словами, ВНП (валовий національний продукт) — вартість усіх кінцевих товарів і послуг, вироблених національними ресурсами як у межах своєї країни, так і за її межами за певний проміжок часу, як правило, за рік. ВВП — вартість кінцевих товарів і послуг, вироблених у межах території країни за певний період (за рік) як за участі національних, так і іноземних ресурсів (резидентами та нерезидентами) Резиденти — юридичні та фізичні особи, що постійно зареєстровані або постійно проживають у країні, незалежно від громадянства .

Нерезиденти — фізичні та юридичні особи, що знаходяться поза терито-

ріальними межами країни, тобто працюють за кордоном. До них відносять іноземні дипломатичні, консульські, зовнішньоторговельні представництва тощо.

Якщо від ВВП (GIP) відняти первинні доходи, отримані іноземцями в межах національної економіки (M), та додати первинні доходи, отримані національними власниками ресурсів за кордоном (L), також отримаємо ВВП.

Інакше кажучи, різниця між ВВП та ВВП визначається різницею між первинними доходами, отриманими іноземними ресурсами на території національної держави, та первинними доходами, отриманими національними ресурсами за кордоном. Якщо доходи іноземців у межах національної держави дорівнюють доходам громадян національної держави за кордоном, то $\text{ВВП} = \text{ВВП}$.

Якщо доходи, отримані національними ресурсами за кордоном, перевищують доходи іноземців, отримані в національній державі, то $\text{ВВП} > \text{ВВП}$, і, навпаки, якщо доходи від іноземних ресурсів перевищують доходи від національних ресурсів за кордоном, то $\text{ВВП} < \text{ВВП}$.

Якщо від ВВП відняти суми доданих вартостей, створених на території країни іноземними ресурсами, і додати суму доданих вартостей, створених національними ресурсами за кордоном, то отримаємо ВВП.

СНР-93 допускає використання обох показників (ВВП і ВВП), але пріоритет віддає показнику внутрішнього валового продукту (ВВП), хоча жодна країна не може нехтувати обсягом ВВП, оскільки іноземці можуть вивозити свої доходи з країни, в якій вони створені, і, таким чином, зростання ВВП може не супроводжуватися зростанням національного доходу.

Використовують три способи визначення величини ВВП (ВВП).

1. Виробничий метод визначає ВВП як суму доданих вартостей. Оскільки участь у створенні ВВП бере сектор державного управління, то ВВП дорівнює сумі валових доданих вартостей (ВДВ) плюс непрямі чисті податки ($T_{\text{нч}}$).

Чисті непрямі податки визначають як різницю між податками і субсидіями на продукти та імпорт.

Отже, за цим методом :

$$\text{ВВП} = \Sigma \text{ДВ} + T_{\text{нч}}, \quad (2.1)$$

де $\Sigma \text{ДВ}$ – сума доданих вартостей (VA);

$T_{\text{нч}}$ – чисті непрямі податки.

2. Розподільчий метод визначення ВВП ґрунтується на тому, що величина ВВП визначається як сума первинних доходів макроекономічних суб'єктів.

Первинні доходи секторів фінансових та нефінансових корпорацій включають прибуток та прирівняні до нього доходи. Первинні доходи сектору домогосподарств — це:

- заробітна плата;
- прибуток і прирівняні до нього доходи від підсобного особистого господарства тощо.

Первинні доходи сектору загальнодержавного управління — це:

- чистий податок на виробництво та імпорт;
- прибуток та прирівняні до нього доходи від власне державних та корпоративних з участю держави підприємств.

Первинний дохід некомерційних організацій, що обслуговують сектор домогосподарств, визначають у формі валового прибутку,

У спрощеному вигляді за розподільчим методом формула, за допомогою якої обчислюють ВВП, має вигляд:

$$\text{ВВП} = W + P + i_{\text{ч}} + R + T_{\text{нч}} + A, \quad (2.2)$$

де W – заробітна плата;

P – прибуток підприємств і корпорацій;

$i_{\text{ч}}$ – чистий процент, який дорівнює різниці між отриманими і сплаченими процентами;

R – рента;

$T_{нч}$ – непрямий чистий податок на бізнес;

A – амортизація основного капіталу.

3. Метод визначення ВВП за потоком витрат (метод кінцевого використання) ґрунтується на передумові, що вартість виробленого суспільного продукту дорівнює вартості реалізованого продукту. І те, що для одних економічних суб'єктів є витратою, для інших є доходом. Наприклад, для фінансового сектору як кредитора позичковий відсоток — дохід, а для позичальника — витрата. Для підприємницького сектору заробітна плата витрата, а для домогосподарств — форма доходу і т. ін. СНР-93 виходить із того, що весь кінцевий річний продукт купується домогосподарствами, підприємницьким сектором, державою та закордонними споживачами. Тому

$$\text{ВВП} = C + I_q + G + \text{NE}, \quad (2.3)$$

де C – споживчі витрати домогосподарств;

I_q – валові приватні інвестиційні витрати;

G – витрати держави;

NE – чисті витрати закордону (чистий експорт) .

Похідними показниками від ВВП та ВВП є показники, обчислені не на валовій, а на чистій (за вилученням амортизації) основі.

Це насамперед чистий національний продукт (ЧНП, чи NNP) та чистий внутрішній продукт (ЧВП, чи NIP). Найчастіше в статистиці та макроекономічних дослідженнях використовують показник ЧНП, який визначається шляхом віднімання від вартісної оцінки ВВП вартості зношеного капіталу (амортизації). Таким чином, $\text{ЧНП} = \text{ВВП} - A$. Цей показник має суттєвий недолік стосовно кількісного виміру. У зв'язку з тим, що держава встановлює непрямі податки на бізнес, відбувається штучне завищення вартості виробленого ЧНП (на величину ПДВ, акцизного збору, мита тощо). Надаючи субсидії бізнес-

структурам, держава зумовлює зниження вартості ЧНП. Для того, щоб усунути вплив різниці між цінами, за якими реалізують речові товари і послуги фірми, та цінами, за якими товари і послуги реалізуються безпосереднім споживачам, використовують показник національного доходу (НД чи NJ).

Національний дохід визначається шляхом вилучення із вартості ЧНП чистих непрямих податків на бізнес.

Це означає, що національний дохід визначається у факторних цінах і дорівнює чистому національному продукту мінус непрямі податки плюс субсидії:

$$\text{НД} = \text{ЧНП} - T_{\text{нч}}, \quad (2.4)$$

$$T_{\text{нч}} = T_{\text{н}} - C_{\text{б}}, \quad (2.5)$$

де $T_{\text{нч}}$ – чисті непрямі податки;

$T_{\text{н}}$ – непрямі податки на бізнес;

$C_{\text{б}}$ – субсидії бізнесу.

Окрім того, обсяг національного доходу можна підрахувати за формулою

$$\text{НД} = W + P + i_{\text{ч}} + R, \quad (2.6)$$

Рівень національного доходу, вироблений в умовах повної зайнятості, називають потенційним, або національним доходом повної зайнятості.

За своїм змістом національний дохід – це сумарний дохід усіх жителів країни. Він відображається на рахунку "Первинний розподіл доходів", який показує, яким чином доходи, створені в одних секторах економіки, надходять у вигляді первинних доходів до інших секторів – отримувачів доходів.

Рахунок "Вторинний розподіл і перерозподіл доходів" відображає процес перерозподілу доходів між секторами економіки за допомогою перерозподіль-

чих платежів, які в СНР називають трансфертами.

Трансферти – це економічні операції, через які одні інституційні одиниці безоплатно і безповоротно передають іншим товари, послуги, активи або права власності .

Трансферти можуть набувати натуральної або грошової форми. Прикладом натуральної форми трансфертних виплат є продовольчі талони, безоплатний громадський транспорт, безоплатна медична допомога тощо. Прикладом грошової форми трансфертів є виплати пенсій, стипендій, надання субсидій тощо.

Окрім того, трансферти поділяють на поточні та капітальні.

Поточні трансферти включають:

- поточні податки на доходи та власність;
- відрахування на соціальне страхування;
- соціальні виплати;
- страхове відшкодування;
- інші платежі (штраф, пеня тощо).

Капітальні трансферти — це витрати на безоплатній та безповоротній основі:

- на капітальні вкладення та капітальний ремонт;
- запобігання надзвичайним ситуаціям та їх ліквідацію;
- геологорозвідувальні роботи;
- інші безповоротні одноразові витрати.

Кожний сектор внутрішньої економіки є платником і отримувачем трансфертів.

У результаті перерозподільчих відносин формуються такі форми доходів:

- особистий дохід;
- особистий дохід кінцевого використання.

Особистий дохід (ОД, чи PJ) — це дохід, отриманий приватними особами . Цей показник отримують шляхом вилучення із вартості національного доходу внесків на соціальне страхування, податків на прибутки підприємств і

корпорацій, чистих заощаджень підприємств та корпорацій (нерозподілений прибуток), чистий відсоток (різниця між виплатою відсотків за боргом і отриманням відсотків за кредитами, в т. ч. і за державним боргом) та додавання суми урядових трансфертів (допомога у випадку безробіття, виплати у випадку тимчасової непрацевдатності, допомога багатодітним та малозабезпеченим сім'ям тощо).

$$\begin{array}{r}
 \text{ОД} = \text{НД} - \\
 \begin{array}{ccc}
 \boxed{\text{Нарахування на соціальне страхування}} & - & \boxed{\text{Податки на прибутки підприємств і корпорацій}} & - & \boxed{\text{Нерозподілений прибуток підприємств і корпорацій}} & - \\
 \\
 \boxed{\text{Чистий відсоток за боргом}} & + & \boxed{\text{Урядові трансферти і виплати}} & & &
 \end{array}
 \end{array}
 \quad (2.7)$$

Особистий дохід можна обчислити ще одним способом [13, с. 438]:

$$\text{ОД} = \boxed{\text{Трансферти уряду}} + \boxed{\text{Трудові доходи}} + \boxed{\text{Розподілені прибутки (дивіденди)}} \quad (2.8)$$

Варто нагадати, що таке нерозподілений та розподілений прибуток підприємств і корпорацій. Додана вартість, створена підприємством (корпорацією), розподіляється так:

- виплата заробітної плати та інші форми винагороди найманим працівникам;
- виплата нарахувань на соцстрах органам соціального страхування;
- сплата відсотків банкам та власникам облігацій (якщо такі випущені корпорацією);
- сплата податків на прибуток підприємств чи корпорацій.

Здійснивши перераховані вище виплати, підприємству залишається прибуток, який є його власністю, або власністю акціонерів. Частина цих прибут-

ків розподіляється як дивіденди, а частина набуває форми нерозподілених прибутків, які ще називають чистими заощадженнями корпорацій.

Особистий дохід кінцевого використання (ОДКВ, чи DJ) — це частина особистого доходу, яка залишається після сплати індивідуальних прибуткових податків громадян

$$\text{ОДКВ} = \text{ОД} - T_{\text{інд}}, \quad (2.9)$$

Охарактеризувавши основні показники потоків, які відображають передавання цінностей одними суб'єктами іншим, розглянемо показники запасів.

Найважливішими показниками запасів є:

- майно (активи);
- майнові права.

Майнові права – це придбані економічними суб'єктами права користування:

- землею, водою, корисними копалинами та іншими природними ресурсами;
- будівлями, спорудами, обладнанням та ін.;
- товарними знаками, товарними марками та ін.;
- авторськими правами та ін.

Активи в СНР поділяють на фінансові та нефінансові. Фінансові активи відображають на фінансовому рахунку СНР, вони включають:

- грошові засоби;
- фінансові вимоги;
- дебіторські зобов'язання у різних формах.

До нефінансових активів відносять:

– виробничі активи, які виникають у процесі виробництва і мають таку структуру:

- основний капітал;
- запаси матеріальних оборотних засобів;

- цінності;
- невиробничі активи, які є умовами для виробництва, включають:
  - землю;
  - надра;
  - водні ресурси;
  - біологічні ресурси тощо.

Розглянемо ще один елемент активів — цінності.

У СНР є окрема стаття «Чисте придбання цінностей».

Цінності — це предмети, здатні зберігати вартість упродовж порівняно тривалого періоду часу. До них відносять: ювелірні вироби, витвори мистецтва, антикваріат, золото у зливках .

Цінності купуються інвесторами для збереження вартості від інфляції.

Чисте придбання цінностей визначається як різниця між вартістю їх придбання і вартістю їх вибуття.

Розглянуті вище макроекономічні показники запасів, як правило, визначаються за порівняно короткі часові інтервали (квартал, півріччя, рік).

Узагальнюючим показником засобів багаторічної діяльності країни є показник національного багатства.

Національне багатство – це сума активів, які є власністю домогосподарств, фірм і держави, нагромаджених суспільством (національною державою) за всю історію його існування. Вартісна оцінка національного багатства визначається, як правило, на початок і кінець року. Вартісний вимір цього показника ускладнюється неможливістю оцінити у грошовій формі деякі його складові. Розширене трактування національного багатства включає в його структуру:

- розвідані та нерозвідані природні ресурси країни (поклади корисних копалин, водні, земельні, лісові ресурси та ін.);
- нагромаджені продукти прані (споруди, будівлі, машини, устаткування, сировина, матеріали, паливо), предмети довгострокового споживання (меблі, холодильники, інша техніка), середньострокового споживання (одяг, взуття та ін.) та поточного споживання (їжа, предмети гігієни та ін.)»

- фінансові активи (готівка, інвестиції, банківські вклади, дебіторська заборгованість, цінні папери та ін.);
- нематеріальні активи (авторські права, ноу-хау, патенти, ліцензії, торгові марки, інтелектуальний продукт);
- нематеріальне багатство, пов'язане з людськими ресурсами (їхній науково-технічний, освітній, культурний рівень, а також рівень здоров'я нації, рівень індивідуальної та економічної безпеки та ін.).

Як видно із структури національного багатства не мають вартісного вираження нерозвідані природні ресурси країни та людський ресурс. Вони не знаходяться у СНР вартісної оцінки.

Незважаючи на важливість розглянутих вище показників, жоден із них не може достовірно свідчити про рівень добробуту нації (країни). Для цього використовують показник чистого економічного добробуту (ЧЕД, чи NEW). Цей показник запропонували американські вчені Вільям Нордхауз і Джеймс Тобін .

$$\begin{array}{l}
 \text{ЧЕД} = \text{ВВП} - \\
 \begin{array}{|c|} \hline \text{Негативні екологічні ефекти у грошовому вираженні} \\ \hline \end{array} + \\
 \begin{array}{|c|} \hline \text{Позаринкова діяльність у грошовому вираженні} \\ \hline \end{array} + \\
 \begin{array}{|c|} \hline \text{Результати тіньової діяльності, яка виробляє блага, у грошовому вираженні} \\ \hline \end{array} - \\
 \begin{array}{|c|} \hline \text{Результати тіньової економіки, що виробляють антиблага (у грошовому вираженні)} \\ \hline \end{array} - \\
 \begin{array}{|c|} \hline \text{Грошове вираження збільшення вільного часу та якості відпочинку} \\ \hline \end{array} + \\
 \begin{array}{|c|} \hline \text{Негативні наслідки свавілля монополій та урбанізації} \\ \hline \end{array}
 \end{array}
 \quad (2.10)$$

У підсумку варто зазначити, що країни з однаковим рівнем ВВП на душу населення можуть мати різний рівень суспільного добробуту, оскільки останній характеризується, окрім названого вище, ще багатьма не менш важливими показниками: тривалість життя, рівень освіти, рівень законслухняності, збалансованість харчування тощо. Ці показники значною мірою залежать не тільки від обсягу ВВП, а й від ступеня диференціації доходів у суспільстві, соціальної політики держав та ін.

2.3. Номінальний и реальний ВВП.

Переважна більшість макроекономічних параметрів, пов'язаних із вартісним вираженням, мають номінальне і реальне значення. Зв'язок між номінальними та реальними величинами здійснюється через індекси цін.

Номінальні показники визначають у поточних цінах, а реальні — у зіставних (базових) цінах.

Номінальний ВВП - обсяг національного виробництва в цінах поточного періоду, тобто на момент виробництва цього обсягу товарів і послуг.

У макроекономічній теорії його позначають символом PQ , де P означає індекс цін, а Q - фізичний обсяг виробництва. Для визначення фізичного обсягу виробництва необхідно виконати наступну процедуру; установити так званий базисний рік і розрахувати в його цінах вироблений цього року ВВП. Наприклад, всі товари й послуги, вироблені в 2011 р., розраховуються в цінах 2002 р. У промислово розвинених країнах кожні 10-15 років визначається новий базисний рік. Неправильно було б зіставляти фізичні обсяги ВВП 2011 р. і попередніх йому років, користуючись протягом багатьох десятиліть цінами на товари й послуги, наприклад, 1913 р., вибраного в якості базисного. Адже в ті далекі часи просто не існувало тих благ і послуг, які звичні для нас зараз - телевізорів, комп'ютерів, послуг Інтернет, безлічі медикаментів і т. п., а, отже, і не існувало цін цих товарів.

Реальний ВВП - показник ВВП, скоректований з урахуванням зміни рівня цін (інфляції або дефляції); вимірюється в цінах базового року; це фактичний обсяг випуску продукції, розрахований у цінах базисного року.

Таким чином, реальний ВВП вимірює загальну ринкову вартість товарів і послуг у постійних (незмінних) цінах, він "очищений" від впливу інфляції. Щоб визначити величину реального обсягу виробництва, по-

трібно зробити коректування номінального ВВП. Для визначення обсягу виробництва потрібно знати рівень цін, що виражається у вигляді індексу.

$$\text{Реальний ВВП} = \frac{\text{Номінальний ВВП}}{\text{Дефлятор ВВП}}, \quad (2.11)$$

отже,

$$\text{Дефлятор ВВП} = \frac{\text{Номінальний ВВП}}{\text{Реальний ВВП}}, \quad (2.12)$$

Дефлятор ВВП вимірює інтенсивність інфляції або зворотного процесу - дефляції, коли спостерігається зниження загального рівня цін у країні. Якщо величина індексу цін виявилася більше 1, то було здійснено дефлювання ВВП, тобто еліміновано фактор інфляції. Якщо ж індекс цін виявився менше 1, то було здійснено інфлювання, тобто очищено номінальний ВВП від впливу дефляції.

ТЕМА 3. РИНОК ПРАЦІ

3.1. Поняття зайнятості населення, її види і форми

Зайнятість населення – це загальноекономічна категорія, що існує у суспільстві. Економічною основою зайнятості є взаємодія праці і власності. Зайнятість населення – одна з гострих соціально-економічних проблем сучасності.

Відносини зайнятості можуть розглядатися з трьох позицій: зайнятість працездатного населення; зайнятість економічно активного населення; зайнятість населення на ринку праці. В Україні прийнятий закон „Про зайнятість

населення”, він розглядає зайнятість працездатного населення. Згідно з законом зайнятість – це діяльність громадян, пов’язана з задоволенням особистих і суспільних потреб і така, що, як правило, приносить їм дохід у грошовій або іншій формі.

В Україні до зайнятого населення належать громадяни, що проживають на території держави на законних підставах:

а) працюючі по найму на умовах повного або неповного робочого часу, на підприємствах, а установах і організаціях усіх форм власності, у міжнародних та іноземних організаціях, в Україні і за кордоном;

б) громадяни, що самостійно забезпечують себе роботою;

в) обрані, призначені або затверджені на оплачувану посаду в органах державної влади, управління та громадських об’єднаннях;

г) які проходять службу у військових формуваннях, створених відповідно до законодавства України, і на альтернативній (невійськовій) службі;

д) які проходять професійну підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації з відривом від виробництва: навчаються в денних загальноосвітніх школах і вищих навчальних закладах;

е) працюючі громадяни інших країн, які тимчасово перебувають в Україні і виконують функції, непов’язані із забезпеченням діяльності посольств і місій

Громадяни можуть вільно обирати види діяльності, які незаборонені законодавством, а можуть бути і добровільно незайнятими. Види зайнятості характеризують розподіл активної частини трудових ресурсів за сферами використання праці. Загалом класифікацію видів зайнятості проводять за характером діяльності, соціальною, галузевою належністю, територіальною ознакою, рівнем урбанізації, професійно-кваліфікаційною ознакою та видами власності.

За характером діяльності розглядається зайнятість за видами діяльності, встановленими законодавством: робота на підприємствах, в організаціях, установах, за кордоном; виконання державних і громадських обов’язків,

служба в армії; індивідуальна трудова діяльність; очне навчання в учбових заставах; ведення домашнього господарства та інші.

За соціальною належністю визначає робітників, службовців, управлінський персонал (менеджери); фермерів, підприємців.

За галузями народного господарства та сферами виробництва визначає зайнятість у матеріальному виробництві; невиробничій сфері; окремих крупних галузях народного господарства.

Територіальна ознака вивчає зайнятість за окремими регіонами, адміністративно-господарськими одиницями. Рівень урбанізації – зайнятість у міській та сільській місцевості.

За статеві-віковою ознакою: зайнятість чоловіків та жінок; молоді, осіб середнього та похилого віку; на початку трудової діяльності, набуття професії тощо.

За видами власності визнається зайнятість на підприємствах і в організаціях, які відносяться до різних видів власності: державної, приватної або колективної.

Різноманіття соціально-економічних процесів ринку праці породжує існування різних форм зайнятості. Форми зайнятості – це організаційно-правові способи, умови трудовикористання.

У рамках видів зайнятості організація праці відрізняється різними організаційно-правовими формами, нормами правового регулювання, тривалістю та режимом робочого часу, регулярністю та стабільністю трудової діяльності, місцем виконання роботи, статусом діяльності.

Виділяють форми зайнятості за різними класифікаційними ознаками.

За формами організації робочого часу розрізняють повну та неповну зайнятість. Повна – це зайнятість протягом повного робочого дня (тижня, сезону, року), яка приносить дохід в нормальних для даного регіону розмірах. Неповна – це зайнятість протягом неповного робочого часу, або з неповною оплатою, або з неповною ефективністю.

За статусом діяльності розрізняють первинну (основну) зайнятість і

вторинну (додаткову) зайнятість. Первинна – це зайнятість на основному місці роботи, тобто там, де робітник отримує надійний і регулярний дохід, де знаходиться трудова книжка. Вторинна – це добровільна додаткова постійна або тимчасова діяльність осіб, які мають основну роботу.

За характером організації робочих місць та робочого часу розрізняють стандартну і нестандартну зайнятість. Стандартна зайнятість характеризується роботою у виробничому приміщенні роботодавця; стандартним навантаженням протягом дня, тижня, року; наявністю стабільного робочого місця; чітко визначеним часом початку та закінчення робочого дня; законодавчо встановленою тривалістю робочого дня (тижня, року). Нестандартна (альтернативна) зайнятість – це трудова діяльність, яка не відповідає стандартним правилам.

За стабільністю трудової діяльності розрізняють постійну і тимчасову зайнятість. Постійна – це зайнятість з відносно стабільним місцем роботи. Тимчасова – це зайнятість з тимчасовим, епізодичним, сезонним характером роботи.

За формами правового регулювання використання робочої сили розрізняють: регламентовану (легальну) зайнятість і нерегламентовану (нелегальну). Регламентована зайнятість – це діяльність, яка відбувається у межах закону. Нерегламентована зайнятість – це діяльність, яка відбувається без укладання трудового договору, не враховується держстатистикою, без оплати податків тощо.

Для аналізу зайнятості населення використовують такі показники:

– рівень (коефіцієнт) зайнятості населення професійною фаховою працею – це відношення кількості зайнятих до загальної чисельності населення, виражене у відсотках;

– рівень зайнятості працездатного населення у суспільному господарстві – це відношення чисельності населення, зайнятого професійною фаховою працею, до чисельності працездатного населення, виражене у відсотках;

- розподіл зайнятих по сферах суспільно-корисної праці у відсотках;
- розподіл населення за фахом, професіями, галузями і секторами економіки;
- норма безробіття – це його відношення до природного рівня безробіття.

Аналіз сукупності показників дає можливість зробити висновки про ефективність використання сукупної робочої сили.

3.2. Безробіття, його види і показники

В умовах переходу України до ринкових відносин однією з найактуальніших виявилася проблема безробіття. Сьогодні вона загострюється все більше, торкаючись інтересів кожного працівника, кожного працездатного громадянина. Роздержавлення та приватизація державної власності, структурна перебудова економіки, економічні негаразди останніх років супроводжуються масовим вивільненням та перерозподілом робочої сили. Починаючи з січня 1996 р. і по сьогодні цей процес набув надзвичайних масштабів, що викликало різке збільшення безробіття при одночасному скороченні вільних вакансій.

Безробіття – соціально – економічне явище, при якому частина робочої сили економічно активного населення не зайняті у суспільному виробництві.

Безробітними в Україні вважаються громадяни працездатного віку, які по незалежним від них причинам не мають заробітку (трудового доходу) внаслідок відсутності підходящої роботи, зареєстровані в державній службі зайнятості, дійсно шукають роботу та здатні приступити до неї.

Не можуть бути визначені безробітними громадяни:

А) віком до 16 років, за винятком тих, які працювали і були вивільнені у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці, реорганізацією, перепрофілюванням і ліквідацією підприємства, установи і організації або скоро-

ченням штату;

Б) які вперше шукають роботу і не мають професії у разі відмови їх від проходження профпідготовки, або від оплачуваної роботи

В) які відмовились від двох пропозицій підходящої роботи з моменту реєстрації їх у службі зайнятості у якості безробітних;

Г) які мають право на пенсію відповідно до законодавства України.

Безробітним, по методології МОП, вважається той, хто не має роботи, шукає її, готовий до неї приступити і не має других джерел доходу зокрема заробітної плати. Це два різних підходи для обліку безробіття. Існуюча система обліку безробітних в Україні не відображає дійсності, так як значна частка безробітних не реєструється у службах зайнятості.

Критеріями розмежування видів безробіття, як правило, є причина її виникнення та довготривалість. Основними видами безробіття є: фрикційна, структурна, і циклічна. Фрикційна виникає тоді, коли частина людей добровільно міняє місце роботи, частина шукає роботу після звільнення, частина тимчасово втратила сезонну роботу, а частина, особливо молодь, вперше шукає роботу. Коли всі ці люди знайдуть роботу, їх місце займуть інші, подібні до них. Тому хоча конкретні люди, що залишились без роботи з тих або інших причин змінюють один одного, даний тип безробіття залишається. Таким чином, термін “фрикційне безробіття” використовується для тієї категорії людей, які шукають роботу або очікують її отримання в недалекому минулому.

Фрикційне безробіття вважається неминучим та певною мірою бажаним, оскільки частина робітників, тимчасово втративши роботу, переходять з низькооплачуваної та низькопродуктивної роботи на більш оплачувану та продуктивну. Це означає більш високі доходи для працівників та більш раціональний розподіл трудових ресурсів, а відтак забезпечує досягнення більш високих обсягів ВВП. Воно складає 2–3 %.

Структурне безробіття є продовженням фрикційного. Воно виникає тоді, коли під впливом науково – технічного прогресу трапляються важливі

зміни в техніці, технології та організації виробництва, які змінюють структуру попиту на робочу силу. Ці зміни призводять до того, що попит на деякі види професій зменшується, або взагалі зникає, а на інші професії, яких раніше не було, зростає. Інакше кажучи, структура робочих місць та професійна структура працівників не співпадають. Виникає категорія працівників, в яких навички й професійний досвід застаріли та виявилися нікому не потрібними, а відтак їх стало неможливо продати. Саме цим структурне безробіття відрізняється від фрикційного, при якому безробітні мають навички, які вони можуть продати. Фрикційне безробіття має короткостроковий характер, тоді як структурна – довгостроковий, саме чому останнє і вважається більш важким. Воно складає 2 – 3%.

Фрикційне безробіття – це результат динамічності ринку праці. Структурне - виникає із-за територіального або професійного невідповідного попиту і пропозиції на ринку праці. Економісти вважають фрикційне та структурне безробіття, неминучим, тому “повна зайнятість” складає менше 100% робочої сили.

Рівень безробіття при повній зайнятості дорівнює сумі фрикційного і структурного безробіття. Його називають нормальним або природним безробіттям. Воно складає 5-6%.

Циклічне безробіття обумовлюється спадами виробництва. Виникає коли сукупний попит на товари та послуги знижується, відтак зайнятість скорочується, а безробіття зростає. Для згладжування негативних наслідків цього виду безробіття необхідно розробляти і приймати спеціальні програми забезпечення зайнятості населення і субсидування державою. За оцінкою західних фахівців у періоди економічних підйомів і спадів безробіття може коливатися від 0 до 8 – 10% і більше. В період 1929- 1933 рр. Циклічне безробіття у США складало 25%. Циклічне безробіття є довгостроковим і небезпечним. В Україні основна частина безробітних це циклічні безробітні.

В економічній літературі виділяють ще інституціональне, добровільне, вимушене і приховане безробіття.

Інституціональне безробіття виникає, коли сама організація ринку праці недостатньо ефективна. Наприклад, неповна інформація про вакантні робочі місця.

Добровільне безробіття виникає тоді, коли працівник звільняється за власним бажанням в зв'язку з незадовільним рівнем оплати праці, умовами праці, з-за психологічного клімату в колективі або з інших причин всупереч бажанню адміністрації. Його рівень залежить від стадії економічного циклу (підвищується під час буму та знижується під час спаду в економіці країни), престижності професії, рівня кваліфікації, належності до того чи іншого соціального прошарку населення. Закономірність даного виду безробіття полягає у тому, що чим менше у працівника шансів знайти нову роботу з кращими умовами найму, тим менше у нього бажання добровільно залишити робоче місце.

Вимушене безробіття виникає тоді, коли працівник не бажає звільнитися, а адміністрація скорочує персонал. Таким чином, тільки частина безробітних можуть претендувати на нові робочі місця, а інші становляться вимушено безробітними в результаті перевищення пропозиції праці над попитом на неї. Таке становище на ринку праці характерне, як правило, для періодів спаду в економіці, коли підприємці вимушені скорочувати обсяги виробництва та чисельність персоналу з-за несприятливої ділової кон'юнктури.

Приховане безробіття – широкомасштабне явище, зумовлене нерозвиненістю ринкових відносин. Цей вид безробіття набув сьогодні чималого розповсюдження в Україні. Прихований ринок робочої сили утворюють працівники, які ще зберігають статус зайнятості, але для них можливість втратити роботу надзвичайно висока, або ж вони тільки числяться як працюючі, але перебувають у неоплачуваних відпустках й працюють лише інколи.

Для аналізу безробіття використовують такі показники:

- кількість безробітного населення, тис. чол.;
- рівень безробіття виражені у відсотках. За міжнародними нормами він визначається по формулі:

$$P_{\text{б}} = \frac{E_{\text{ак}} - Z}{E_{\text{ак}}} \times 100\% , \quad (3.1)$$

$P_{\text{б}}$ – рівень безробіття, чол.

$E_{\text{ак}}$ – чисельність економічно активного населення, чол.

Z – чисельність зайнятих, чол.

- розподіл безробітних по сферах суспільно корисної праці;
- розподіл безробітних за професіями, галузями і секторам економіки;
- середня тривалість безробіття, міс. Вона характеризує у середньому тривалість пошуку роботи особами, які мають статус безробітного на кінець періоду, що аналізується, а також тими безробітними, які були у цьому періоді працевлаштовані;

- навантаження на одне робоче місце, вакансію, чол. Визначається як відношення чисельності безробітних до чисельності вакантних робочих місць.

Яким би не був загальний рівень безробіття, він неоднаково розподіляється між різними категоріями працездатного населення. У розвинених країнах з ринковою економікою в періоди підйому виробництва кількості безробітних серед робітників перевищує кількість безробітних серед фахівців і службовців, безробітних серед молоді, як правило, більше, чим серед дорослих людей, особливо середнього віку; жінки частіше попадають в число безробітних, чим чоловіки.

Статистичні дані в Україні свідчать, що світові тенденції значною мірою повторюються і в нашій економіці, за винятком того, що рівень безробіття зараз вище серед фахівців і службовців, чим серед робітників.

3.3. Механізм ринку праці

Для функціонування ринку праці необхідна взаємодія ринку капіталу,

ринку продуктів і фірм. Кожна з фірм-виробників продукції або послуг повинна діяти одночасно на трьох ринках (рис. 3.1).

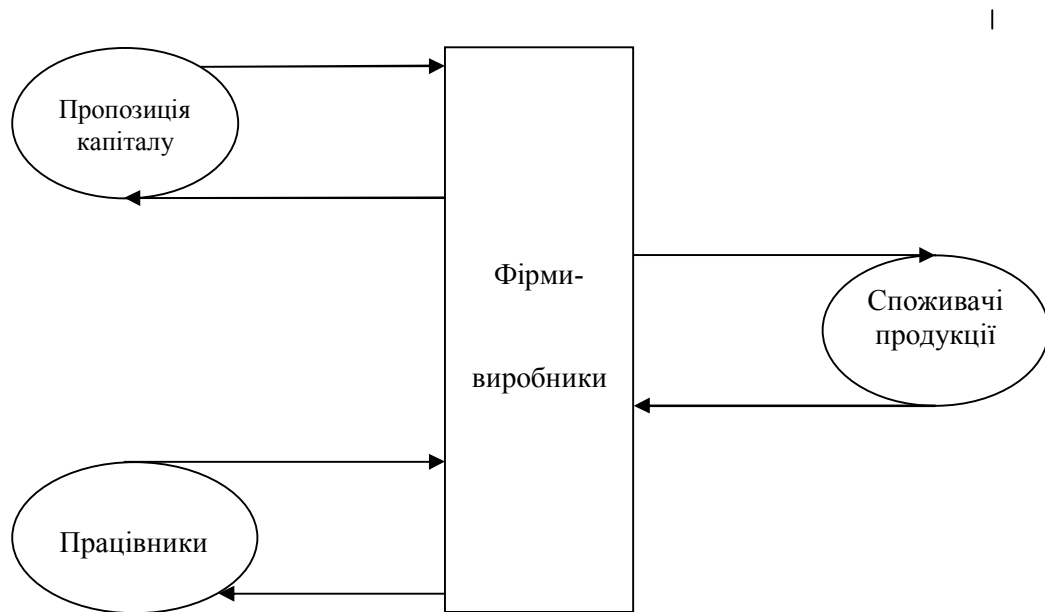

Рисунок 3.1. Взаємодія трьох ринків

На ринках праці і капіталу фірми набувають чинники виробництва, а на ринку виробів продається вироблена продукція. Обсяг виробленої продукції залежить від: попиту на продукцію, від того скільки праці і капіталу вони можуть отримати і за якими цінами, а також від вибору технологій, що використовуються.

Дослідження ринку праці починається і закінчується аналізом попиту на працю та її пропозицію. Попит формують роботодавці, що приймають рішення щодо найму робочої сили в залежності від того стану, в якому знаходяться усі три ринки. Пропозиція надходить від працівників та потенційних працівників, які вирішують де працювати і чи працювати взагалі в залежності від можливостей так чи інакше використовувати свій час.

Основні результати функціонування ринку праці пов'язані з такими чинниками: умовами зайнятості (зарплатою, рівнем винагород, умовами праці) і рівнем зайнятості.

Індивідуальна пропозиція праці надходить від тимчасово незайнятих

працівників. Пропозиція праці залежить від різних чинників: заробітної праці, умов праці, матеріального стану сім'ї, стану здоров'я, часу на дозвілля тощо.

Класична теорія використовує концепцію корисності для аналізу пропозиції робочого часу. Під корисністю розуміють силу переваг одних факторів над іншими при вирішенні питання пропозиції робочого часу на ринку праці.

Вихід на ринок праці пов'язаний з розподілом часу між працею (оплачуваною зайнятістю) і дозвіллям (часом, який не оплачується). Дозвілля – це нормальний продукт, який людина використовує на відтворення робочої сили, виконання домашніх обов'язків, відпочинку, саморозвитку тощо. Заробітна плата – це ціна праці, грошовий еквівалент товарів і послуг. Тому підвищення заробітної плати впливає на вибір між працею і дозвіллям (відпочинком). Відпочинок досягається за рахунок доходу. Для кожної можливої комбінації доходу та відпочинку досягається свій рівень корисності. Співвідношення між такими комбінаціями та рівнем корисності називають функцією корисності або функцією переваги. Загальна формула функції корисності така:

$$U = f(I, L), \quad (3.2)$$

де U – рівень корисності,

I – характеристика одиниці доходу;

L – характеристика години відпочинку.

Людина мусить робити вибір, чому віддати перевагу відпочинку чи праці. Чим більше годин робітник відпочиває, тим менше кількість робочих годин, тим менше заробітна плата. Ставка заробітної плати – це основний фактор при виборі співвідношення між пропозицією робочого часу і відпочинком. Розглянемо, як впливає зміна ставки заробітної плати на індивідуа-

льну пропозицію робочого часу.

По-перше, діє ефект заміщення. При збільшенні заробітної плати кожен відроблений час краще оплачується. Кожен вільний час робітника – це втрачена вигода. Тому робітник прагне замінити вільний час додатковою роботою. Вільний час заміщається набором товарів і послуг, які можна придбати на зростаючу заробітну плату. Таким чином, ефект заміщення веде до росту пропозиції праці.

По-друге, підвищення заробітної плати створює „ефект доходу”. Більша ставка заробітної плати підвищує реальні доходи і споживання нормальних товарів (якщо ціни на послуги не зростають). Дозвілля – це нормальний товар. Таким чином, робітники можуть більше відпочивати і менше працювати. „Ефект доходу” від підвищення заробітної плати веде до скорочення пропозиції праці.

Взаємозв'язок „ефекту доходу” і „ефекту заміщення” дозволяє визначити криву індивідуальної пропозиції праці.

Економісти називають цю криву „кривою зворотного згину”. Сукупний ефект від збільшення погодинної ставки оплати праці визначається співвідношенням „ефекту доходу” та „ефекту заміщення”. За умов низької оплати праці переважає „ефект заміщення” - обсяг пропозиції робочої сили на ринку праці збільшується. Із збільшенням зарплати посилюється дія „ефекту доходу” - люди починають ставитися до дозвілля як до предмету розкошів.

Після забезпечення певного рівня матеріального добробуту помітно скорочується частка часу, що витрачається безпосередньо на його забезпечення, тобто на працю. Доки функція зростає на відрізку низької зарплати, домінує „ефект заміщення”; превалювання „ефекту доходу” віддзеркалюється в убуванні функції на відрізку високої зарплати.

Проте, на рішення щодо обсягів пропозиції робочої сили на ринку праці і ведення домашнього господарства, оскільки частину своїх потреб людина може задовольнити як за рахунок придбання необхідних товарів чи послуг на відповідних ринках, так і в результаті діяльності в домогосподарстві. Роль

останнього багатократно посилюється в регіонах з усталеними натуральними орієнтаціями, до яких належить і Україна.

Зрозуміло, що прийняте рішення лежить поміж цих граничних співвідношень, причому грошова та психологічна оцінка (зарплата та престижність) найманої праці істотно впливають на нього.

Коли йдеться про конкретний сектор ринку праці, де пропонуватиметься робоча сила, то крім очікуваної заробітної плати при прийнятті рішення враховуються також і інші умови: відстань, умови праці тощо.

Розрізняють два підходи до визначення сукупної пропозиції робочої сили: вузький і широкий. З точки зору вузького підходу сукупна пропозиція робочої сили складається з чисельності тимчасово незайнятого на ринку праці населення; осіб, які вперше шукають роботу; осіб, які повторно вступають до найманої робочої сили після тривалої перерви. Сукупна пропозиція робочої сили в широкому розумінні складається з вищеназваних категорій тимчасово незайнятого населення і зайнятого на цей період населення, яке в будь-який час може опинитися без роботи і поповнити ряди безробітних.

Пропозиція робочої сили – це потреба різних груп працездатного населення в одержанні роботи за наймом і на цій основі – джерела засобів існування.

Джерелами формування пропозиції робочої сили є:

- поточна пропозиція (безробітні);
- внутрішньофірмова потенційна пропозиція (працюючі за наймом);
- потенційна зовнішня пропозиція (зайняті в домашньому господарстві, підприємці, фермери, ремісники, зайняті індивідуальною трудовою діяльністю, учні та студенти денної форми навчання, військовослужбовці, незайняте економічно неактивне населення, пенсіонери, підлітки до 16 років).

Тобто джерелами пропозиції робочої сили на ринку праці може бути зайняте і незайняте населення, працездатне і непрацездатне населення у межах працездатного віку і за його межами.

На сукупну пропозицію робочої сили можуть впливати такі чинники:

- природні (кількість працездатних громадян, їх динаміка, склад за віком і статтю; приріст величини трудових ресурсів; співвідношення зайнятого і незайнятого населення, економічно активного та неактивного населення);
- морально-психологічні (потреба в праці, як засіб самовираження);
- економічні (рівень життя, рівень доходів, рівень цін);
- особливості пенсійного законодавства;
- кадрова політика на підприємствах, від якої залежить пропозиція робочої сили з боку вже зайнятих працівників;
- вплив профспілок на пропозицію робочої сили.

Пропозицію робочої сили варто визначати з урахуванням статистичної інформації про чисельність, статеву і вікову структуру трудових ресурсів, кількість економічно активного населення, рівня зайнятості осіб пенсійного віку і підлітків.

3.4. Соціально-економічні наслідки безробіття, соціальний захист безробітних

Безробіття вважається, з одного боку, важливим стимулятором активності працюючого населення, а з іншого - великим суспільним злом. Економічні втрати від безробіття – це не випущена продукція, скорочення платоспроможного попиту, звуження споживчого ринку, наростання елементів кризи виробництва. Перебування ж людей у статусі безробітних спричиняє їм часткову або повну втрату доходів, професійних навиків, зниження рівня життя, викликає почуття власної неповноцінності, що перешкоджає їхньому поверненню на ринок праці. Безробіття призводить до зростання злочинності, смертності, числа психічних захворювань. Зростає кількість осіб без певного роду занять, молоді, які не прагнуть до працевлаштування. Таким чином, безробіття заважає суспільству рухатися до своїх потенційних можливостей.

Відомий американський економіст Артур Оукен математично виразив

відношення між рівнем безробіття і відставанням обсягу валового національного продукту (не випущеною продукцією). Це відношення відомо як закон Оукена. Суть закону в тому, що якщо фактичний рівень безробіття перевищує природний рівень на 1%, то відставання ВВП складає 2,5%.

Згідно з цим законом щорічний приріст реального ВВП приблизно на 2,7% підтримує кількість безробітних на постійному рівні. Кожні додаткові 2 процентних пункти приросту реального ВВП зменшують чисельність безробітних на 1 процентний пункт. Аналогічним чином кожне додаткове скорочення темпів приросту ВВП на 2% викликає зростання безробіття на 1%.

Закон Оукена дозволяє визначити рівень нормального безробіття, який, як встановлено, підвищується по мірі розвитку ринкової економіки. Так, наприклад, для США 60-х років природний рівень безробіття визначався у 4%, а для 80-х років він становив вже 6-7%.

Із закону Оукена випливає, що по-перше, певна величина зростання ВВП необхідна для того, щоб запобігти зростанню норми безробіття. Чисельність робочої сили з кожним роком зростає, а її використання стає при цьому більш продуктивним завдяки науково-технічному прогресу. Внаслідок цього, 2,5-3% щорічного приросту ВВП повинно спрямовуватись на створення нових робочих місць, здатних утримати безробіття на попередньому рівні. По-друге, більш швидкий приріст ВВП скорочує безробіття, тоді як відносне падіння темпів зростання збільшує безробіття.

Безробітні громадяни потребують соціального захисту і держава України його гарантує.

Працівникам, які втратили роботу в зв'язку із змінами в організації виробництва і праці, надаються особливі гарантії, якщо вони зареєструвалися в службі зайнятості в течії десяти днів після звільнення гарантується:

- збереження за останнім місцем роботи на період працевлаштування, але не більш 3 місяців, середньої заробітної плати з урахуванням вихідного посібника і безперервного стажу;
- право на отримання допомоги по безробіттю в розмірі 75% серед-

ньої заробітної плати на останньому місці роботи в течії наступних 3 місяців і 50% в течії наступних 6 місяців, але не більш середньої заробітної плати в державі;

- збереження на новому місці роботи на період професійного навчання з відривом від виробництва середньої заробітної плати на останньому місці роботи;

- право на достроковий вихід на пенсію за 1.5 роки до встановленого законодавством про пенсійне забезпечення терміну особам предпенсійного віку, які мають необхідний загальний трудовий стаж.

Для інших громадян умови і розміри допомоги по безробіттю визначаються згідно із законом України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття”. Так, усе працездатне населення повинно бути обов’язково застраховане на випадок безробіття.

Застраховані громадяни, які протягом 12 місяців до початку безробіття, працювали не менш ніж 26 календарних тижнів на умовах повного і неповного робочого дня мають право отримувати допомогу по безробіттю.

Для одержання допомоги по безробіттю необхідно зареєструватися в службі зайнятості протягом місяця після закінчення страхового стажу (втрати роботи). Страховий стаж - це період часу роботи на умовах трудового договору, коли сплачувались страхові внески.

Допомога по безробіттю виплачується з 8-го дня після реєстрації у службі зайнятості. Час виплати допомоги 360 днів протягом двох років. Для людей предпенсійного віку - 720 днів.

Розмір допомоги по безробіттю визначається у відсотках до середньої заробітної плати в залежності від страхового стажу.

Громадяни, які працювали протягом 12 місяців менш ніж 26 тижнів теж мають право на допомогу, вона визначається з розрахунку прожиткового мінімуму.

Громадяни, які звільнилися з роботи за власним бажанням, починають отримувати допомогу з 91-го календарного дня.

Допомога по безробіттю не може бути нижче прожиткового мінімуму і вище середньої заробітної плати в області за минулий місяць.

ТЕМА 4. ТОВАРНИЙ РИНОК

4.1. Сукупний попит, фактори впливу, крива сукупного попиту

Ціль будь-якої економічної системи - досягнення макроекономічної рівноваги, тобто збалансованого стану економічної системи як єдиного, цілісного механізму.

У макроекономіці, що вивчає не окремі об'єкти й процеси, а їхні сукупності, на перший план виступає рівновага між доходами й видатками суспільства. Макроекономічний аналіз припускає насамперед аналіз сукупного попиту (використаного ВВП) і сукупної пропозиції (створеного ВВП). Якщо на мікрорівні взаємодія попиту та пропозиції веде до рівноважного рівня цін і випуску продукції на окремих ринках і на окремі товари, то на макрорівні сукупна пропозиція та сукупний попит впливають на встановлення рівноважного загального рівня цін і рівноважного обсягу виробництва в економіці в цілому.

Сукупний (агрегований) попит (від англ. aggregate demand - AD) - це сума всіх індивідуальних попитів на кінцеві товари й послуги, пропоновані на товарному ринку. Основними формами його прояву служать: споживчий попит (C), інвестиційний попит (I_g), попит на товари й послуги з боку держави (G) і видатки на "чистий" обсяг експорту (X_n), тобто його величину можна визначити по формулі:

$$AD = C + I_g + G + X_n \quad (4.1)$$

Сукупний попит (AD) - обсяг національного продукту, що споживачі, підприємства й уряд планують придбати при будь-якому можливому рівні цін.

Залежність між рівнем цін і реальним обсягом національного виробництва (ВВП), на який пред'являється попит, зворотна: чим нижче загальний рівень цін, тим більше обсяг ВВП, що може бути куплений.

Крива сукупного попиту - крива взаємозв'язку між бажаними й планованими видатками в економіці в цілому на кінцеві товари й послуги й середній рівень цін на них. Модель кривої сукупного попиту AD представлена на рис. 1.1.

Якщо рівень цін у країні підвищився з P_2 до P_1 , то це приведе до зниження обсягу національного продукту, що зможуть придбати домогосподарства, підприємці й уряд, з Q_2 до Q_1 . Відповідно величина сукупного попиту впаде із точки А до точки В на кривій попиту AD. Зміна рівня цін за інших рівних умов викликає зміна величини сукупного попиту, що графічно відображається рухом уздовж стабільній кривій AD.

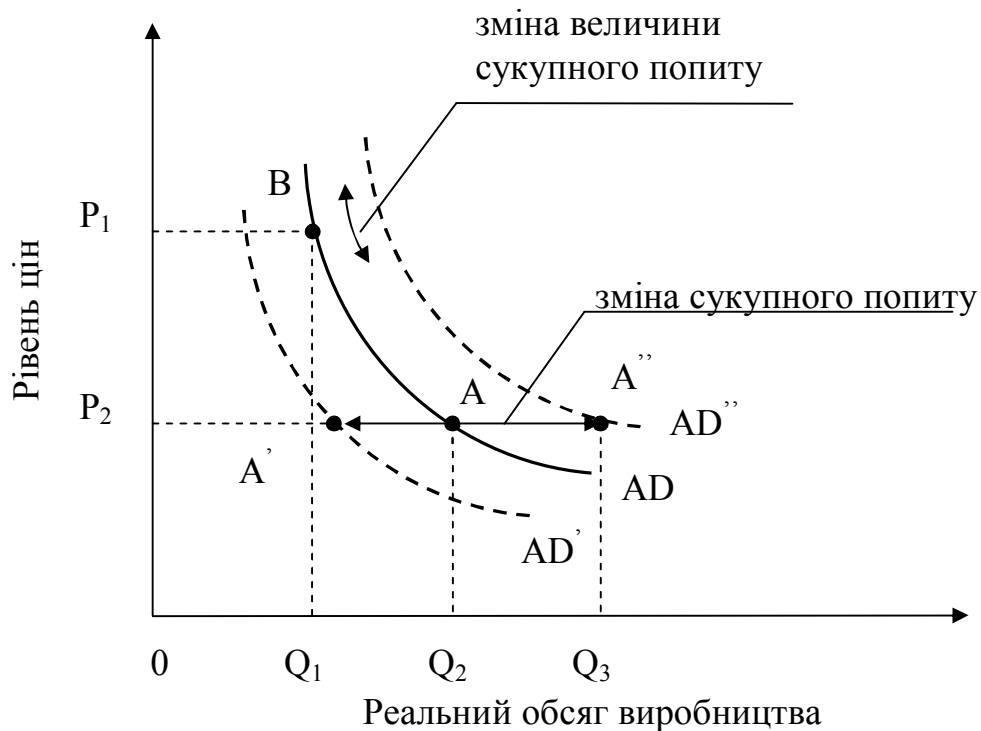

Рисунок 4.1. Крива сукупного попиту

Якщо відбувається зміна яких-небудь інших факторів, крім рівня цін, то сукупний попит міняється.

До нецінових факторів сукупного попиту відносяться зміни:

- у споживчих видатках, які можуть бути викликані зміною добробуту споживача, очікувань споживача (його прогнозів на майбутній дохід), заборгованості споживача й рівня податків, у першу чергу прибуткового податку;
- в інвестиційних видатках, що залежать від рівня процентних ставок, очікувань інвестиційного прибутку, податків з підприємств, рівня використовуваних технологій і наявності в підприємств надлишкових потужностей;
- у державних видатках: якщо державні видатки збільшуються - сукупний попит росте, якщо зменшуються - сукупний попит падає;
- у видатках на чистий експорт, які у свою чергу залежать від національного доходу в закордонних країнах - партнерах у зовнішній торгівлі - і від зміни курсу національної валюти стосовно валют інших країн.

Під дією нецінових факторів крива AD зміщується (при збільшенні сукупного попиту - вправо із крапки А в крапку А", а при зменшенні - уліво із крапки А в крапку А') (див. рис. 1).

Таким чином, можна виділити наступні особливості кривої сукупного попиту:

- крива AD має негативний нахил, що означає, що ріст рівня цін приводить до скорочення споживання, інвестицій, видатків уряду й чистого експорту;
- зміна величини сукупного попиту в результаті зміни середнього рівня цін відображається рухом уздовж кривій AD,
- зміни споживання, інвестицій, урядових видатків і чистого експорту у своїй сукупності визначають нецінові фактори сукупного попиту, ведуть до зміни сукупного попиту й викликають зсув AD.

4.2. Сукупна пропозиція, фактори впливу, крива сукупної пропозиції

Сукупна пропозиція (від англ. aggregate supply- AS) - це сума всіх індивідуальних пропозицій. Воно являє собою грошову величину всіх кінцевих товарів і послуг, запропонованих до продажу.

Сукупна пропозиція (AS) - це реальний обсяг національного продукту, що може бути зроблений при кожному можливому рівні цін.

Більше високий рівень цін стимулює збільшення обсягу виробництва, більше низький - скорочення виробництва, тобто між рівнем цін і національним обсягом виробництва існує пряма залежність.

Модель кривої сукупної пропозиції складається із трьох відрізків: горизонтального, проміжного й вертикального (рис. 4.2).

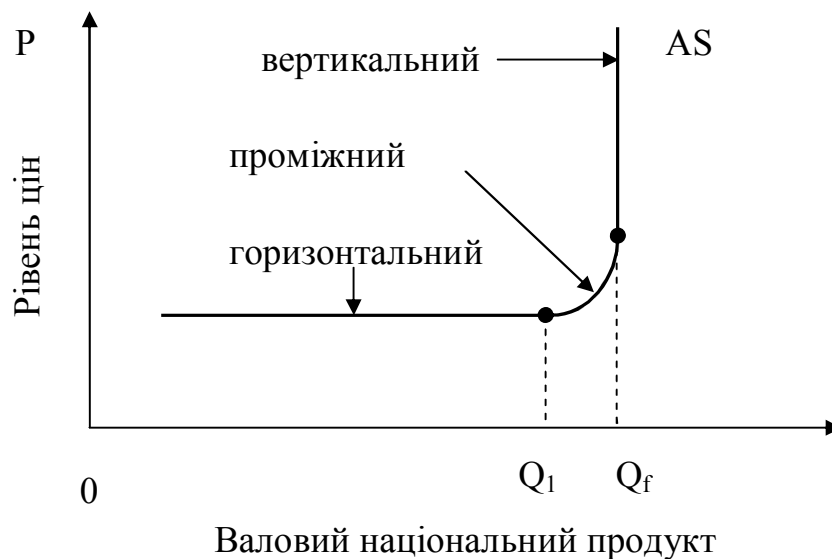

Рисунок 4.2. Крива сукупної пропозиції

На горизонтальному відрізку реальний обсяг національного виробництва ще не досяг свого потенційного (максимального) рівня Q_f є резерви виробничих потужностей, запаси сировини, матеріалів, більше безробіття, що свідчить про стан депресії. У цих умовах підприємства можуть для збільшення обсягу виробництва наймати додаткову робочу силу, не збільшуючи заробітну плату. Витрати виробництва не змінюються, постійними залишаються й

ціни.

На проміжному відрізку спостерігається одночасно зростання реального обсягу виробництва й рівня цін. Економіка починає наближатися до свого потенційно можливого рівня (Q_f), але повна зайнятість виникає нерівномірно за галузями економіки. Наприклад, у комп'ютерній промисловості може спостерігатися недостача кваліфікованих робітників, а в інших галузях - зберігатися значне безробіття й неповне використання виробничих потужностей.

На вертикальному відрізку виробництво досягло свого максимального рівня (Q_f), коли економіка функціонує на межі своїх виробничих можливостей, всі ресурси задіяні й досягнута повна зайнятість населення. За короткий час неможливо досягти подальшого збільшення обсягу виробництва. Якщо в умовах повної зайнятості підприємці будуть прагнути для збільшення обсягу виробництва найняти додаткову робочу силу, то вони можуть це зробити, запропонувавши більш високу оплату праці, що призведе до зростання витрат і цін. Ціни підвищаться, а збільшення виробництва в одному місці викличе скорочення виробництва в іншому і національний обсяг виробництва не зміниться.

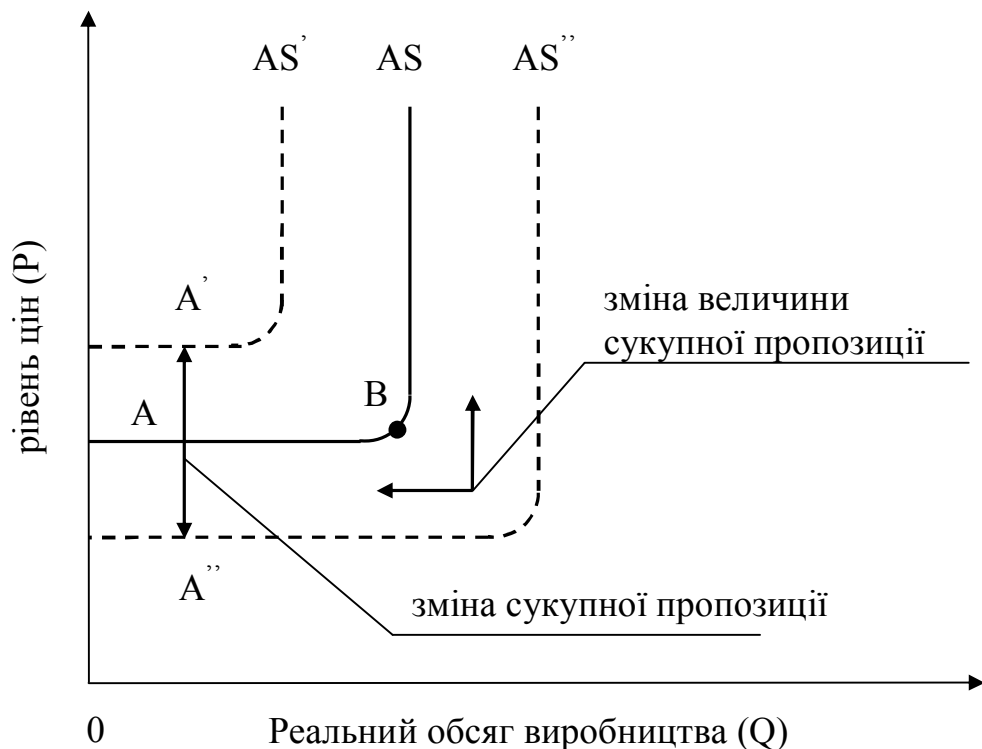

Рисунок 4.3. Зміна величини сукупної пропозиції й зміна сукупної пропозиції

Зміна величини пропозиції (рис. 4.3) відповідає переміщенню точок уздовж постійної кривої AS з положення А в положення В. Зміна рівня цін впливає на зміну величини пропозиції при незмінності інших факторів.

Якщо ж змінюється який-небудь неціновий фактор, то відбувається зміна рівня сукупної пропозиції. Графічно це відображається переміщенням кривої пропозиції вправо з положення AS у положення AS'', коли пропозиція збільшується, і вліво з положення AS в AS', коли пропозиція зменшується. Рівень цін при цьому залишається незмінним.

До нецінових факторів сукупної пропозиції відносяться:

- зміни цін на ресурси (внутрішні й закуповувані за рубежом),
- застосовувані технології;
- зміна податків і субсидій;
- зміна правових норм,
- зміна структури ринку;
- зміна продуктивності;
- зміна очікування виробників.

Ці фактори проявляються в сукупному виді.

4.3. Рівновага сукупного попиту та сукупної пропозиції.

Застосування моделі AD-AS

Життя ринкової економіки можна охарактеризувати як одночасне перебування у двох взаємовиключних станах: рівновага й нерівновага (динаміка).

У ринковій економіці всі вироблені продукти (сукупне виробництво) повинні стати товарами (сукупна пропозиція), а всі доходи (сукупний дохід) повинні бути витрачені (сукупний попит) і отоварені (сукупне споживання). Тільки в цьому випадку сукупні величини платоспроможного попиту та то-

варної пропозиції співпадуть. Такий ідеальний, але практично недосяжний стан ринкової економіки і є її "економічною рівновагою".

З іншого боку, ринкова економіка перебуває в постійному русі, що викликає порушення рівноваги сукупного попиту та сукупної пропозиції. І хоча кожне таке відхилення супроводжується багатьма негативними наслідками, тільки за допомогою подібних відхилень відбувається "економічна динаміка" - розвиток ринкової економіки. Розглянемо ці стани більш докладно.

Макроекономічна рівновага - досягнення в національній економіці збалансованості й пропорційності економічних процесів: виробництва й споживання, пропозиції та попиту, виробничих витрат і результатів, матеріально-речовинних і фінансових потоків.

Основна умова досягнення макроекономічної рівноваги - рівність між сукупним попитом та сукупною пропозицією ($AD = AS$).

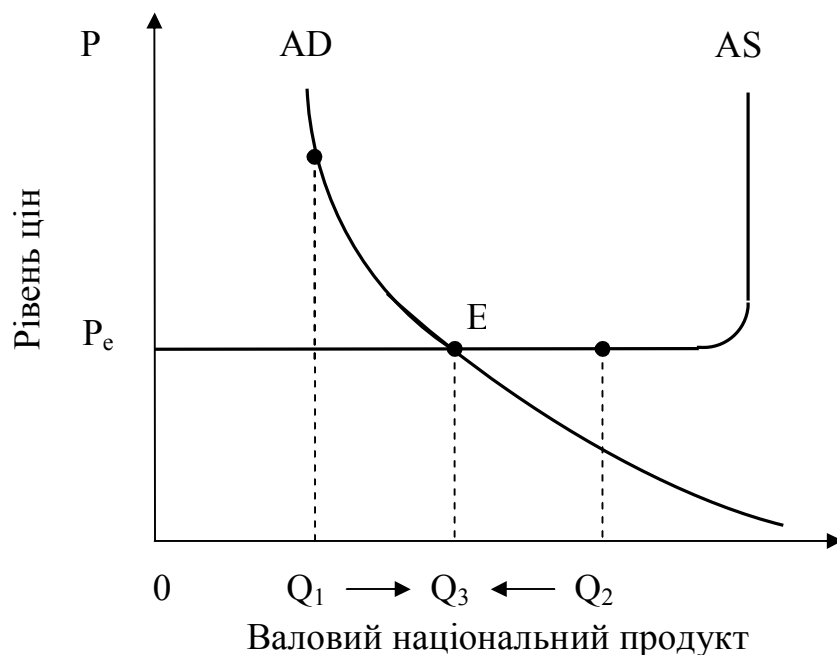

Рисунок 4.4. Рівновага на горизонтальному відрізку кривої сукупної пропозиції

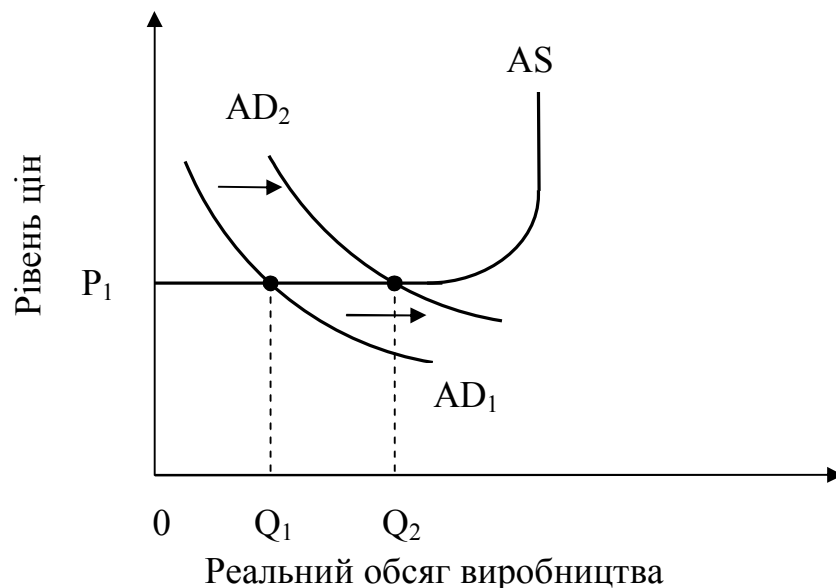
Графічно рівновага зображується перетинанням кривих сукупного попиту та сукупної пропозиції в точці, де визначається рівноважний рівень цін (P_e) і рівноважний обсяг національного виробництва (Q_e) (рис. 4.4). Макрое-

кономічна рівновага являє собою єдиний ціновий рівень, при якому величина пропонованої на ринку сукупної продукції (товарів і послуг) дорівнює величині сукупного попиту. Точку рівноваги в економічній літературі прийнято позначати літерою Е (початковою літерою англ. слова equilibrium - рівновага).

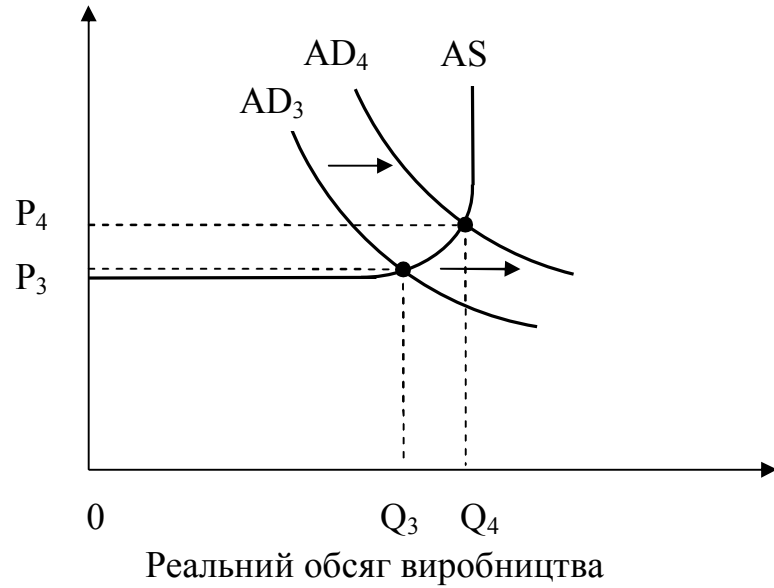
Тільки при ВВП, який дорівнює Q_e , сукупний попит дорівнює сукупній пропозиції. Якщо ВВП дорівнює Q_1 , то попит більше пропозиції й виробники будуть збільшувати випуск продукції, а ВВП почне зростати й рухатися до Q_e . Навпаки, якщо ВВП більше рівноважного (Q_2), то пропозиція перевищує попит, і виробники будуть змушені скорочувати виробництво. ВВП повернеться до рівноважного рівня Q_e .

Відхилення кривих AD і AS від точки рівноваги Е буде означати порушення макроекономічної рівноваги сукупного попиту та сукупної пропозиції.

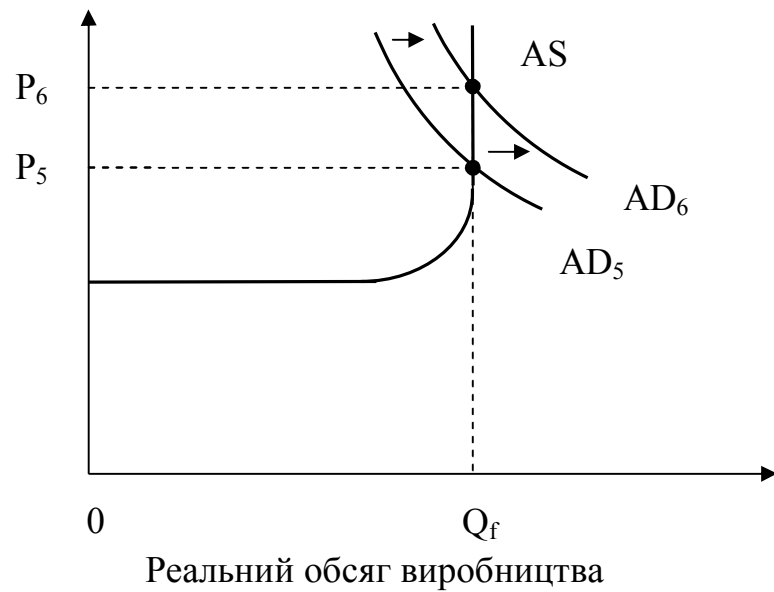
1. Наслідки зміни сукупного попиту при незмінній сукупній пропозиції залежать від того, на якій ділянці кривої сукупної пропозиції вони відбуваються (рис. 4.5.)

а) збільшення попиту на горизонтальному відрізку

б) збільшення попиту на проміжному відрізку

в) збільшення попиту на вертикальному відрізку

Рисунок 4.5. Наслідки зміни сукупного попиту на різних відрізках кривої сукупної пропозиції:

Так, якщо крива сукупного попиту AD зміщується на горизонтальному відрізку кривої AS , то відбувається зміна тільки реального обсягу національного виробництва з Q_1 , до Q_2 , на який є попит, а рівень цін P_1 , не змінюється

(рис. 4.5, а). У той же час зсув кривої AD на проміжному відрізку AS викликає як зміну обсягу національного виробництва з Q_3 до Q_4 так і зміну рівня цін з P_3 до P_4 (рис.4.5, б). На вертикальному відрізку AS зрушення кривій AD вгору приводить до інфляційної зміни цін з P_5 до P_6 , а реальний обсяг виробництва залишиться без змін на рівні повної зайнятості (Q_f) (рис. 4.5, в).

2. Наслідки зміни сукупної пропозиції (рис. 4.6) при незмінності сукупного попиту полягають в наступному:

а) скорочення сукупної пропозиції (зрушення кривої ліворуч з AS_1 в AS_2) призведе до зниження обсягу реального ВВП, зростання безробіття й зростання рівня цін;

б) збільшення сукупної пропозиції (зрушення кривої праворуч з AS_1 в AS_3) призведе до збільшення обсягу реального ВВП, скорочення безробіття й падіння рівня цін.

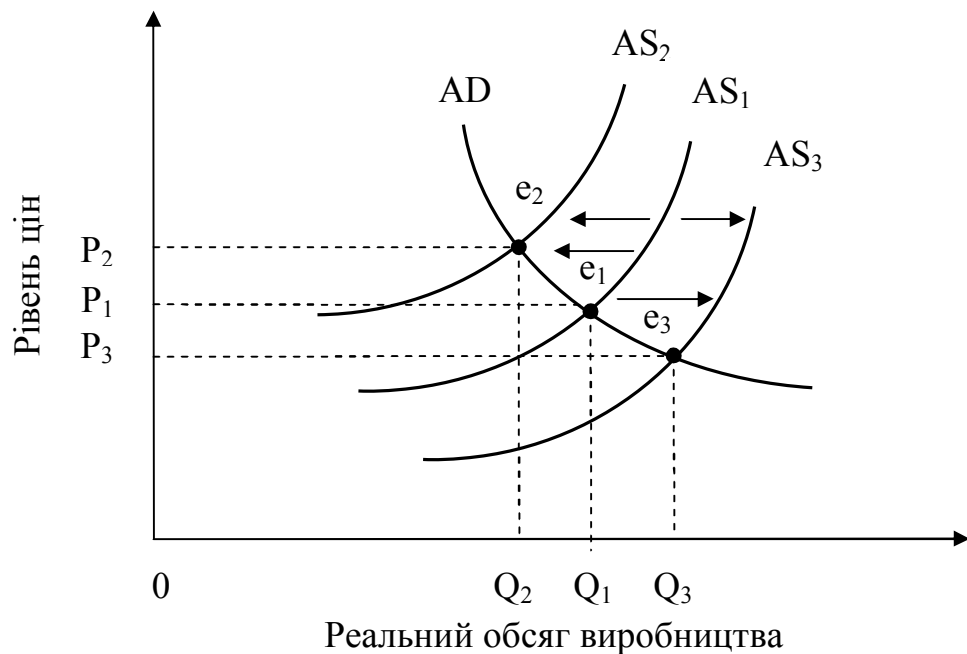

Рисунок 4.6. Наслідки зміни сукупної пропозиції

Аналіз розглянутих кривих з конкретними даними дозволяє вживати відповідних заходів, визначати шляхи реалізації розроблювальної стабілізаційної політики держави по запобіганню безробіттю, стримуванню інфляції й досягненню оптимального стану економіки.

ТЕМА 5. ГРОШОВИЙ РИНОК

5.1. Пропозиція грошей

Базовою категорією грошового ринку є пропозиція грошей, яка являє собою сукупність грошових активів, що використовуються в національній економіці в даний період. Залежно від рівня ліквідності всі грошові активи групуються зростаючим підсумком в окремі грошові агрегати:

$M0$ = готівка (гроші поза банками);

$M1$ = $M0$ + кошти на поточних рахунках у національній валюті;

$M2$ = $M1$ + строкові кошти в національній валюті та валютні кошти;

$M3$ = $M2$ + кошти клієнтів у довірчому управлінні та цінні папери власного боргу банків.

Пропозиція грошей передусім залежить від центрального банку, який володіє монопольним правом на первинну емісію грошей. Результатом цієї грошової емісії є приріст грошової бази, яка визначається за формулою:

$$H = CU + BR, \quad (5.1)$$

де H — грошова база;

CU — готівка;

BR — банківські резерви.

У свою чергу, банківські резерви складаються з двох компонентів: обов'язкові резерви (LR) та надлишкові резерви (ER):

$$BR = LR + ER. \quad (5.2)$$

Обов'язкові резерви — це мінімальна сума резервів, яку зобов'язаний

тримати кожний банк. Величина цих резервів визначається центральним банком за допомогою нормативів відносно депозитів:

$$LR = lr \cdot D, \quad (5.3)$$

де lr — норматив обов'язкового резервування;
 D — депозити.

Надлишкові резерви банки можуть тримати з метою підвищення рівня своєї ліквідності. Їх величину вони визначають самостійно на основі зіставлення втрат і вигід.

Пропозиція грошей суттєво відрізняється від грошової бази. По-перше, пропозиція грошей (M^S) має інший склад, вона є сумою готівки і депозитів:

$$M^S = CU + D. \quad (5.4)$$

По-друге, пропозиція грошей перевищує грошову базу. Це пояснюється тим, що банківська система здійснює вторинну емісію грошей на основі мультиплікації (примноження) грошової бази:

$$M^S = H \cdot m_m. \quad (5.5)$$

де m_m — грошовий мультиплікатор.

Грошовий мультиплікатор показує, на скільки одиниць змінюється пропозиція грошей при зміні грошової бази на одиницю. Величина грошового мультиплікатора визначається за такою формулою:

$$m_m = (cr + 1)/(cr + rr), \quad (5.6)$$

де cr — коефіцієнт готівки, який відображає відношення готівки до депозитів ($cr = CU/D$);

rr — резервна норма, яка відображає відношення банківських резервів до депозитів ($rr = BR/D$).

Щоб показати, як банківська система здійснює мультиплікацію грошової бази, звернемося до табл. 5.1. У таблиці використовується припущення, що центральний банк скупив у домогосподарств державні облігації на суму 104 тис. грн. Це і є первинна емісія грошей або приріст грошової бази.

Таблиця 5.1. Мультиплікація грошової бази

Банки	ΔCU ($cr \cdot \Delta D$)	ΔD ($\Delta H / (1 + cr)$)	ΔBR ($rr \cdot \Delta D$)	ΔL ($\Delta D - \Delta BR$)	ΔMS ($\Delta CU + \Delta D$)
Банк 1	24	80	16	64	104
Банк 2	14,8	49,2	9,8	39,4	64
Банк 3	9,1	30,3	6,1	24,2	39,4
.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.
Усього	62,4	208,0	41,6	166,4	270,4

Припустимо, що $cr = 0,3$, а $rr = 0,2$. Виходячи з цих умов первинна емісія грошей буде розподілятися у такий спосіб. Спочатку домогосподарства частину своїх коштів перетворюють у готівку згідно з коефіцієнтом готівки ($cr \cdot \Delta D$). Решту грошей вони покладуть на депозит банку 1. Отже, первинний розподіл приросту грошової бази матиме такий вигляд: $\Delta H = cr \cdot \Delta D + \Delta D = (1 + cr) \cdot \Delta D$. Звідси приріст депозитів на першому етапі мультиплікаційного процесу можна визначити так:

$$\Delta D = \Delta H / (1 + cr). \quad (5.7)$$

Згідно з даними табл. 5.1 приріст депозитів у банку 1 дорівнює 80 тис. грн. (104/1,3). Тому $\Delta CU = 24$ тис. грн. ($80 \cdot 0,3$). Отже, банк 1 розпоряджається депозитами на суму 80 тис. грн. З цієї суми він здійснює відрахування у резерви за формулою: $\Delta BR = \Delta D \cdot r$, що становить 16 тис. грн. ($80 \cdot 0,2$). Решта депозитних коштів використовується для надання позик, тобто $\Delta L = (\Delta D - \Delta BR)$. Отже, банк 1 отримує можливість надати позику на суму 64 тис. грн. ($80 - 16$).

Наведений розподіл приросту грошової бази відображає лише перший етап мультиплікаційного процесу. Надалі позичальники банку 1 перекажуть свої кошти за вирахуванням готівки на депозит банку 2, який розподілить їх між резервами та позиками. Потім позичальники банку 2 перекажуть свої кошти за вирахуванням готівки на депозит банку 3, який розпорядиться ними за загальним правилом. Оскільки у кожного наступного банку приріст позик зменшується порівняно з попереднім банком, то процес примноження грошової бази має певну межу, яка обчислюється за методом нескінченної спадної геометричної прогресії.

Згідно з табл. 5.1 загальний приріст готівки і депозитів, який утворюється внаслідок мультиплікативного процесу, є таким: готівка збільшилася на 62,4 тис. грн., а депозити на 208,0 тис. грн.. Тому $\Delta M^S = 270,4$ тис. грн. ($62,4 + 208,0$).

Приріст пропозиції грошей за формами грошових активів (готівка, депозити) можна визначити і в інший спосіб. Для обчислення загального приросту депозитів потрібно приріст депозитів на першому етапі мультиплікаційного процесу помножити на грошовий мультиплікатор:

$$\Delta D = (\Delta H / (1 + cr)) \cdot m_m. \quad (5.8)$$

Звідси впливає формула, за якою можна обчислити загальний приріст готівки:

$$\Delta CU = (\Delta H / (1 + cr)) \cdot m_m \cdot cr. \quad (5.9)$$

За джерелами формування приріст пропозиції грошей складається із двох частин: приріст грошової бази (первинна емісія) і приріст позик (вторинна емісія). Приріст грошової бази визначається екзогенно. Приріст позик дорівнює різниці між приростом депозитів і приростом банківських резервів, тобто $\Delta L = \Delta D - \Delta BR$. Замість ΔBR підставимо $\Delta D \cdot rr$. Тоді загальний приріст позик можна обчислити за формулою:

$$\Delta L = \Delta D \cdot (1 - rr). \quad (5.10)$$

У графічних моделях пропозиція грошей розглядається як функція від процентної ставки. Вплив процентної ставки на пропозицію грошей здійснюється через cr і rr , від яких залежить грошовий мультиплікатор. Чим вища процентна ставка за депозитами, тим меншим є бажання зберігати готівку і тим нижчий коефіцієнт готівки, більші грошовий мультиплікатор і пропозиція грошей. При зростанні процентної ставки за кредитами банки зацікавлені зменшувати свої резерви, тобто резервну норму, що збільшує грошовий мультиплікатор і пропозицію грошей. Отже, пропозиція грошей перебуває в прямій залежності від процентної ставки. Тому її крива має додатний нахил.

5.2. Попит на гроші

Іншою категорією грошового ринку є попит на гроші. Він являє собою сукупність грошових активів, якими бажають володіти економічні суб'єкти в даний період. У своєму розвитку теорія попиту на гроші пройшла ряд етапів.

Згідно з кількісною теорією грошей Фішера гроші потрібні людям лише для здійснення купівельних операцій. Тому попит на гроші є виключно функцією доходу:

$$M^D = (1/V) \cdot P \cdot Y, \quad (5.11)$$

де M^D — попит на гроші;

коефіцієнт, що показує на скільки одиниць збільшується попит на гроші у разі збільшення номінального доходу ($P \cdot Y$) на одиницю;

V — швидкість обігу грошей, яка вважається постійною величиною. Тому $1/V$ теж не змінюється.

Кембриджські економісти розширили уявлення про мотиви попиту на гроші. Їх функція попиту на гроші описується таким рівнянням:

$$M^D = k \cdot P \cdot Y. \quad (5.12)$$

У цьому рівнянні $k = 1/V$. Але за зовнішньою схожістю кембриджського рівняння і рівняння кількісної теорії грошей криється суттєва відмінність між ними. Вона полягає в тому, що у кембриджських економістів k є не постійною, а змінною величиною. На їхню думку, k може коливатися під впливом доходу від фінансових активів (наприклад облігацій, акцій), який залежить від процентної ставки. Якщо процентна ставка зростає, то попит на гроші падає, і тому k зменшується. І навпаки.

У кейнсіанській теорії попиту на гроші (яка ще називається теорією переваги ліквідності) виділяються три мотиви, що викликають у людей бажання тримати гроші: трансакційний, застережний, спекулятивний. Трансакційний і застережний мотиви Кейнс пов'язував з потребою людей у грошах для фінансування купівельних операцій. При цьому перший з них стосується запланованих витрат, інший — непередбачуваних витрат. Спекулятивний мотив пов'язується з використанням грошей для здійснення заощаджень. Виходячи з цього Кейнс дійшов висновку, що попит на гроші залежить як від доходу, так і від процентної ставки. Крім цього, у Кейнса попит на гроші — це

попит на реальні грошові запаси (залишки). Тому в нього ціни не є чинником попиту на гроші. Звідси випливає рівняння, що описує кейнсіанську функцію попиту на гроші:

$$M^D = k \cdot Y - h \cdot i. \quad (5.13)$$

де k — чутливість попиту на гроші до зміни рівня доходу, що показує, на скільки одиниць змінюється попит на гроші в разі зміни доходу на одиницю;

h — чутливість попиту на гроші до зміни рівня процентної ставки, що показує, на скільки одиниць змінюється попит на гроші в разі зміни процентної ставки на один пункт.

Певний внесок у розвиток теорії попиту на гроші вніс М. Фрідмен. Згідно з фрідменівською теорією попит на гроші є функцією постійного доходу (середнього доходу, який очікується отримати у довгостроковому періоді) і очікуваних доходів на активи, які є альтернативними відносно грошей формами нагромадження багатства (облігації, акції, товари). Але, на відміну від Кейнса, Фрідмен вважав, що попит на гроші є нечутливим до зміни рівня процентної ставки, яка визначає дохідність альтернативних активів. У зв'язку з цим фрідменівську функцію попиту на гроші можна спростити до такого рівняння:

$$M^D = f(Y^P), \quad (5.14)$$

де Y^P — постійний (перманентний) дохід.

Емпіричні дослідження показують, що попит на гроші реагує на зміни рівня процентних ставок, але з меншою еластичністю ніж на зміни рівня доходу. Тому найбільшого визнання в макроекономічному аналізі отримала

кейнсіанська функція попиту на гроші. Виходячи з цього надалі ми будемо спиратися на кейнсіанську функцію попиту на гроші: $M^D = k \cdot Y - h \cdot i$.

5.3. Механізм грошового ринку

Ринок грошей — це механізм, за допомогою якого попит на гроші узгоджується з їх пропозицією за допомогою процентної ставки. Модель рівноважного грошового ринку наведена на рис. 5.1.

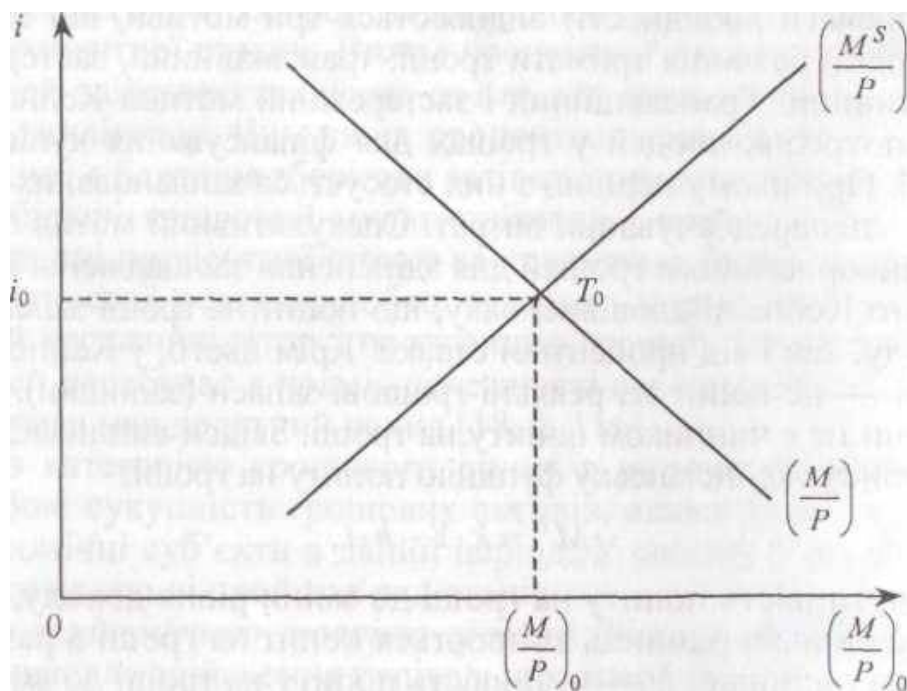

Рисунок 5.1. Рівновага на ринку грошей

На рис. 5.1 крива пропозиції грошей (M^S/P) є зростаючою функцією від процентної ставки i тому має додатний нахил. Крива попиту на гроші (M^D/P) є спадною функцією від процентної ставки, що обумовлює її від'ємний нахил. Рівновага на грошовому ринку досягається в точці T_0 . Цій точці відповідає рівноважна процентна ставка i_0 .

Рівновага на грошовому ринку постійно порушується. Але вона постійно відновлюється за допомогою процентної ставки. Щоб показати роль

процентної ставки в урівноваженні грошового ринку розглянемо кілька варіантів порушення рівноваги на грошовому ринку.

Перший варіант передбачає збільшення доходу (ΔY) за умови що центральний банк не змінює грошової бази. Згідно з кейнсіанською функцією попиту на гроші збільшення доходу викликає зростання попиту на гроші ($k \cdot \Delta Y$), що за даної пропозиції грошей викликає нестачу грошей ($M^S < M^D$). Щоб усунути нестачу грошей, економічні суб'єкти намагатимуться конвертувати в гроші негрошові активи, наприклад облігації. Це збільшить пропозицію облігацій на ринку фінансових активів, що викличе зниження цін на облігації і зростання процентної ставки за такою формулою:

$$i = (\text{Процентний дохід} / \text{Ціна облігації}) \cdot 100. \quad (5.15)$$

Процентний дохід, який нараховується за облігаціями, є фіксованою величиною. Тому в разі зниження ціни облігації процентна ставка зростає. І навпаки. У даному варіанті зростання процентної ставки спричиняє два наслідки:

- 1) зменшення попиту на гроші ($\Delta M^D/P = -h \cdot \Delta i$);
- 2) підвищення грошового мультиплікатора, що збільшить пропозицію грошей ($\Delta M^S/P = (H/P) \cdot \Delta m_m$). Процентна ставка зростатиме доти, доки грошовий ринок знову врівноважиться: ($k \cdot \Delta Y - h \cdot \Delta i = (H/P) \cdot \Delta m_m$).

Другий варіант передбачає, що центральний банк збільшує грошову базу (ΔH) при незмінності доходу. Згідно з функцією пропозиції грошей емісія грошової бази мультиплікативно збільшує пропозицію грошей ($\Delta M^S/P = (\Delta H/P) \cdot m_m$). За даної процентної ставки це викликає надлишок грошей ($M^S > M^D$). Щоб позбутися цього надлишку, економічні суб'єкти намагатимуться купувати облігації. Це збільшує попит на облігації, викликає зростання їх ціни i , як наслідок, зменшення процентної ставки.

Одночасно зі зменшенням процентної ставки на грошовому ринку відбуваються такі зміни:

- 1) зростає попит на гроші ($\Delta M^D/P = -h \cdot \Delta i$);
- 2) зменшується грошовий мультиплікатор, що зменшить пропозицію грошей: ($\Delta M^S/P = ((H_1/P) + (\Delta H/P)) \cdot \Delta m_m$).

Процентна ставка буде зменшуватися доти, доки грошовий ринок не врівноважиться: $(\Delta H/P) \cdot m_m + ((H/P) + (\Delta H/P)) \cdot \Delta m_m = -h \cdot \Delta i$.

Третій варіант передбачає, що в разі зростання доходу центральний банк збільшує грошову базу з метою утримання процентної ставки на незмінному рівні. Якщо дохід зростає на величину ΔY , то попит на гроші збільшується $\Delta M^D/P = k \cdot \Delta Y - h \cdot \Delta i$. Щоб урівноважити грошовий ринок пропозиція грошей має бути збільшена на таку саму величину, тобто $(\Delta H/P) \cdot m_m = k \cdot \Delta Y - h \cdot \Delta i$. Оскільки у нас процентна ставка має утримуватися на незмінному рівні, тобто $\Delta i = 0$, то приріст пропозиції грошей, який необхідний для врівноваження грошового ринку, визначається так: $(\Delta H/P) \cdot m_m = k \cdot \Delta Y$. Звідси збільшення грошової бази, яке забезпечує збалансоване зростання пропозиції грошей, можна визначити за формулою:

$$\Delta H / P = k \cdot \Delta Y / m_m. \quad (5.16)$$

5.4. Процентна ставка

Процентна ставка — це вартість послуги, пов'язаної з використанням позичених коштів, яка встановлюється у процентах до суми цих коштів. У макроекономічному аналізі розрізняють реальну і номінальну процентну ставку.

Реальна процентна ставка — це ставка процента, яка спирається на порівнянні ціни. Вона визначає реальну кількість грошей, яку може отримати позикодавець за свою послугу, або кількість товарів і послуг, яку він може купити за цю кількість грошей. Рівень реальної процентної ставки залежить від адміністративних витрат позикодавців, попиту і пропозиції на ринку позичкових грошей, кредитних ризиків тощо.

Номінальна процентна ставка — це ставка процента, яка формується ринком з урахуванням реальної ставки процента та інфляції, що очікується протягом терміну використання позики. Її можна визначати за формулою, яку називають рівнянням Фішера:

$$i = r + \pi^e, \quad (5.17)$$

де r — реальна процентна ставка;

π^e — очікуваний темп інфляції.

Номінальна процентна ставка встановлюється до надання позики. Тому при визначенні її рівня можна врахувати лише очікувану інфляцію. Реальна процентна ставка - це розрахункова величина, яка залежить від того, яка інфляція враховується: очікувана чи фактична. Залежно від цього слід розрізняти два види реальної процентної ставки — очікувану і фактичну:

$$r = i - \pi^e, \quad r = i - \pi. \quad (5.18)$$

Номінальна і реальна ставки процента виконують різну функцію у відносинах між позикодавцем і позичальником. Якщо номінальна процентна ставка — це інструмент, який регулює розрахунки між позикодавцем і позичальником, то реальна процентна ставка обумовлює мотивацію до отримання та надання позик. Чим вища реальна ставка процента, тим більший прибуток отримує позикодавець, і навпаки. Коли реальні ставки процента низькі, то існують більші стимули для отримання позик і менші — для надання позик. Ця обставина суттєво впливає на попит і пропозицію на ринку позичкового капіталу.

ТЕМА 6. ІНФЛЯЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ

6.1. Сутність та види інфляції

Інфляція - це зростання загального рівня цін у країні, яке показує, на скільки зросли ціни в даному періоді порівняно з попереднім. Оберненою стороною інфляції є знецінення грошей.

Інструментом вимірювання рівня інфляції є індекси цін. За їх допомогою визначаються темпи зростання і приросту цін. Показником темпу зростання цін є самі індекси цін. Тому індекс цін ще називають індексом інфляції. Показником темпу приросту цін є темп інфляції, який можна обчислювати двома методами.

Перший — на основі індексів цін базового періоду, який береться за 100 %:

$$\pi_t = P_t - 100 \%, \quad (6.1)$$

де π_t — темп інфляції поточного періоду;

P_t — індекс цін поточного періоду.

Другий — на основі індексів цін попереднього періоду, який не є базовим.

$$\pi_t = (P_t - P_{t-1}) / P_{t-1}, \quad (6.2)$$

де P_{t-1} — індекс цін попереднього періоду.

Рівень інфляції з періоду в період може зростати або зменшуватися. Перше явище називається прискоренням інфляції, друге — сповільненням інфляції, або дезінфляцією. В окремих випадках загальний рівень цін у країні

може зменшуватися. Цей процес називається дефляцією.

Інфляцію класифікують за різними ознаками: залежно від темпів інфляції — помірна, галопуюча, гіперінфляція; залежно від форм прояву — відкрита інфляція та подавлена інфляція; залежно від основних причин, які викликають інфляцію — інфляція попиту та інфляція витрат; залежно від рівня її передбачення — очікувана та неочікувана інфляція.

Помірна, або повзуча, інфляція, спостерігається коли темп зростання цін не перевищує 5-10% на рік.

Галопуюча інфляція характеризується зростанням цін до 200% на рік.

Гіперінфляція, має місце у випадку зростання цін понад 50% на місяць не менш трьох-чотирьох місяців на рік, а річна норма досягає чотиризначної цифри.

Гіперінфляція породжується величезним дефіцитом державного бюджету. В умовах цієї інфляції нормальні економічні відносини руйнуються, гроші стрімко знецінюються й підприємства переходять до бартерних відносин.

Відкрита інфляція, до якої відноситься й помірна, і галопуюча, і гіперінфляція, проявляється в зростання цін, який бачать усі.

Подавлена інфляція характеризується ситуацією, при якій зростання цін не відбувається, оскільки держава здійснює твердий адміністративний контроль над ними. Основною формою вираження цієї інфляції є загальна недостача товарів. Знецінення грошей проявляється в дефіциті (відсутності товарів, неможливості їх купити за гроші в державних магазинах, у той час як на чорному ринку товари є, але за цінами значно вище магазинних). Такий вид інфляції мав місце в Радянському Союзі.

Перетворення подавленої інфляції у відкриту являє собою позитивний процес, тому що, по-перше, суспільство отримало справжнє уявлення про співвідношення попиту та пропозиції; по-друге, ринок стихійно балансує попит та пропозицію, формує ціну рівноваги, зменшує черги. При всіх негативних наслідках відкрита інфляція в більшій мірі орієнтує виробників на задо-

волення суспільних потреб у порівнянні із ситуацією подавленої інфляції. По-третє, на відміну від подавленої, відкрита інфляція створює стимули для зростання доходу. Щоб придбати товар, потрібні гроші, а не зв'язки, знайомства, тому повернення до регламентації цін і заробітків у дійсності завдасть шкоди економіці.

Інфляційні очікування — важливий елемент сучасної макроекономіки, в якій існує дві альтернативні теорії: теорія адаптивних очікувань і теорія раціональних очікувань. Згідно з теорією адаптивних очікувань економічні суб'єкти при формуванні своїх інфляційних прогнозів спираються на поведінку інфляції в найближчому минулому періоді, скориговану на помилковість інфляційного прогнозування. Логіку теорії адаптивних очікувань можна виразити такою формулою:

$$\pi_t^e = \pi_{t-1}^e + y \cdot (\pi_{t-1} - \pi_{t-1}^e). \quad (6.3)$$

Згідно з наведеною формулою, інфляційні очікування на прогнозний період (π_t^e) дорівнюють інфляційним очікуванням в передпрогнозному періоді (π_{t-1}^e), скоригованим на помилковість інфляційного прогнозування в передпрогнозному періоді, яка дорівнює ($\pi_{t-1} - \pi_{t-1}^e$). При цьому помилковість ураховується за допомогою коефіцієнта корекції (y), рівень якого залежить від швидкості перегляду очікувань. Припускається, що інфляційні очікування коригуються швидко. Тому y близький до 1. За цих умов рівняння очікуваної інфляції спрощується до такого вигляду:

$$\pi_t^e = \pi_{t-1}. \quad (6.4)$$

Таким чином, теорія адаптивних очікувань виходить з того, що очікувана у майбутньому інфляція дорівнює інфляції у найближчому минулому періоді.

Згідно з теорією раціональних очікувань економічні суб'єкти при фор-

муванні своїх інфляційних прогнозів використовують усю наявну інформацію про майбутні зміни в економіці та економічній політиці держави. Тому раціональні очікування інколи називають очікуваннями, які спрямовані вперед, а адаптивні - очікування, що повернуті назад.

6.2. Причини та наслідки інфляції

Щоб управляти інфляцією, потрібно знати причини (чинники) інфляції. Основними теоріями, що пояснюють причини інфляції, є кейнсіанська і монетаристська теорії.

Прихильники кейнсіанської теорії розглядають лише інфляцію попиту, яка, на їх погляд, виникає в умовах повної зайнятості. За цих умов збільшення сукупного попиту означає утворення надмірного попиту, який спричиняє зростання цін. Спираючись на кейнсіанську теорію щодо причин інфляції, загальний рівень цін в економіці (P) можна визначити так:

$$P = Y^{AD} / Y_P, \quad (6.5)$$

де Y^{AD} – сукупний попит,

Y_P – потенційний ВВП.

За повної зайнятості $Y^{AD} = Y_P$ і тому загальний рівень цін не змінюється ($P = 1,0$). Якщо ж сукупний попит перевищує потенційний ВВП ($Y^{AD} > Y_P$), то в економіці виникає надмірний сукупний попит. Для його усунення, ціни мають зрости, тобто $P > 1,0$. Отже, згідно з кейнсіанською теорією причиною інфляції є надмірний сукупний попит, який може виникати в умовах повної зайнятості.

Висновки, що випливають із кейнсіанської теорії щодо причин інфляції, істотно звужують коло цих причин. Сучасна практика засвідчує, що ін-

інфляція попиту спостерігається не лише в умовах повної зайнятості, а й за неповної зайнятості. Крім того, інфляція не обмежується лише інфляцією попиту. Важливим елементом загальної інфляції є інфляція витрат. Велике значення мають також інфляційні очікування.

Прихильники монетаристської теорії вважають, що причиною інфляції є надмірна кількість грошей в обігу порівняно з вартістю товарів та послуг. Теоретичною базою монетаристської позиції слугує рівняння кількісної теорії грошей, згідно з яким загальний рівень цін в економіці (P) можна виразити такою формулою:

$$P = (M \cdot V) / Y, \quad (6.6)$$

де M – грошова маса;

V – швидкість обігу грошей;

Y – обсяг виробництва.

Монетаристи виходять із двох передумов: 1) швидкість обігу грошей (V) є стабільною; 2) обсяг виробництва (Y) визначається не монетарними, а реальними чинниками, тобто факторами виробництва. За цих передумов надмірне збільшення грошової маси ($\Delta M > \Delta Y$) викликає зростання сукупного попиту і цін.

Свій висновок щодо ролі грошей в інфляційному процесі монетаристи підтверджують існуванням суттєвої кореляції між грошовою масою та інфляцією. Але кореляція і причинність — це не одне й те саме. Кореляція між відповідними явищами свідчить, що одне явище супроводжується іншим явищем, незалежно від того, чим обумовлюється такий зв'язок між ними. На думку кейн-сіанців, грошова маса є не причиною інфляції, а засобом реалізації сукупного попиту, надмірне зростання якого спричиняє інфляцію. Тією самою мірою, якою надмірним є сукупний попит, надмірною є і грошова маса. Кореляція також засвідчує цей зв'язок.

Інфляцію не можна пояснити лише надмірним сукупним попитом в умовах повної зайнятості або надмірною грошовою масою. Вона є наслідком великої кількості різноманітних чинників, які можна поділити на три види.

Чинники інфляції попиту. Така інфляція викликається надмірним сукупним попитом. Ураховуючи, що сукупний попит є агрегатною величиною, до чинників інфляції попиту можна віднести такі, які зумовлюють надмірність трьох його складових: урядовий попит, приватний попит, іноземний попит.

1. Чинники, що викликають надмірний урядовий попит. Такий попит проявляється через бюджетний дефіцит. Але інфляція спричиняється лише в тому разі, коли бюджетний дефіцит фінансується за рахунок грошово-кредитної емісії. За цих умов зростання урядового попиту не забезпечується адекватним зростанням реального ВВП, тобто сукупної пропозиції. Отже, чинником інфляції є емісійне фінансування бюджетного дефіциту.

2. Чинники, що викликають надмірний приватний попит. До таких чинників можна віднести надмірне інвестування приватної економіки, випереджувальне зростання доходів населення порівняно зі зростанням ВВП, ажіотажний попит тощо.

3. Чинники, що викликають надмірний іноземний попит на вітчизняні товари і послуги. Такий попит виникає у зв'язку з випереджувальним зростанням експорту (сукупного попиту) порівняно з імпортом (сукупною пропозицією).

Чинники інфляції витрат. До чинників інфляції цього виду належать такі, що збільшують середні витрати на виробництво товарів і послуг. Їх можна поділити на внутрішні і зовнішні. Серед внутрішніх чинників можна виділити: зростання цін на продукцію проміжного споживання, зменшення продуктивності ресурсів, випереджувальне зростання заробітної плати порівняно з продуктивністю праці, підвищення продуктових податків. До внутрішніх чинників інфляції витрат можна також віднести підвищення цін підприємствами-монополістами та адміністративне (державне) регулювання цін.

Зовнішні чинники інфляції витрат реалізуються через імпорт, Якщо

зростають ціни на імпорتنі товари, то одночасно з товарами країна імпортує інфляцію витрат. Складовими такої інфляції є зростання митної вартості, зниження курсу національної валюти, підвищення імпортного мита тощо.

Інфляційні очікування. Роль інфляційних очікувань полягає в тому, що економічні суб'єкти, фіксуючи загальне зростання цін у минулому періоді або прогнозуючи несприятливу економічну кон'юнктуру у майбутньому періоді, генерують зростання цін: наймані працівники наперед вимагають збільшення заробітної плати, підприємства заздалегідь підвищують ціни, банки упереджувано піднімають проценти за кредит тощо. Отже, інфляційні очікування є самостійним чинником інфляції.

Вплив інфляції на рівень реальних доходів суперечливий. Інфляція по-різному впливає на перерозподіл доходів залежно від того, чи є вона очікуваною або неочікуваною. У випадку очікуваної інфляції одержувач доходу може вжити заходів, щоб запобігти або зменшити негативні наслідки інфляції, які, у протилежному випадку, відіб'ються на величині його реального доходу. Коректування номінальних доходів може бути здійснено з урахуванням рівняння Фішера:

$$i = r + \pi^e, \quad (6.7)$$

де i і r - номінальна й реальна ставки відсотка (відповідно),
 π^e - рівень очікуваної інфляції.

При темпах інфляції, що перевищують 10%, рівняння Фішера має вигляд:

$$r = (i - \pi^e) / (1 + \pi^e), \quad (6.8)$$

Неочікувана інфляція призводить до зниження всіх видів фіксованих доходів і "субсидіює" тих економічних агентів, чий номінальний доходи зрос-

тають швидше, ніж середній рівень цін. В умовах неочікуваної інфляції одержувачі позичок виграють за рахунок кредиторів, тому що борги повертаються знеціненими грошима. Уряди, які накопичили значний державний борг, нерідко проводять політику короткострокового стимулювання інфляції, що сприяє відносному знецінюванню заборгованості.

Якщо економічні агенти мають диверсифіковані джерела доходів, то вони можуть одночасно "виграти" і "програти" в умовах зростання рівня інфляції. В Україні наслідки інфляції виявляються важкими для значного числа родин тому, що в дореформених економіках основним видом сімейного доходу була фіксована заробітна плата. У міру реформування систем оплати праці й розширення числа джерел доходів негативні наслідки інфляції можуть бути поступово еліміновані.

Таким чином, інфляція впливає на різні аспекти соціально-економічного життя країни. Негативні соціально-економічні наслідки викликає висока інфляція. До цих наслідків можна віднести:

1. Зниження реальних доходів населення. Воно відбувається, якщо темпи зростання номінальних доходів людей нижчі за темпи інфляції. Це стосується насамперед осіб, які отримують фіксовані доходи (працівники бюджетних установ, пенсіонери та інші особи, котрі живуть за рахунок соціального забезпечення).

2. Знецінення фінансових активів. Під впливом інфляції зменшується реальна вартість фінансових активів з фіксованою номінальною вартістю (ощадні рахунки, облігації тощо). Незважаючи на те, що майже всі фінансові активи приносять дохід у формі процента, їх реальна вартість зменшується, якщо темп інфляції перевищує процентну ставку.

3. Порушення відносин між позикодавцями і позичальниками. Від інфляції виграють позичальники коштів (дебітори), а програють позикодавці (кредитори). Це обумовлено тим, що в умовах інфляції позичальник отримує гроші за однією купівельною спроможністю, а повертає за нижчою.

4. Зниження мотивації до інвестування. Це відбувається тому, що інве-

стиційні кошти вкладаються на тривалий період, у межах якого інфляція може суттєво зрости. Якщо через кілька років інфляція зростає порівняно з прогнозованим рівнем, то прибутковість вкладених інвестицій реально зменшується.

5. Перерозподіл доходів між приватним сектором і державою. Основний спосіб цього перерозподілу полягає в тому, що інфляція зменшує купівельну спроможність грошей. Тому домогосподарства несуть певні втрати, які для держави є інфляційним податком.

6.3. Інфляція та безробіття

Одним з головних завдань економічної політики держави є підтримання інфляції на низькому рівні. Але це завдання входить у суперечність з іншим завданням — зниженням безробіття. При вирішенні цієї суперечності використовується теоретичний інструментарій кривої Філіпса.

Ранній варіант кривої Філіпса відображав обернену залежність між номінальною зарплатою і безробіттям. Але з часом її стали використовувати для визначення співвідношення між інфляцією і безробіттям. При цьому окремо були виділені інфляція попиту, яка залежить від циклічного безробіття, інфляція витрат, що спричиняється збуреннями сукупної пропозиції, та інфляційні очікування. Тому сучасний варіант кривої Філіпса відображається таким рівнянням:

$$\pi = \pi^e - \beta \cdot (u - u_n) + \pi^S, \quad (6.9)$$

де π^e — очікуваний темп інфляції;

β — чутливість інфляції до зміни рівня циклічного безробіття, яке викликається відхилення сукупного попиту від потенційного ВВП;

π^S — темп інфляції, який спричиняється збуреннями сукупної пропози-

ції.

Рівняння кривої Філліпса свідчить про те, що інфляція залежить насамперед від очікуваної інфляції, яка згідно з адаптивними очікуваннями є продуктом інфляційної інерції, тобто $\pi_t^e = \pi_{t-1}^e$. Поряд з інфляцією, яку формують очікування, на її рівень можуть впливати коливання сукупного попиту та збурення сукупної пропозиції. Вплив коливань сукупного попиту на інфляцію попиту проявляється через динаміку циклічного безробіття ($u - u_n$), яке впливає на її рівень обернено. Інфляція витрат, яку спричиняють збурення сукупної пропозиції, впливає на загальний темп інфляції прямо, і тому перед π^S стоїть знак «+». Наприклад, коли зростають світові ціни на нафту, а сукупна пропозиція скорочується, то інфляція витрат прискорює загальний темп інфляції. І навпаки, сприятливі збурення сукупної пропозиції надають π^S від'ємного значення, що уповільнює загальний темп інфляції.

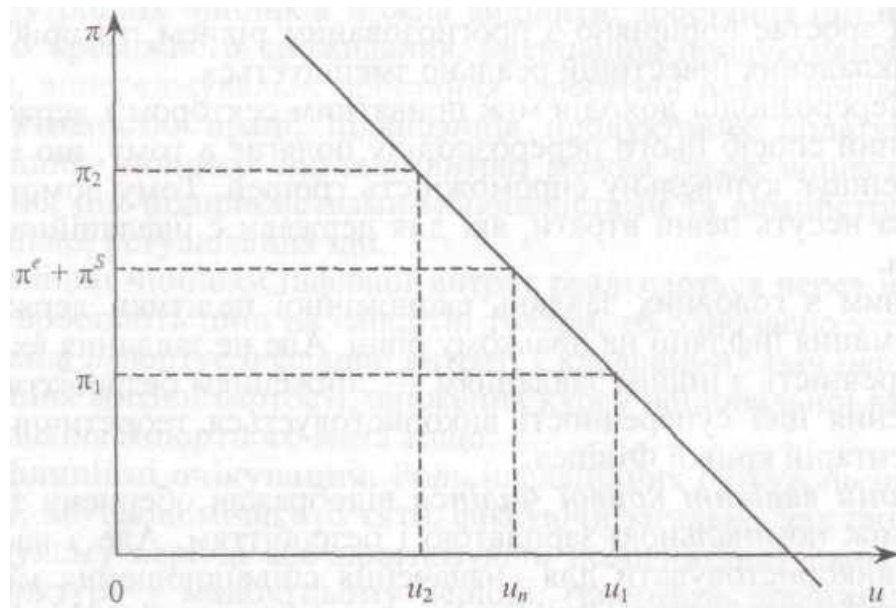

Рисунок 6.1. Крива Філліпса у короткостроковому періоді

Згідно з рис. 6.1 розташування кривої Філліпса на графіку залежить від суми очікуваної інфляції та інфляції витрат ($\pi^e + \pi^S$). Якщо $\pi = \pi^e + \pi^S$, то це означає, що циклічне безробіття відсутнє, а фактичне безробіття дорівнює природному рівню. Отже, коли $\pi = \pi^e + \pi^S$, то $u = u_n$, що відображено на рис.

6.1. Інфляція, яка дорівнює сумі очікуваної інфляції та інфляції витрат, є інфляцією повної зайнятості. Якщо інфляція повної зайнятості зростає, то крива Філіпса переміщується вправо; якщо ця інфляція зменшується, то крива Філіпса переміщується вліво.

Зміни в інфляції, що викликаються динамікою циклічного безробіття, відображаються через відповідне переміщення точки інфляції вздовж нерухомої кривої Філіпса. Рис. 6.1 показує, що в разі збільшення безробіття від u_n до u_1 інфляція зменшується до π_1 , а в разі зменшення безробіття до u_2 інфляція зростає до π_2 . Отже, між інфляцією і безробіттям існує обернена залежність.

Спираючись на криву Філіпса, уряд може у короткостроковому періоді робити вибір між інфляцією і безробіттям. Цього він може досягти за допомогою заходів, які здатні впливати на циклічне безробіття. Наприклад, якщо уряд стимулюватиме сукупний попит, то безробіття зменшується. Проте ціною його зменшення є прискорення інфляції, оскільки в рівнянні кривої Філіпса зменшується величина $\beta \cdot (u - u_n)$. Якщо, уряд стримуватиме сукупний попит, то безробіття зростатиме, що уповільнить інфляцію, тільки в рівнянні кривої Філіпса збільшується величина $\beta \cdot (u - u_n)$. Отже, ціною зменшення інфляції є зростання безробіття.

Проте слід зауважити, що компромісний вибір між інфляцією і безробіттям існує лише у короткостроковому періоді. У довгостроковому періоді можливість такого вибору зникає. Це пояснюється тим, що лише у короткостроковому періоді фактичний рівень цін може відхилитися від їх очікуваного рівня під впливом неочікуваних коливань сукупного попиту. У довгостроковому періоді цінові очікування пристосовуються до динаміки фактичних цін, а рівень номінальної зарплати — до очікуваного рівня цін. Унаслідок цього усувається мотивація до зміни сукупної пропозиції. За таких умов, згідно з теорією довгострокової сукупної пропозиції, її крива набирає вигляду вертикальної лінії, що бере свій початок у точці потенційного ВВП. Такій сукупній пропозиції відповідає природний рівень безробіття. Це означає, що у

довгостроковому періоді крива Філіпса є вертикальною лінією, яка започатковується в точці природного рівня безробіття.

ТЕМА 7. СПОЖИВАННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ

7.1. Доходи домогосподарств

Розгляд даної теми ґрунтується на припущенні, що економіка є приватною і закритою, в якій відсутня держава і зовнішня торгівля. За цих умов ВВП визначається лише як сума приватного споживання та інвестування за формулою: $Y = C + I$.

Споживання домогосподарств — це їхні витрати на споживчі товари та послуги. Джерелом споживання домогосподарств є їхні доходи. Формування цих доходів відбувається в процесі економічного кругообігу, в межах якого домогосподарства взаємодіють з підприємствами через ринок ресурсів і ринок продуктів. Під час цієї взаємодії домогосподарства виходять на ринок ресурсів як продавець, а підприємства - як покупець. На ринку продуктів усе навпаки: підприємства є продавцями споживчих товарів та послуг, а домогосподарства - їх покупцями.

Доходи домогосподарств формуються на ринку ресурсів. На цьому ринку підприємства здійснюють витрати, що пов'язані з купівлею ресурсів. Величина цих витрат визначає величину доходів домогосподарств або особистий дохід. У загальному контексті особистий дохід можна визначити за такою формулою:

$$\text{Особистий дохід} = \text{Зарплата найманих працівників} + \text{Змішаний дохід} + \text{Доходи від активів} + \text{Соціальні трансферти} \quad (7.1)$$

Перші два елементи особистого доходу є доходами від трудової діяльності, а дохід від активів — це дохід від власності. Соціальні трансферти охоплюють незароблені доходи, а отримані внаслідок перерозподілу сукуп-

ного доходу (пенсії, стипендії, субсидії тощо). Трансфертні виплати в переважній більшості надаються державою та рештою світу, що виходить за межі приватної закритої економіки.

Слід ураховувати, що не весь особистий дохід спрямовується на споживання. Безпосереднім джерелом споживання є особистий наявний дохід. У загальному контексті наявний дохід — це та частина сукупного доходу, яка залишається після сплати податків і може бути використана лише на споживання та заощадження.

Об'єктом нашого аналізу є приватна економіка, в якій немає держави і податків. Тому весь дохід приватної економіки, тобто ВВП, є її наявним доходом, який складається з двох частин. Лівову частину ВВП приватної економіки становить особистий наявний дохід. Іншою частиною ВВП є наявний дохід підприємств. Останній складається з амортизації та нерозподіленого прибутку. Виходячи з цього особистий наявний дохід можна визначити так:

$$\text{Особистий наявний дохід} = \text{ВВП} - \left(\text{Амортизація} + \text{Нерозподілений прибуток} \right) \quad (7.2)$$

Споживання є пріоритетним напрямом використання особистого наявного доходу. Іншим напрямом його використання є заощадження, на які спрямовується та частина доходу, що не витрачається на споживання. Отже, особистий наявний дохід розподіляється на дві частини: споживання і заощадження.

Здійснення домогосподарствами заощаджень не є самоціллю. Домогосподарства здійснюють заощадження для переміщення доходів з одного періоду в інший з метою регулювання в часі своїх витрат на споживання. При цьому вони враховують, що з часом вартість заощаджувальних грошей зростає. Тому слід розрізняти теперішню і майбутню вартість грошей.

Теперішня вартість наявних грошей — це наявна сума грошей у поточному періоді. Майбутня вартість теперішньої вартості грошей визначається за допомогою нарахування складного процента на їх теперішню вартість:

$$FV = PV \cdot (1 + r)^n, \quad (7.3)$$

де FV — майбутня вартість;

PV — теперішня вартість;

r — ставка дисконта, тобто така ставка процента, яка використовується для приведення поточних грошей до їх вартості в періоді, який береться за базу розрахунків;

n — кількість років майбутнього періоду.

Теперішня вартість майбутньої вартості грошей — це теперішній еквівалент суми грошей, яка буде отримана або витрачена у майбутньому періоді. Теперішню вартість майбутньої вартості називають дисконтованою вартістю. Це пояснюється тим, що її величина визначається за допомогою дисконтування, яке є процесом, оберненим нарахуванню складного процента:

$$PV = FV / (1 + r)^n, \quad (7.4)$$

Розподіл особистого наявного доходу на споживання і заощадження залежить не лише від бажання домогосподарств, а й від рівня їхніх доходів, який має суттєву диференціацію. Для аналізу рівня диференціації доходів домогосподарств застосовуються кілька методів. Серед них слід виділити криву Лоренца. Вона являє собою ламану лінію, що відображає фактичний розподіл доходів між різними групами населення (0А на рис. 7.1). «Крива Лоренца» - це метод графічного зображення рівня концентрації явища. Для її побудови на обидві осі координат наносять процентну масштабну шкалу (від 0 до 100%). Для точок кривої абсцисами служать одиниці сукупності, а ординатами - значення ознаки. Рівномірний розподіл ознаки буде визначатися діагоналлю, що називається «лінією рівномірного розподілу», а нерівномірний - «кривою Лоренца». Ступінь відхилення кривої Лоренца від бісектриси, що відбиває абсолютну рівність у доходах, є показником рівня нерівності в до-

ходах. Наявність «найбідніших» і «найбагатших» завжди викликає відхилення від лінії рівномірного розподілу й «крива Лоренца» наочно показує ступінь нерівномірності розподілу доходів.

Графічна інтерпретація кривої Лоренца наведена на рис. 7.1.

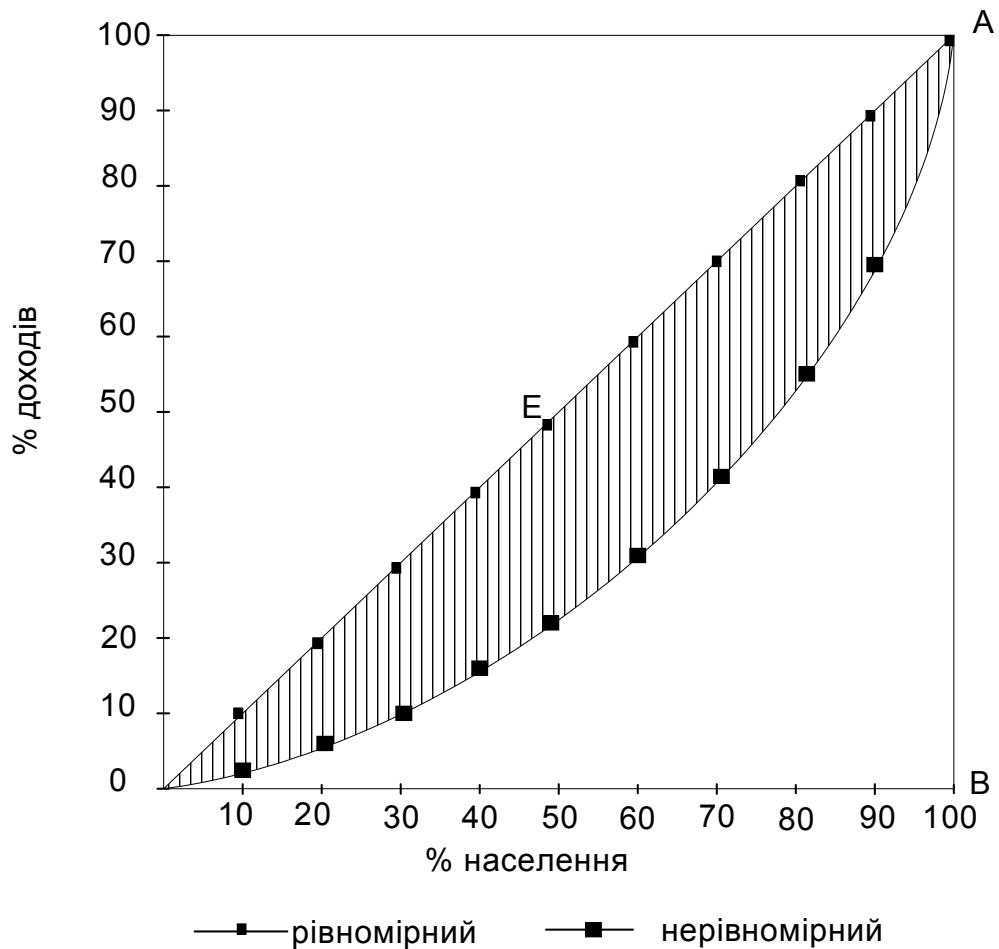

Рисунок 7.1. Крива Лоренца для розподілу доходів населення

де ОЕА - лінія рівномірного розподілу доходів;

ОА - крива нерівномірного розподілу доходів - «крива Лоренца».

На базі кривої Лоренца розраховується коефіцієнт Джині (індекс концентрації доходів населення). Він обчислюється діленням площі, утвореної лініями рівномірного й нерівномірного розподілу доходів (вона на рис. 7.1 заштрихована), на площу трикутника ОАВ. Чим більше крива Лоренца відхиляється від діагоналі (бісектриси), тим більше коефіцієнт Джині (ближче до 1), тим сильніше нерівність, вище поляризація суспільства за рівнем доходів. І навпаки. При вирівнюванні доходів у суспільстві цей показник прагне до ну-

ля.

Ще одним засобом визначення рівня диференціації особистих доходів є децільний коефіцієнт. Він відображає співвідношення між середніми доходами 10% найбагатшої частини населення і доходами 10% найбіднішої частини населення. Ситуація в суспільстві вважається нормальною поки співвідношення доходів нижче 10:1. У США воно становить як 6:1, у європейських країнах і Японії як 10:1, у Китаї - 5:1, у Росії - 14:1, тобто супердоходи перевищують міні-доходи в 14 разів. В українській економіці ще не налагоджені механізми перерозподілу доходів у національному масштабі.

7.2. Кейнсіанська функція споживання

Згідно з кейнсіанською теорією головним чинником споживання є поточний наявний дохід домогосподарств. Тому кейнсіанська функція споживання в алгебраїчній формі має такий вигляд:

$$C = \bar{p} + c' \cdot DI, \quad (7.5)$$

де C — приватне споживання;

$\bar{p}$ — автономне споживання, тобто споживання, яке не залежить від поточного доходу;

c' — гранична схильність до споживання;

DI — наявний поточний дохід домогосподарств.

Сучасні макроекономісти модифікували кейнсіанську функцію споживання — особистий наявний дохід прирівняли до наявного доходу приватної економіки, тобто $DI = Y$. Така модифікація спирається на розширене тлумачення корпоративної власності на капітал, згідно з яким домогосподарства безпосередньо є власником робочої сили, а опосередковано — як акціонери основного капіталу. Тому в підсумку всі приватні підприємства і весь дохід

приватної економіки, тобто ВВП, належить домогосподарствам. За цих умов кейнсіанська функція споживання трансформується до такого вигляду:

$$C = \bar{c} + c' \cdot Y, \quad (7.6)$$

Поточний дохід спрямовується на споживання згідно з граничною схильністю до споживання (c'). Вона являє собою коефіцієнт, який показує, на скільки одиниць змінюється споживання в разі зміни доходу на одиницю:

$$c' = \Delta C / \Delta Y. \quad (7.7)$$

Усі чинники, від яких залежить гранична схильність до споживання, Кейнс поділив на дві групи: об'єктивні та суб'єктивні. До об'єктивних чинників він відносив зміни у рівні зарплати, податковій політиці, співвідношенні між поточним і майбутнім доходом, ставки процента тощо, до суб'єктивних — бажання людей створювати грошові резерви, заощаджувати гроші на старість, залишити дітям спадщину тощо.

Незважаючи на велику кількість чинників, що впливають на граничну схильність до споживання, Кейнс вважав, що всі вони проявляються через основний психологічний закон. Згідно з основним психологічним законом Кейнса «люди схильні, як правило, збільшувати своє споживання у зв'язку зі зростанням доходу, але повільніше, ніж зростає дохід». Це означає, що $\Delta C < \Delta Y$. Тому $c' < 1,0$.

Оскільки дохід розпадається лише на споживання та заощадження ($Y = C + S$), то решту приросту свого доходу домогосподарства спрямовують на приріст заощаджень: $\Delta S < \Delta Y$. Це означає, що оберненою стороною граничної схильності до споживання є гранична схильність до заощаджень (s'). Вона являє собою коефіцієнт, який показує, на скільки одиниць змінюються заощадження в разі зміни доходу на одиницю:

$$s' = \Delta S / \Delta Y. \quad (7.8)$$

У процесі обґрунтування функції споживання Кейнс велику увагу приділяв середній схильності до споживання, яка відображає відношення обсягу споживання до величини доходу:

$$c = C / Y. \quad (7.9)$$

Кейнс припускав, що зі зростанням доходу середня схильність до споживання зменшується. Він виходив з того, що в короткостроковому періоді люди незалежно від динаміки доходу намагаються підтримувати звичні для себе життєві стандарти. Тому в разі зростання доходу середня схильність до заощаджень збільшується, а середня схильність до споживання зменшується.

Графічна інтерпретація кейнсіанської функції споживання подана на рис. 7.2.

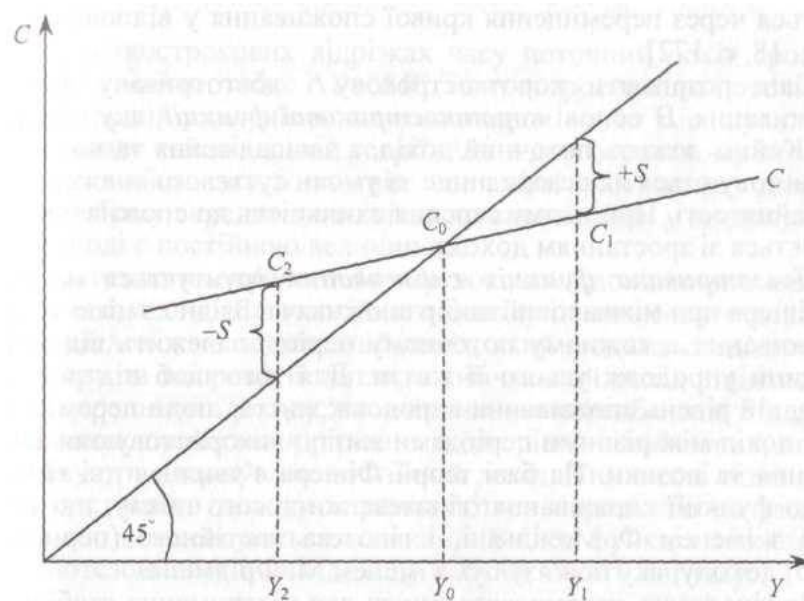

Рисунок 7.2. Кейнсіанська функція споживання

На рис. 7.2 бісектриса — це крива, в кожній точці якої споживання дорівнює доходу. Але насправді витрати на споживання зазвичай не збігаються з доходом. Це відображає крива C. Лише в точці C_0 весь дохід спрямовується

на споживання. Тому заощадження відсутні. У точці C_1 споживання менше за дохід, унаслідок чого виникають додатні заощадження (+S). У точці C_2 споживання перевищує дохід. У зв'язку з цим виникають від'ємні заощадження (-S).

Споживання, яке фінансується за рахунок поточного доходу, називається індуційованим споживанням, тобто залежним від цього доходу ($c' \cdot Y$). Але рівняння кейнсіанської функції споживання свідчить, що, крім індуційованого, існує автономне споживання ($\bar{C}$). Його існування Кейнс пов'язував зі зменшенням доходів, викликаним можливим зниженням рівня зайнятості, внаслідок чого певна частина робітників тимчасово втрачає роботу і заробітну плату. У таких випадках, на його думку, люди можуть використовувати заощадження, які були створені в минулому періоді або вдаватися до позик. Це означає, що чинниками автономного споживання є майно (активи), яке нагромаджено за рахунок доходів минулого періоду, і позики, джерелом яких є майбутні заощадження. На графіку зміна автономного споживання проявляється через переміщення кривої споживання у відповідний бік.

7.3. Функції споживання з урахуванням фактора часу

Слід розрізняти короткострокову і довготривалу функцію споживання. В основі короткострокової функції, яку обґрунтував Кейнс, лежить поточний дохід, а заощадження та позики використовуються як резерв лише за умови суттєвого зниження рівня зайнятості. При цьому середня схильність до споживання зменшується зі зростанням доходу.

Довготривала функція споживання ґрунтується на теорії І. Фішера про міжчасовий вибір споживача. Згідно з цією теорією споживання в кожному поточному періоді залежить від доходу людини упродовж усього її життя. Для того щоб підтримувати середній рівень споживання впродовж життя, люди переміщують свій дохід між різними періодами життя, використовую-

чи заощадження та позики. На базі теорії Фішера з'явилися дві гіпотези щодо функції споживання: гіпотеза життєвого циклу, що пов'язана з іменем Ф. Модільяні, і гіпотеза постійного (перманентного) доходу, яку пов'язують з іменем М. Фрідмена.

За гіпотезою життєвого циклу для підтримання стабільного рівня споживання люди заощаджують в період трудового життя, щоб мати можливість використовувати накопичене майно в післятрудоваий період життя. Це означає, що ресурси споживання людини за весь життєвий цикл складаються з поточного доходу і накопиченого майна. Звідси функцію споживання за гіпотезою життєвого циклу можна записати так:

$$C = \alpha \cdot Y + \beta \cdot W. \quad (7.10)$$

де α — гранична схильність до споживання з поточного доходу, яка визначається за формулою: $\alpha = R/T$ (R — запланована кількість років трудового життя; T — очікувана кількість років життя людини);

W — майно, яке люди накопичують за рахунок заощаджень;

β — гранична схильність до споживання з майна (активів), яка визначається за формулою: $\beta = 1/T$.

Якщо обидві частини рівняння даної функції споживання поділити на Y , то отримаємо функцію середньої схильності до споживання:

$$C / Y = \alpha + \beta \cdot W / Y. \quad (7.11)$$

На короткострокових відрізках часу поточний дохід зростає більше, ніж майно, тобто $\Delta Y > \Delta W$. Тому зі зростанням поточного доходу середня схильність до споживання може зменшуватися, що відповідає кейнсіанській теорії. Але в довготривалому періоді динаміка майна залежить від динаміки поточного доходу $\Delta W = \Delta Y$. Тому середня схильність до споживання у дов-

готривалому періоді є постійною величиною.

За гіпотезою постійного доходу поточний дохід людини є сумою двох компонентів: постійного доходу і тимчасового доходу. Постійний дохід — це середній дохід, який людина сподівається отримувати за всі роки її життя, а тимчасовий дохід є відхиленням від середнього доходу, яке неможливо передбачити. На думку Фрідмена, приймаючи рішення щодо рівня споживання, люди розраховують одержувати постійний дохід. Тимчасові відхилення від постійного доходу спрямовуються переважно на заощадження або компенсуються позиками. Звідси функція споживання за гіпотезою постійного доходу набуває такого вигляду:

$$C = c \cdot Y^P. \quad (7.12)$$

де Y^P — постійний дохід;

c — коефіцієнт, який визначає частку постійного доходу, що витрачається на споживання.

Поділивши обидві частини рівняння даної функції споживання на Y , тобто поточний дохід, отримаємо функцію середньої схильності до споживання:

$$C / Y = c \cdot Y^P / Y. \quad (7.13)$$

Отже, середня схильність до споживання залежить від співвідношення між постійним і поточним доходами. Якщо поточний дохід перевищує постійний дохід за рахунок тимчасового доходу, то середня схильність до споживання зменшується. Якщо, навпаки, поточний дохід менший за постійний дохід, то середня схильність до споживання збільшується.

ТЕМА 8. ПРИВАТНІ ІНВЕСТИЦІЇ

8.1. Сутність інвестицій, їх класифікація та роль в економіці

Проблема економічного зростання тісно пов'язана з наявністю ресурсів для розвитку економіки, удосконалення її структури. Самим головним джерелом економічного зростання є інвестиції.

Економічна природа інвестицій обумовлена закономірностями процесу розширеного відтворення. Вона заснована на використанні доданої вартості продукту, національного доходу для збільшення кількості і якості елементів продуктивних сил.

Відповідно до Закону України «Про інвестиційну діяльність» «Інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект.

Такими цінностями можуть бути:

- кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери;
  - рухоме та нерухоме майно (будинки, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності);
  - майнові права, що випливають з авторського права, досвід та інші інтелектуальні цінності;
  - сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навиків та виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але не запатентованих ("ноу-хау");
  - права користування землею, водою, ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права;
  - інші цінності.
- ...Інвестиційною діяльністю є сукупність практичних дій громадян,

юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій».

Ці визначення, в основному, відповідають міжнародному підходу до уявлення про інвестиційну діяльність як до процесу вкладення ресурсів (благ, майнових і інтелектуальних цінностей) з метою одержання прибутку, доходу, дивіденду у майбутньому. Іншими словами, інвестор відмовляється від задоволення наявних потреб розраховуючи на очікуване задоволення їх у майбутньому, але вже в більших розмірах.

Інвестиції відіграють значну роль у розвитку й ефективному функціонуванні економіки. Для того, щоб визначити цю роль, розглянемо поділ інвестицій з точки зору відшкодування і оновлення на валові й чисті інвестиції.

Валові інвестиції являють собою загальний обсяг коштів, що інвестуються у певному періоді, спрямованих на нове будівництво, придбання засобів виробництва й на приріст товарно-матеріальних запасів. Отже, загальний обсяг інвестицій, спрямований як на заміну зношеного капіталу, так і на зростання капіталу, утворює валові інвестиції (I_B).

Чисті інвестиції являють собою суму валових інвестицій, зменшену на суму амортизаційних відрахувань у певному періоді. Таким чином, інвестиції, що забезпечують зростання капіталу, утворюють чисті інвестиції (I_C).

Амортизація — грошова форма відшкодування зношеної частки основного капіталу .

Якщо норму амортизації основного капіталу позначимо σ , то обсяг валових інвестицій (I_B) можна визначити як суму чистих інвестицій (I_C) та амортизацію (σK), тобто

$$I_B = I_C + \sigma K_t, \quad (8.1)$$

де σK — величина амортизації (зносу) основного капіталу, яка визначається як добуток норми (коефіцієнта) амортизації на обсяг капіталу, що використовувався в періоді t .

Зміна наявного капіталу дорівнює величині чистих інвестицій, тобто:

$$K_{t+1} - K_t = I_{\text{ч}}, \quad (8.2)$$

де K_t — обсяг капіталу в періоді t ;

K_{t+1} — обсяг капіталу в періоді $t + 1$.

Підставивши значення $I_{\text{ч}}$ з формули (8.1) в рівняння (8.2), отримаємо:

$$I_{\text{В}} = K_{t+1} - K_t + \sigma K_t, \quad \text{звідси: } K_{t+1} = I_{\text{В}} + K_t - \sigma K_t = I_{\text{В}} + K_t(1 - \sigma). \quad (8.3)$$

Це рівняння є базовим для визначення рівня нагромадження капіталу.

Динаміка показника чистих інвестицій відображає характер економічного розвитку країни на тому або іншому етапі.

Якщо сума чистих інвестицій становить від'ємну величину $I_{\text{ч}} < 0$ (тобто якщо обсяг валових інвестицій менше суми амортизаційних відрахувань $I_{\text{В}} < \sigma K$), це означає зниження виробничого потенціалу і як наслідок - зменшення обсягу продукції, що випускається (така ситуація характеризує державу, "яка проїдає свій капітал").

Якщо сума чистих інвестицій дорівнює нулю $I_{\text{ч}} = 0$ (тобто якщо обсяг валових інвестицій дорівнює сумі амортизаційних відрахувань $I_{\text{В}} = \sigma K$), це означає відсутність економічного зростання, тому що виробничий потенціал залишається при цьому незмінним (така ситуація характеризує державу, "яка тупцює на місці").

І нарешті, якщо сума чистих інвестицій становить позитивну величину $I_{\text{ч}} > 0$ (тобто обсяг валових інвестицій перевищує суму амортизаційних відрахувань $I_{\text{В}} > \sigma K$), це означає, що економіка перебуває в стадії розвитку, тому що забезпечується розширене відтворення її виробничого потенціалу (така ситуація характеризує державу "з економікою, що розвивається").

Зростання обсягу чистих інвестицій викликає збільшення доходів. При

цьому темпи зростання суми доходів значно перевищують темпи зростання обсягу чистих інвестицій. В економічній теорії процес зростання доходу в більшому обсязі, чим інвестиції в економіку, зветься "ефект мультиплікатора". Сам термін "мультиплікатор" характеризує чисельне значення коефіцієнта зростання доходу від зростання обсягу чистих інвестицій.

Окрім цього, чисті інвестиції створюють додаткові робочі місця, зумовлюють зростання суспільного добробуту. Отже, значення інвестування як економічного процесу важко переоцінити.

Інвестиції в об'єкти підприємницької діяльності здійснюється в різних формах. З метою обліку, аналізу й планування інвестиції класифікуються за окремими ознаками.

За об'єктами вкладення коштів виділяють реальні й фінансові інвестиції.

Під реальними інвестиціями розуміють вкладення коштів у реальні активи - як матеріальні, так і нематеріальні (іноді вкладення коштів у нематеріальні активи, пов'язані з науково-технічним прогресом, характеризуються як інноваційні інвестиції).

Під фінансовими інвестиціями розуміють вкладення коштів у різні фінансові інструменти (активи), серед яких найбільш значиму частку займають вкладення коштів у цінні папери.

Виділення реальних і фінансових інвестицій є основною ознакою їхньої класифікації.

За характером участі в інвестуванні виділяють прямі й непрямі інвестиції.

Під прямими інвестиціями розуміється особиста участь інвестора у виборі об'єктів інвестування й вкладенні коштів. Пряме інвестування здійснюють, в основному, підготовлені інвестори, що мають досить точну інформацію про об'єкт інвестування й добре знайомі з механізмом інвестування.

Під непрямыми інвестиціями розуміється інвестування, яке опосередковується іншими особами (інвестиційними або іншими фінансовими посе-

редниками). Не всі інвестори мають достатню кваліфікацію для ефективного вибору об'єктів інвестування й наступного управління ними. У цьому випадку вони купують цінні папери, що випускаються інвестиційними або іншими фінансовими посередниками (наприклад, інвестиційні сертифікати інвестиційних фондів і інвестиційних компаній), а останні, зібрані в такий спосіб інвестиційні кошти, розміщують за своїм розсудом - вибирають найбільш ефективні об'єкти інвестування, беруть участь в управлінні ними, а отримані доходи розподіляють потім серед своїх клієнтів.

За періодом інвестування розрізняють короткострокові й довгострокові інвестиції.

Під короткостроковими інвестиціями розуміються зазвичай вкладення капіталу на період, не більше одного року (наприклад, короткотермінові депозитні вклади, покупка короткострокових ощадних сертифікатів і т.ін.).

Під довгостроковими інвестиціями розуміються вкладення капіталу на період понад один рік. Цей критерій прийнятий у практиці обліку, але як показує досвід він вимагає подальшої деталізації. У практиці великих інвестиційних компаній довгострокові інвестиції деталізуються в такий спосіб: а) до 2 років; б) від 2 до 3 років; в) від 3 до 5 років; г) понад 5 років.

За формами власності інвесторів виділяють інвестиції приватні, державні, іноземні й спільні.

Під приватними інвестиціями розуміються вкладення коштів, здійснювані громадянами, а також підприємствами недержавних форм власності, насамперед - колективної (вірніше було б назвати цю форму інвестицій "недержавними", але в економічній практиці використовується термін "приватні").

Під державними інвестиціями розуміються вкладення, здійснювані центральними й місцевими органами влади й управління за рахунок коштів бюджетів, позабюджетних фондів і позикових коштів, а також державними підприємствами й установами за рахунок власних і позикових коштів.

Під іноземними інвестиціями розуміються вкладення, здійснювані іно-

земними громадянами, юридичними особами й державами.

Під спільними інвестиціями розуміються вкладення, здійснювані суб'єктами даної країни й іноземних держав.

За регіональною ознакою виділяють інвестиції усередині країни й за кордоном.

Під інвестиціями усередині країни (внутрішніми інвестиціями) мають на увазі вкладення коштів в об'єкти інвестування, розміщені в територіальних кордонах даної країни.

Під інвестиціями за кордоном (закордонними інвестиціями) розуміють вкладення коштів в об'єкти інвестування, розміщені за межами територіальних кордонів даної країни (до цих інвестицій відносяться також придбання різних фінансових інструментів інших країн - акцій закордонних компаній, облігацій інших держав і т.п.).

За ступенем ризику виділяють інвестиції з низьким та високим рівнем ризику. Рівень ризику визначається відхиленням фактичних корисних результатів інвестицій від очікуваних.

У системі національних рахунків (СНР) виокремлюють три різновиди інвестицій: інвестиції фірм в основний капітал; інвестиції у створення запасів; інвестиції в житловий фонд .

До першого розділу відносять інвестиції в машини, устаткування, верстати, транспортні засоби тощо.

До другого різновиду — інвестиції у створення певних резервів сировини, палива, напівфабрикатів чи готової продукції фірм. Зростання запасів означає, що інвестиції в запаси додатні, а зменшення запасів — від'ємність інвестицій.

Третій різновид інвестицій становлять витрати на підтримку житлового фонду та будівництво нового житла. Нагадаємо, що купівля-продаж будинку, в якому уже проживали, не є інвестиційним процесом, оскільки у цьому випадку спостерігається зміна власника створених раніше об'єктів .

Чисті інвестиції теж поділяють на інвестиції в основний капітал, запаси

та житлове будівництво.

Поділ за джерелами фінансування інвестиційної діяльності наведено в Законі України „Про інвестиційну діяльність”, а саме, у статті 10: „Інвестиційна діяльність може здійснюватись за рахунок:

власних фінансових ресурсів інвестора (прибуток, амортизаційні відрахування, відшкодування збитків від аварій, стихійного лиха, грошові нагромадження і заощадження громадян, юридичних осіб тощо);

позичкових фінансових коштів інвестора (облігаційні позики, банківські та бюджетні кредити);

залучених фінансових коштів інвестора (кошти, одержані від продажу акцій, пайові та інші внески громадян і юридичних осіб);

бюджетних інвестиційних асигнувань;

безоплатних та благодійних внесків, пожертвувань організацій, підприємств і громадян”.

Таким чином, вітчизняні законодавці, окрім власних, позичкових та залучених коштів інвестора, окремо виділяють такі джерела як: бюджетні інвестиційні асигнування та безоплатні та благодійні внески, пожертвування організацій, підприємств і громадян. Схожу точку зору мають деякі іноземні економісти, хоча більшість українських і закордонних науковців розглядають перші три джерела, а два останніх відносять до залучених коштів.

Наведена класифікація інвестицій відображає найбільш істотні їхні ознаки й при необхідності може бути поглиблена залежно від підприємницьких або дослідницьких цілей.

8.2. Інвестиції як фактор сукупного попиту

Покупцями на ринку благ виступають всі чотири суб'єкти макроекономіки: домогосподарства, фірми, держава, закордон.

У закритій економіці сукупний попит визначається як загальна кіль-

кість товарів та послуг, на які виявляють попит вітчизняні резиденти за певного рівня цін. Цей показник дорівнює сумі споживчого попиту домогосподарств (С), інвестиційного попиту підприємницького сектору (І) та попиту держави (G). Взаємозв'язок складових сукупного попиту описується тотожністю.

$$AD = C + I + G. \quad (8.4)$$

У відкритій економіці сукупний попит визначається як загальний обсяг вітчизняних товарів, попит на які за певного рівня цін виявляють як вітчизняні, так і закордонні покупці. Структура сукупного попиту у відкритій економіці відображається тотожністю [2, с. 110]:

$$AD = C + I + G + NE, \quad (8.5)$$

де NE — чистий експорт, який визначається як різниця між експортом та імпортом, тобто:

$$NE = E - Z, \quad (8.6)$$

де E — експорт,

Z — імпорт.

Складність визначення сукупного попиту у відкритій економіці полягає в тому, що на цей показник впливає ряд чинників:

- система обмінних курсів (плаваючі чи фіксовані);
- ступінь взаємозамінності у споживанні вітчизняних та зарубіжних товарів;

– ступінь відкритості економіки міжнародному руху капіталу тощо.

Отже, інвестиційний попит підприємницького сектору (І) відіграє важ-

ливу роль при визначенні сукупного попиту як у закритій так і у відкритій економіці.

Розглянемо цей другий структурний елемент сукупного попиту більш детально. Інвестиційні витрати пов'язані зі збільшенням реального капіталу (засобів виробництва). Отже, інвестиційний попит залежить від рівня цін на засоби виробництва. Крім того, на нього впливають і нецінові чинники: обсяг виробництва, величина процентної ставки, величина податкової ставки, технологічні зміни, наявність надлишкових потужностей, коливання ділової активності, очікування.

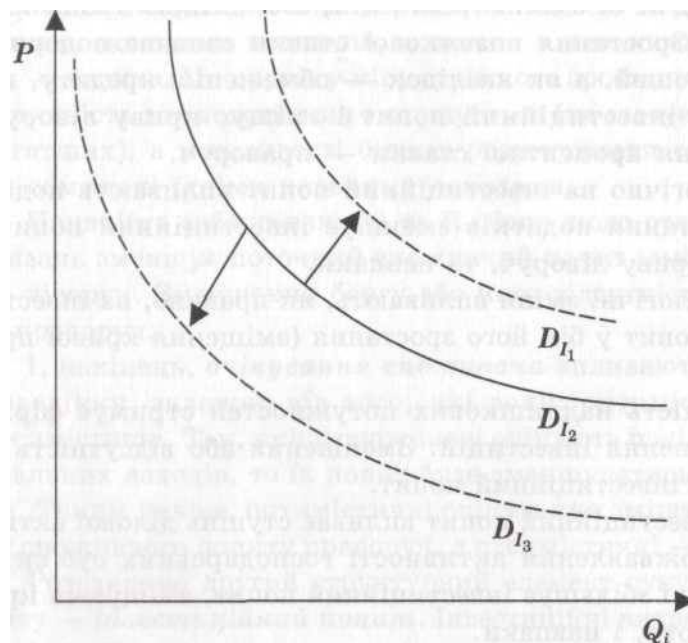

Рисунок 8.1. Зміщення кривої інвестиційного попиту підприємницького сектору під впливом нецінових факторів

Інвестиційний попит перебуває в прямій залежності від обсягу виробництва, оскільки нарощування обсягів як споживчих, так і інвестиційних товарів вимагає збільшення закупівель засобів виробництва як для першого, так і для другого підрозділів суспільного виробництва. Цей чинник зміщує криву інвестиційного попиту праворуч при зростанні обсягів виробництва, і навпаки.

Процентна ставка (i) може виступати і як ціновий фактор (за умови незмінної пропозиції грошей), і як неціновий при зміні пропозиції грошей.

Зміна величини процентної ставки в другому випадку пов'язана не зі зміною рівня цін, а зі зміною пропозиції грошей. Зростання позичкової ставки означає подорожчання грошей, а як наслідок — обмеження кредиту, що зменшує інвестиційний попит і зміщує криву ліворуч, зменшення процентної ставки — праворуч (рис. 8.1).

Аналогічно на інвестиційний попит впливають податки. Зростання податків зменшує інвестиційний попит і зміщує криву ліворуч, та навпаки.

Технологічні зміни впливають, як правило, на інвестиційний попит у бік його зростання (зміщення кривої праворуч).

Наявність надлишкових потужностей стримує фірми від здійснення інвестицій. Зменшення або відсутність їх збільшує інвестиційний попит.

На інвестиційний попит впливає ступінь ділової активності. Пожвавлення активності господарських суб'єктів стимулює і збільшує інвестиційний попит, зміщуючи криву праворуч, і навпаки.

Очікування підприємців стосовно економічної кон'юнктури впливають у бік зростання (зміщення праворуч) інвестиційного попиту, якщо вони оптимістичні, і ведуть до зниження (зміщення ліворуч), якщо вони песимістичні.

8.3. Теорія інвестування

Теорія і методологія інвестицій виразно осмислюються й формулюються лише у другій половині XX ст., а розроблення принципів та ідей стосовно інвестиційних процесів мало досить неординарну історію.

Річ у тому, що наукові, системні за своїм змістом теорії інвестицій були сформовані ще в середині XVI—XVII ст. Насамперед це соціально-економічна теорія торгових інвестицій — меркантилізм, предметом дослідження якого була сфера обігу, середовище "породження грошей грошима", тобто зростання обсягів капіталу. Прибічникам теорії "мануфактурних" інве-

стицій пізнього меркантилізму властиве перебільшення ролі грошей, у яких вони вбачали чи не єдину умову розвитку виробництва.

Класична ліберальна теорія ідеалізувала стихійний ринковий механізм та, по суті, лише обмежилася твердженнями, що тільки ринкова економіка і приватна власність дають змогу найкращим чином використати інвестиції для поновлення реального капіталу. Проблема досягнення економічного оптимуму від вкладених інвестицій набула великого значення у працях В. Парето, тому що її вже не можна було вирішувати з позиції теорії трудової вартості.

Методологічний аналіз ефективних умов взаємодії з економічною системою потребує залучення додаткових наукових інструментів дослідження, розроблених у рамках теорії представників австрійської економічної школи, засновниками якої є Ф. Візер та К. Менгер. Одним із таких продуктивних підходів до аналізу інвестицій є концепція "зобов'язування", згідно з якою інвестиції самі собою не мають цінності, вона їм "ставиться в обов'язок" економічним результатом, який отримують за їхнього застосування. Зобов'язуваність є передбачуваною цінністю, і саме вона є об'єктом вивчення під час аналізу інвестиційного процесу, поведінки інвестора та в процесі прийняття ним рішень про обсяг і характер інвестицій.

Іншим, не менш цікавим теоретичним підходом, пов'язаним із подальшим розвитком теорії маржинальної корисності, є концепція "окольності", розроблена Е. Бем-Баверком, яка дає змогу в межах аналізу технологічної еволюції та факторів, що її визначають, розглянути чинники сучасного інноваційного процесу, які впливають на ціну інвестиційних благ і тим самим стимулюють або стримують попит на інвестиції.

Ця тема надовго виявилася однією з провідних в інвестиційній теорії. Наукові напрацювання щодо гіпотези про повну невизначеність умов, у яких реалізуються управлінські й фінансові рішення, дали змогу сформулювати сукупність математичних методів, орієнтованих на проведення інвестиційних розрахунків в умовах невизначеності, що отримали назву інвестиційної ма-

тематики. Незважаючи на панування детермінованого підходу, важливість факторів невизначеності й ризику в інвестиційних проблемах усвідомлювалася цілком чітко. Вже у перших своїх працях (1921 р.) Ф.Х. Найт, відомий американський економіст, аналізує ці фактори у контексті теорії інвестицій тільки як якісні. Але й застосування тільки кількісних теоретико-імовірнісних методів істотно просунуло вивчення впливу ризику на прийняття інвестиційних рішень. Дослідження з цього напрямку отримали назву "сучасні теорії інвестицій".

Сам термін "сучасна теорія інвестицій" допускає існування аналогічної традиційної теорії. По суті, як вважає багато економістів, немає самої теорії, а є простий набір певних правил чи методів як, наприклад, широко відоме "золоте правило інвестування", згідно з яким "купувати треба дешево, а продавати дорого".

Інший авторитетний представник австрійської школи Ф. фон Візер у своїх працях розвинув ідеї маржиналізму. Розробляючи теорію інвестиційних, виробничих благ, він розглядає витрати як своєрідну корисність. Він увів у науковий обіг термін "маржинальна корисність інвестиційних товарів". Вартість інвестиційного товару Ф. фон Візер виводив з його корисності, насиченості потреб, для того аби показати, що наступні партії товару, доступного покупцеві, змінюють попит не лише на споживчі товари, а й на інвестиційні блага.

Ф. фон Візер уперше висловив думку, що маржинальна корисність інвестиційних благ може змінюватися під впливом дії уряду, бо коли правильно вирішено проблему "робінзонівського" (тобто індивідуального) господарства, буде розв'язано й економічні проблеми суспільства в цілому.

Основні завдання, які висували ініціатори цього маржинального підходу, полягали у виявленні універсальних закономірностей розширення межі аналізу інвестиційних процесів і створення на цій основі "загальної інвестиційної моделі", а також у розробленні системної інвестиційної "мови" та відповідного математичного апарата.

"Економісти пової хвилі" сформували засади неокласичного аналізу інвестиційних процесів, які передбачали саморегулювання інвестиційної діяльності як усередині країни, так і на всьому міжнародному господарському просторі. За чинники саморегулювання брали норму прибутку та ставку відсотка, за необхідні умови зростання інвестицій — зростання доходів, особливо тієї частки, що перетворюється на заощадження, а за основну рушійну силу економіки — попит на товари. Більшість авторів визнавали, що пожвавлення інвестиційних процесів може стимулювати держава, однак і розуміли, що її втручання може призвести до розбалансування ринку інвестицій.

Представники неокласичного підходу розширили межі інвестиційних процесів, уточнили економічну інвестиційну модель. У ній поряд з об'єктивними (доходи та їхня структура, розподіл доходів, співвідношення між заощадженнями та споживанням, норма прибутку, відсоток і його рівень) та суб'єктивними (схильність до заощаджень, споживання) чинниками інвестиційної діяльності об'єктом дослідження стають і нові: структура капіталів, оптимальні розміри капіталів (обсягів інвестицій) з огляду на вичерпність ресурсів, часовий фактор інвестиційних процесів, ціновий фактор споживання інвестиційних товарів.

Уперше постають проблеми свідомого регулювання розподілу інвестицій між матеріальними факторами виробництва та працею, доцільності інвестування виробництва, що базується на використанні обмежених ресурсів. Проте економічний аналіз інвестиційних процесів усе більше втрачає макроекономічні ознаки, зводиться до мікроекономічного рівня.

Отже, становлення неокласичної традиції економічного аналізу пов'язувалося з розробкою нових, мікроекономічних засад дослідження закономірностей інвестиційних процесів.

Особливе місце серед сучасних економічних теорій, які описують інвестиційні процеси як важливу складову економічної політики, безперечно, належить Дж. Кейнсу, який на уроках Великої депресії розробив загальну теорію зайнятості, відсотка і грошей, що дає можливість кількісно порівнювати

такі важливі складові економічної діяльності, як заощадження та інвестиційна діяльність, рівень зайнятості й норма відсотка.

Поступальний розвиток економічної науки вніс у положення економічної теорії Дж. Кейнса численні уточнення щодо методики аналізу інвестиційних чинників, які сприяють розвитку економічних процесів.

Велика заслуга в цьому Й. Шумпетера, який проаналізував нерівномірності технічних нововведень і, відповідно, автономних інвестицій, розглядаючи їх як головний фактор циклічних коливань виробництва. Особливість цього підходу полягала в тому, що, аналізуючи причини динамічних змін, він концентрував увагу на інституціональних складових суспільного розвитку, а саме на інноваційній діяльності як функції виробництва. Рушієм прогресивного розвитку Й. Шумпетер визнав монополію, що створює можливість акумулювати величезні обсяги коштів для майбутніх інвестицій, для впровадження інноваційних програм. Однак у центрі його теорії був інвестиційний підприємець, який визначав інвестиційно-інноваційний чинник переходу від одного загального врівноваженого стану до іншого.

Вагомих результатів досяг Дж. Дьюгенберрі, розширивши список таких коливань. Низку оригінальних положень про сторонні фактори, які генерують автономні інвестиції, але перешкоджають встановленню рівноваги і викликають в економіці загасаючі коливання, висунув Р. Фріш, спираючись на апарат фізичної теорії хвильових імпульсів.

Центральне місце серед інвестицій займають інвестиції в основний капітал. Тому об'єктом теорії приватних інвестицій є переважно основний капітал.

В основі теорії приватних інвестицій лежить проблема визначення чинників, що впливають на обсяг інвестицій. Засобом вирішення цієї проблеми є інвестиційна функція. Економісти обґрунтовують різні інвестиційні функції, серед яких найбільшій уваги заслуговують кейнсіанська та неокласична.

Кейнсіанська функція інвестицій спирається на три передумови. Перша

— мотиваційним чинником попиту на інвестиції є чистий прибуток. При цьому під чистим прибутком Кейнс розумів чисту виручку, яка залишається після відшкодування поточних витрат та амортизаційних відрахувань. Друга — оскільки інвестиції приносять результати не тоді, коли вони здійснюються, а в майбутньому періоді, то Кейнс виходив із необхідності враховувати прибуток, який очікується отримати протягом усього строку служби основного капіталу. Це обумовлює необхідність дисконтування майбутніх прибутків. Третя — очікуваний прибуток від інвестування зіставляється з відновною вартістю капітального майна, яка визначається витратами, пов'язаними з його заміщенням. Для зіставлення очікуваних прибутків з вартістю капітального майна Кейнс використовує граничну ефективність капіталу. Під граничною ефективністю капіталу він розумів таку ставку процента, яка урівноважує дисконтовану вартість очікуваних прибутків з вартістю капітального майна. Значену роль граничної ефективності капіталу можна продемонструвати такою формулою :

$$K = \sum_{t=1}^{t=n} \frac{PR_t}{(1+R^*)^t}, \quad (8.7)$$

де K — вартість капітального майна (інвестиційного проекту);

PR — очікуваний прибуток (чистий);

R^* — гранична ефективність капіталу;

t — роки, протягом яких має використовуватися капітальне майно.

Гранична ефективність індивідуального капіталу залежить від норми прибутковості капітального майна, тобто від співвідношення PR/K . Чим вища норма прибутковості капітального майна, тим вищою є та ставка процента, яка здатна урівноважувати вартість капітального майна з дисконтованою вартістю очікуваних прибутків. Кожний вид капітального майна має неоднакову норму прибутковості і тому неоднакову граничну ефективність капіталу Кейнс розрізняв граничну ефективність індивідуального капіталу і граничну

ефективність сукупного капіталу. При цьому роль граничної ефективності сукупного капіталу відіграє найвища фактична ефективність індивідуальних капіталів. У широкому контексті роль граничної ефективності сукупного капіталу відіграє такий рівень доходу, який є максимальним серед усіх можливих варіантів вкладання інвестицій (реальних та фінансових).

Щоб вкладення коштів у інвестиційний проект було економічно доцільним, процентна ставка, за якою купуються інвестиційні кошти, має бути нижчою за ставку процента, що відіграє роль граничної ефективності капіталу, тобто $i < R^*$. Лише за цієї умови дійсна дисконтована вартість очікуваних прибутків перевищить вартість капітального майна, внаслідок чого інвестор, крім окупності своїх коштів, отримає додатковий прибуток. Це означає, що гранична ефективність капіталу слугує верхньою межею для процентної ставки, яка є ціною інвестицій.

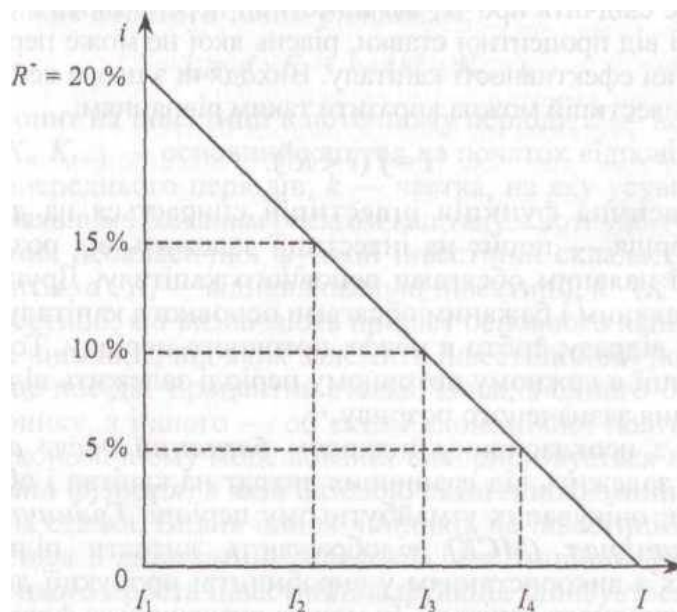

Рисунок 8.2. Графік інвестиційного попиту

Графічна ілюстрація залежності інвестицій від ставки процента і граничної ефективності капіталу дана на рис. 8.2. На цьому рисунку на горизонтальній осі графіка розміщено чотири інвестиційні проекти (I_1 , I_2 , I_3 , I_4), гранична ефективність капіталу яких становить відповідно 20 %, 18 %, 12 %, 8%. На вертикальній осі графіка розміщена процентна ставка в інтервалі від

0% до 20 % Гранична ефективність сукупного капіталу становить 20 %, що відповідає граничній ефективності капіталу першого інвестиційного проекту, яка є найвищою серед всіх варіантів вкладання інвестицій.

Якщо процента ставка становить 20 %, то інвестиційний попит дорівнює нулю, оскільки не існує інвестиційних проектів гранична ефективність капіталу яких перевищує 20 %. При зниженні процентної ставки до 15 % економічно доцільними будуть інвестиції в перший та другий проекти, гранична ефективність капіталу яких (20 %, 18 %) перевищує 15 %. Це означає, що інвестиційний попит дорівнює $I_1 + I_2$. Зниження процентної ставки до 10% збільшує інвестиційний попит до величини $I_1 + I_2 + I_3$, а зниження процентної ставки до 5 % збільшує інвестиційний попит до величини $I_1 + I_2 + I_3 + I_4$.

Отже, коли процентна ставка знижується, інвестиційний попит зростає. Це свідчить про те, що інвестиції перебувають в оберненій залежності від процентної ставки, рівень якої не може перевищувати граничної ефективності капіталу. Виходячи з цього кейнсіанську функцію інвестицій можна виразити таким рівнянням :

$$I = f(i < R^*), \quad (8.8)$$

Неокласична функція інвестицій спирається на дві передумови. Перша — попит на інвестиції залежить від розриву між бажаним і наявним обсягами основного капіталу. Друга — розрив між наявним і бажаним обсягами основного капіталу не може усуватися відразу, тобто в межах поточного періоду. Тому попит на інвестиції в кожному поточному періоді залежить від швидкості усунення зазначеного розриву.

Згідно з неокласичним підходом бажаний обсяг основного капіталу залежить від граничних витрат на капітал і обсягів виробництва, очікуваних у майбутньому періоді. Граничні витрати на капітал (МСК) відображають витрати підприємств, пов'язаних з використанням у виробництві продукції до-

даткової одиниці основного капіталу. Їх можна визначити за формулою:

$$\text{МСК} = r + d + nt, \quad (8.9)$$

де r — реальна процентна ставка;

d — норма амортизаційних відрахувань;

nt — чиста гранична податкова ставка на прибуток, яка визначається як різниця між ставкою податку на прибуток і ставкою податкового кредиту.

Очікуваний обсяг виробництва (Y^e) — це середньорічний обсяг виробництва, який відповідає уявленням підприємців про майбутній попит на їхню продукцію.

Залежність бажаного обсягу основного капіталу від граничних витрат на капітал та очікуваних обсягів виробництва можна виразити такою формулою:

$$K^f = (\text{МСК}, Y^e), \quad (8.10)$$

-      +

де K^f — бажаний обсяг основного капіталу, який підприємці хотіли б мати у майбутньому періоді.

Попит на інвестиції в поточному періоді залежить від розриву між наявним і бажаним обсягом основного капіталу та швидкості усунення цього розриву. Урахування цієї швидкості реалізується через модель гнучкого акселератора, згідно з якою в кожному поточному періоді підприємства зменшують капітальний розрив на певну частку. Виходячи з цього неокласичну функцію інвестицій можна виразити таким рівнянням :

$$I_t = d \cdot K_t + k \cdot (K^f - K_{t-1}), \quad (8.11)$$

де I_t — попит на інвестиції в поточному періоді;

d — норма амортизації;

K_t, K_{t-1} — основний капітал на початок відповідно поточного і попереднього періодів;

k — частка, на яку усувається розрив між наявним і бажаним обсягом капіталу в поточному періоді.

Рівняння неокласичної функції інвестицій складається з двох компонентів: $d \cdot K_t$ — відновлювальні інвестиції; $k \cdot (K^f - K_{t-1})$ — чисті інвестиції, які визначають приріст основного капіталу.

Серед чинників, від яких залежить інвестиційний попит, особливе місце посідає процентна ставка. Вона, з одного боку є продуктом ринку, з іншого — об'єктом економічної політики. Тому в макроекономічному моделюванні використовується проста інвестиційна функція, в якій базовою екзогенною змінною є лише процентна ставка. Вплив інших чинників на інвестиційний попит ураховується в автономній складовій інвестиційної функції. Виходячи з цього проста інвестиційна функція записується так :

$$I = \bar{I} - b \cdot r, \quad (8.12)$$

де I — попит на інвестиції;

$\bar{I}$ — автономні інвестиції, до яких відносять інвестиції, що залежать не від процентної ставки, а від інших чинників;

b — чутливість інвестицій до зміни рівня процентної ставки, яка показує, на скільки одиниць обернено змінюються інвестиції при зміні процентної ставки на один пункт.

Від рівня процентної ставки залежить прибутковість інвестиційних проектів і попит на інвестиції. Чим вища процентна ставка, тим менша прибутковість інвестиційних проектів і нижчий попит на інвестиції. І навпаки.

При визначенні прибутковості інвестиційних проектів застосовують різні методи: традиційний (бухгалтерський) або методи, пов'язані з дисконтуванням грошових потоків.

Традиційний метод полягає у визначенні норми прибутку як відношення середньорічного чистого прибутку до середньорічної величини інвестованого капіталу:

$$\text{Норма прибутку} = \text{Чистий прибуток} / \text{Інвестований капітал}, \quad (8.13)$$

Порівнюючи норму прибутку з процентною ставкою, підприємці приймають рішення щодо доцільності інвестування. Попит на інвестиції виникає лише за умови, якщо норма прибутку перевищує процентну ставку. Чим нижча процентна ставка, тим більша кількість інвестованих проектів стає об'єктом попиту.

Серед методів дисконтування потоків прибутку, який очікується отримати від реалізації інвестиційного проекту, найкращим вважається метод чистої дисконтованої вартості.

Згідно з цим методом прибутковість інвестиційного проекту визначається як різниця між дисконтованими доходами і дисконтованими витратами

$$\text{NPV} = \sum_{t=1}^{t=n} \frac{O_t - C_t}{(1+r)^t}, \quad (8.14)$$

де NPV— чиста дисконтова вартість;

O_t , C_t — відповідно доходи і витрати в періоді t .

Якщо чиста дисконтована вартість додатна ($\text{NPV} > 0$), то інвестиційний проект є прибутковим; якщо вона від'ємна ($\text{NPV} < 0$), то він є збитковим і від нього слід відмовитися. Чим нижча ставка процента, за допомогою якої дисконтуються грошові потоки, тим більша дисконтована вартість інвестиційних

проектів і тим більшим є попит на інвестиції.

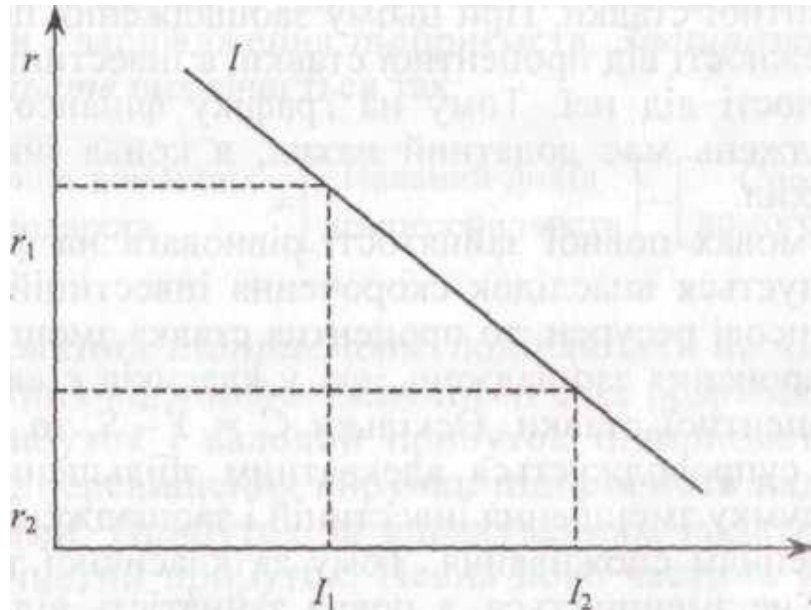

Рисунок 8.3. Графік простої інвестиційної функції

Незалежно від того, яким методом визначається прибутковність інвестиційних проектів, спільним є те, що між процентною ставкою і попитом на інвестиції існує обернена залежність. На рис. 8.3 наведено графік простої інвестиційної функції. Він показує, що при зниженні процентної ставки від r_1 до r_2 інвестиції збільшуються від I_1 до I_2 . Отже, інвестиції є спадною функцією від процентної ставки. Тому крива інвестиційного попиту має від'ємний нахил, який залежить від величини b у рівнянні інвестиційної функції. Якщо інвестиції високочутливі до зміни рівня процентної ставки (b велике), то її незначне зниження спричинятиме велике збільшення інвестицій, а крива інвестиційного попиту буде похилою, тобто тяжітиме до горизонтальної лінії. Якщо ж інвестиції малочутливі до зміни рівня процентної ставки (b мале), ця крива буде крутою, тобто тяжітиме до вертикальної лінії.

Крім процентної ставки, на положення кривої інвестиційного попиту на графіку впливають чинники, від яких залежить величина автономних інвестицій. Зміна величини автономних інвестицій зміщує криву інвестиційного попиту у відповідний бік. Серед чинників автономних інвестицій можна виділити такі: технічний прогрес, рівень забезпеченості основним капіталом,

податки на підприємців, ділові очікування.

Окремо слід виділити залежність попиту на інвестиції від рівня забезпеченості основним капіталом. В основі цієї залежності лежить намагання підприємств зберігати певне співвідношення між обсягом виробництва (ВВП) і основним капіталом. Інвестиційний попит, який спирається на це співвідношення, визначається за допомогою моделі простого акселератора:

$$I_t = \alpha \cdot (Y_t - Y_{t-1}) + d \cdot K_t, \quad (8.15)$$

де I_t — попит на інвестиції в періоді t ;

α — коефіцієнт акселерації, який показує, на скільки одиниць змінюються інвестиції у разі зміни ВВП на одиницю;

$Y_t - Y_{t-1}$ — приріст ВВП за період t ;

$\alpha \cdot (Y_t - Y_{t-1})$ — чисті інвестиції;

$d \cdot K_t$ — відновлювальні інвестиції.

Джерелом і фінансовим обмеженням інвестицій є заощадження. Тому між заощадженнями та інвестиціями спостерігається щільний зв'язок. У короткостроковому періоді інвестиції можуть не дорівнювати заощадженням. Але в довгостроковому періоді динаміка інвестицій об'єктивно підпорядковується своєму джерелу, тобто динаміці заощаджень. Тому у довгостроковому періоді інвестиції урівноважуються з заощадженнями.

У макроекономічній науці не існує єдиної думки щодо механізму, який урівноважує інвестиції і заощадження. Головними конкурентами щодо цього питання є прихильники класичної та кейнсіанської теорій.

Згідно з класичною теорією рівновага між заощадженнями та інвестиціями досягається на фінансовому ринку завдяки коливанню процентної ставки. При цьому заощадження перебувають у прямій залежності від процентної ставки, а інвестиції — в оберненій залежності від неї. Тому на графіку фінансового ринку крива заощаджень має додатний нахил, а крива інвестицій

— від'ємний нахил.

Якщо в умовах повної зайнятості рівновага на фінансовому ринку порушується внаслідок скорочення інвестицій, тобто попиту на фінансові ресурси, то процентна ставка зменшується. Це викликає скорочення заощаджень, які у класиків є високочутливими до процентної ставки. Оскільки $C = Y - S$, то скорочення заощаджень супроводжується адекватним збільшенням споживання. У підсумку зменшення інвестицій і заощаджень компенсується збільшенням споживання. Тому за класичної теорії обсяг виробництва не зменшується, а повна зайнятість відновлюється за нижчими параметрами рівноваги між заощадженнями та інвестиціями.

Головною відмінністю кейнсіанської теорії щодо механізму урівноваження інвестицій із заощадженнями є нечутливість заощаджень до процентної ставки. У зв'язку з цим на графіку фінансового ринку крива заощаджень набуває вигляду вертикальної лінії.

Якщо в умовах повної зайнятості порушення рівноваги на фінансовому ринку викликається скороченням інвестицій, то у кейнсіанців, як і у класиків, процентна ставка зменшується. Але у кейнсіанців заощадження нечутливі до процентної ставки. Тому її зменшення не впливає на величину заощаджень. Згідно з кейнсіанською теорією зміна заощаджень до врівноваження з інвестиціями спирається на інший механізм, в основі якого лежить залежність заощаджень від доходу.

Алгоритм кейнсіанського механізму урівноваження інвестицій з заощадженнями такий: скорочення інвестицій зменшує дохід, а зменшення доходу спричиняє адекватне скорочення заощаджень, які є функцією від доходу: $\Delta S = s \cdot \Delta Y$.

Отже, рівновага між заощадженнями та інвестиціями досягається не завдяки зниженню процентної ставки, а внаслідок зменшення доходу порівняно з потенційним ВВП. Це означає, що за кейнсіанською теорією рівновага на фінансовому ринку може забезпечуватися і в умовах неповної зайнятості.

Заощадження приватної економіки — це структуризована система, яка

складається з двох сегментів: заощадження домашніх господарств і заощадження підприємств. Заощадження домашніх господарств визначається так:

$$\begin{array}{l} \text{Заощадження} \\ \text{домашніх} \\ \text{господарств} \end{array} = \begin{array}{l} \text{Наявний дохід} \\ \text{домогосподарств} \end{array} - \begin{array}{l} \text{Споживання} \\ \text{домогосподарств} \end{array}, \quad (8.16)$$

Заощадження підприємств поділяються на чисті й валові. Для розуміння відмінності між ними слід розрізняти прибуток, чистий прибуток і валовий прибуток підприємств. Прибуток відображає перевищення виручки підприємств над їх поточними витратами. Прибуток за вирахуванням податків на прибуток — це чистий прибуток. Певна його частина у формі дивідендів спрямовується на споживання решта — на заощадження, які є чистими заощадженнями. Їх величину можна визначити так:

$$\text{Чисті заощадження підприємств} = \text{Чистий прибуток} - \text{Дивіденди}, \quad (8.17)$$

Валовий прибуток — це прибуток плюс амортизація. Звідси випливають дві формули валових заощаджень підприємств:

$$\begin{array}{l} \text{Валові заощадження} \\ \text{підприємств} \end{array} = \begin{array}{l} \text{Валовий} \\ \text{прибуток} \end{array} - \begin{array}{l} \text{Податки на} \\ \text{прибуток} \end{array} - \text{Дивіденди}, \quad (8.18)$$

$$\begin{array}{l} \text{Валові заощадження} \\ \text{підприємств} \end{array} = \begin{array}{l} \text{Чисті заощадження} \\ \text{підприємств} \end{array} + \text{Амортизація}, \quad (8.19)$$

Майже всі інвестиції здійснюють підприємства. Але їхні потреби в інвестиційних коштах зазвичай перевищують їхні заощадження. У зв'язку з цим заощадження домогосподарств переміщуються у тимчасове розпорядження підприємств. Таке переміщення здійснюється через фінансову систему, яка складається з двох інструментів: фінансові ринки і фінансові посередники. Через фінансові ринки відбувається пряме фінансування інвестицій. Головними інструментами прямого фінансування інвестицій є облігації та

звичайні акції. Мобілізація підприємствами інвестиційних коштів через фінансових посередників — це непряме фінансування інвестицій. До фінансових посередників належать банки, страхові компанії, пенсійні та інвестиційні фонди.

ТЕМА 9. СУКУПНІ ВИТРАТИ І ВВП

9.1. Сукупні витрати і рівноважний ВВП

Рівноважний ВВП забезпечується тоді, коли сукупна кількість вироблених товарів та послуг дорівнює тій кількості, яку економіка має намір купити. Згідно з моделлю AD-AS рівноважним є такий ВВП, який за даних цін дорівнює сукупному попиту. Але слід ураховувати, що сукупний попит реалізується через сукупні витрати. Тому іншим критерієм рівноважного ВВП є його відповідність сукупним витратам.

Сукупні витрати — це всі витрати резидентів і нерезидентів, спрямовані на закупівлю вітчизняних товарів та послуг. Слід розрізняти заплановані і фактичні сукупні витрати. Грошовим еквівалентом сукупного попиту є лише заплановані сукупні витрати, тобто витрати, які плануються економічними суб'єктами. Фактичні сукупні витрати можуть не збігатися із запланованими.

Визначення рівноважного ВВП на базі запланованих сукупних витрат спирається на два методи: 1) витрати—випуск, 2) вилучення—ін'єкції. Згідно з методом «витрати—випуск» рівноважний ВВП ґрунтується на відповідності виробленого ВВП запланованим сукупним витратам. У приватній закритій економіці, яку ми наразі розглядаємо, рівноважний ВВП визначається так:

$$Y = E = C = I, \quad (9.1)$$

де E — заплановані сукупні витрати, які охоплюють заплановані витра-

ти на споживання (C) і заплановані інвестиції (I).

У процесі економічного кругообігу вироблений ВВП, як правило, не збігається із запланованими сукупними витратами. Якщо $Y > E$, то це слугує ознакою перевиробництва, що супроводжується незапланованим приростом товарних запасів, який свідчить про незапланований приріст інвестицій ($I' > 0$). За таких умов у підприємств з'являється бажання скорочувати обсяги виробництва, що породжує тенденцію зменшення ВВП до врівноваження із запланованими сукупними витратами.

Якщо, навпаки, $Y < E$, то це є ознакою недовиробництва, що супроводжується незапланованим скороченням товарних запасів, яке свідчить про незаплановане зменшення інвестицій ($I' < 0$). Це спонукає підприємства збільшувати обсяги виробництва, що породжує тенденцію зростання ВВП до рівноваги із запланованими сукупними витратами.

В обох випадках, коли виробляється нерівноважний ВВП, незаплановані інвестиції в товарні запаси виконують балансуєчу роль в економіці. Завдяки цим інвестиціям фактичні сукупні витрати ($E' = E + I'$) завжди дорівнюють ВВП: ($Y = E + I'$). Це означає також, що в умовах рівноваги $I' = 0$, а $Y = E$.

Графічна модель рівноважного ВВП, визначеного за методом «витрати—випуск», називається «кейнсіанським хрестом» (рис. 9.1).

Згідно з рис. 9.1 на горизонтальній осі графіка розміщено ВВП, а на вертикальній — заплановані сукупні витрати. Бісектриса відображає всі точки, у яких ВВП є рівноважним, тобто $Y = E$. Лінія E' — це лінія фактичних сукупних витрат.

Рівноважний ВВП забезпечується лише в точці T_0 , коли $Y_0 = E_0$, а $I' = 0$. Тепер припустимо, що ВВП збільшився до Y_1 , а заплановані сукупні витрати до E_1 за умови, що $\Delta Y > \Delta E$. Тому точка T_1 свідчить про виникнення перевиробництва, тобто $Y_1 > E_1$, або $Y_1 = E_1 + I'$. При цьому $I' > 0$. У протилежному разі ВВП зменшився до Y_2 , а заплановані сукупні витрати — до E_2 за умови, що

$\Delta Y > \Delta E$. Тому точка T_2 свідчить про виникнення недовиробництва, тобто $Y_2 < E_2$, або $Y_2 = E_2 + \Gamma$. При цьому $\Gamma < 0$.

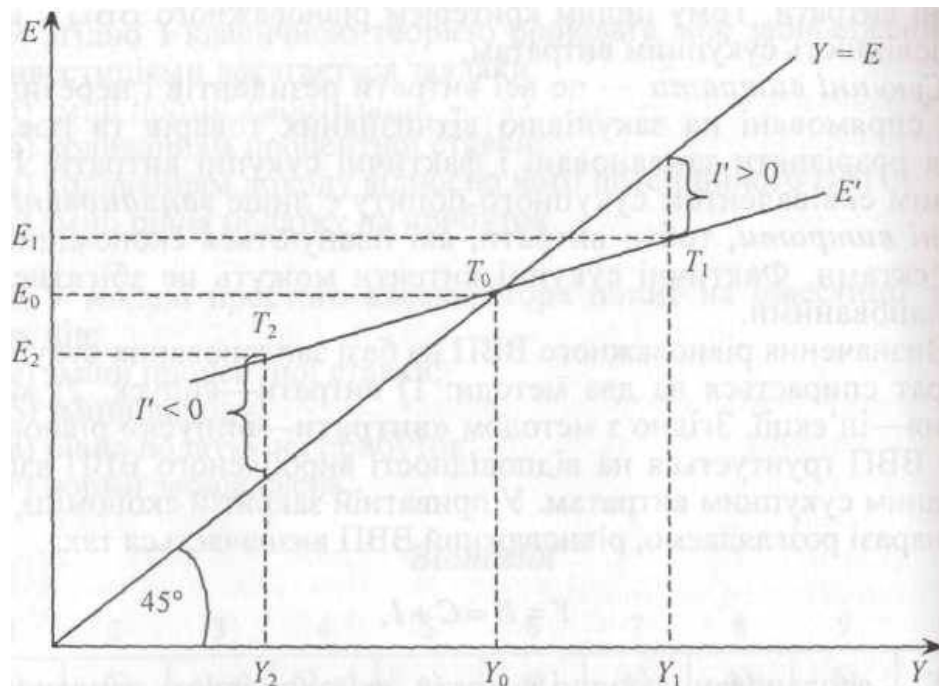

Рисунок 9.1. Модель «кейнсіанський хрест»

Згідно з методом «вилучення—ін'єкції» в економічному кругообігу постійно виникають вилучення (зменшення витрат) та ін'єкції (збільшення витрат). Вилучення відбуваються у формі заощаджень, податків, імпорту, а ін'єкції — у формі інвестицій, державних закупівель, експорту. Рівноважний ВВП забезпечується за умови, коли сума вилучень дорівнює сумі ін'єкцій.

У приватній закритій економіці вилучення дорівнюють приватним заощадженням, а ін'єкції — приватним інвестиціям. Це означає, що рівноважний ВВП забезпечується за умови, якщо $S = I$. При цьому I — це заплановані інвестиції, які є компонентом запланованих сукупних витрат.

Фактичні інвестиції, як правило, відхиляються від запланованих на величину незапланованих інвестицій і дорівнюють $I + \Gamma$. Завдяки незапланованим інвестиціям фактичні інвестиції завжди дорівнюють заощадженням: $S = I + \Gamma$. Якщо $\Gamma = 0$, то $S = I$. у графічній інтерпретації модель рівноважного ВВП, визначеного за методом «вилучення—ін'єкції», подана на рис. 9.2.

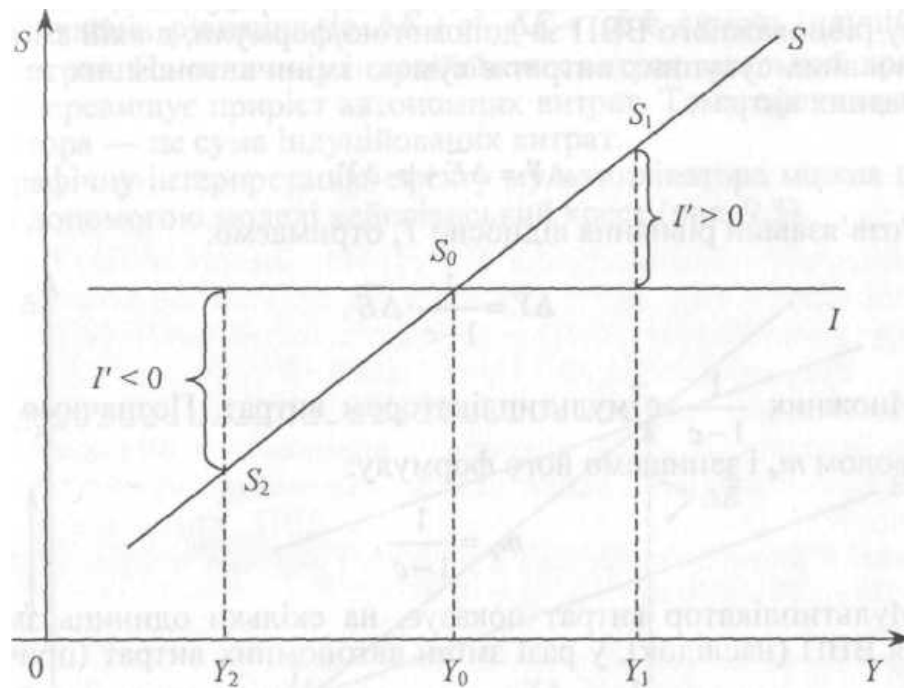

Рисунок 9.2. Модель рівноважного ВВП,
визначеного за методом «вилучення—ін'єкції»

Згідно з рис. 9.2 лише Y_0 є рівноважним, оскільки такий ВВП виробляється за умови, коли заощадження дорівнюють запланованим інвестиціям: $S_0 = I$.

Коли ВВП перевищує рівноважну величину ($Y_1 > Y_0$), заощадження перевищують заплановані інвестиції ($S_1 > I$), а $I' > 0$. Якщо обсяг ВВП менший рівноважної величини ($Y_2 < Y_0$), заощадження менші запланованих інвестицій ($S_2 < I$), а $I' < 0$.

У рівнянні рівноважного ВВП, визначеного за методом «витрати—випуск» ($Y = C + I$) окремі компоненти сукупних витрат мають неоднаковий зв'язок з рівноважним ВВП. Залежно від цього слід розрізняти індуційовані та автономні витрати. Індуційованими є витрати, які змінюються залежно від доходу, тобто ВВП. У рівнянні $Y = C + I$ індуційованими є витрати на споживання, зміна яких визначається так: $\Delta C = c \cdot \Delta Y$. До автономних відносяться такі витрати, які не залежать від доходу. У рівнянні $Y = C + I$ до автономних витрат ми відносимо лише інвестиції (I). Проте в широкому контексті до автономних витрат, крім інвестицій, можуть входити також інші елементи су-

купних витрат. Якщо автономні витрати позначити символом $\bar{E}$, то у нашому рівнянні $\bar{E}=I$. Спираючись на зазначені передумови, визначимо зміну рівноважного ВВП за допомогою формули, в якій зміна запланованих сукупних витрат є сумою зміни автономних та індукційованих витрат.

$$\Delta Y = \Delta \bar{E} + c \cdot \Delta Y, \quad (9.2)$$

9.2. Мультиплікатор витрат

Розв'язавши рівняння відносно Y , отримаємо:

$$\Delta Y = (1/(1 - c)) \cdot \Delta \bar{E}. \quad (9.3)$$

Множник $1/(1 - c)$ є мультиплікатором витрат. Позначимо його символом m_e і запишемо його формулу:

$$m_e = 1/(1 - c). \quad (9.4)$$

Мультиплікатор витрат показує, на скільки одиниць змінюється ВВП (наслідок), у разі зміни автономних витрат (причина) на одиницю. Тому $1/(1 - c) = \Delta Y / \Delta \bar{E}$.

Виникає запитання — завдяки чому приріст автономних витрат спричиняє мультиплікативне (помножене) збільшення ВВП? Це пояснюється тим, що будь-яке збільшення автономних витрат ($\Delta \bar{E}$) породжує ланцюг індукційованих витрат, які створюють доходи адекватної величини. Так, на початковому етапі економічного кругообігу збільшення автономних витрат на величину $\Delta \bar{E}$ створює дохід на таку саму величину $\Delta \bar{E} = \Delta Y$. На другому етапі економічні суб'єкти, які збільшили свій дохід на величину $\Delta \bar{E}$, витратять його на споживання ($c \cdot \Delta \bar{E}$). Далі виробники споживчих товарів та послуг, які

збільшили свій дохід на величину $c \cdot \Delta \bar{E}$, у свою чергу, збільшать витрати на споживання на величину $(c^2 \cdot \Delta \bar{E})$ і т. д.

Наведений ланцюг перетворень витрат у доходи, а доходів у витрати відбувається у формі нескінченно спадної геометричної прогресії. Якщо скласти приріст доходу, утвореного на всіх етапах нескінченно спадної геометричної прогресії, то отримаємо загальний приріст доходу:

$$\Delta Y = \Delta \bar{E} + c \cdot \Delta \bar{E} + c^2 \cdot \Delta \bar{E} + \dots \quad (9.5)$$

У цьому рівнянні $\Delta \bar{E}$ — приріст автономних витрат, а сума інших членів рівняння $(c \cdot \Delta \bar{E} + c^2 \cdot \Delta \bar{E} + \dots)$ є сумою індукційованих витрат. На величину індукційованих витрат загальний приріст ВВП перевищує приріст автономних витрат. Тому ефект мультиплікатора — це сума індукційованих витрат.

Графічну інтерпретацію ефекту мультиплікатора можна подати за допомогою моделі кейнсіанський хрест (рис. 9.3).

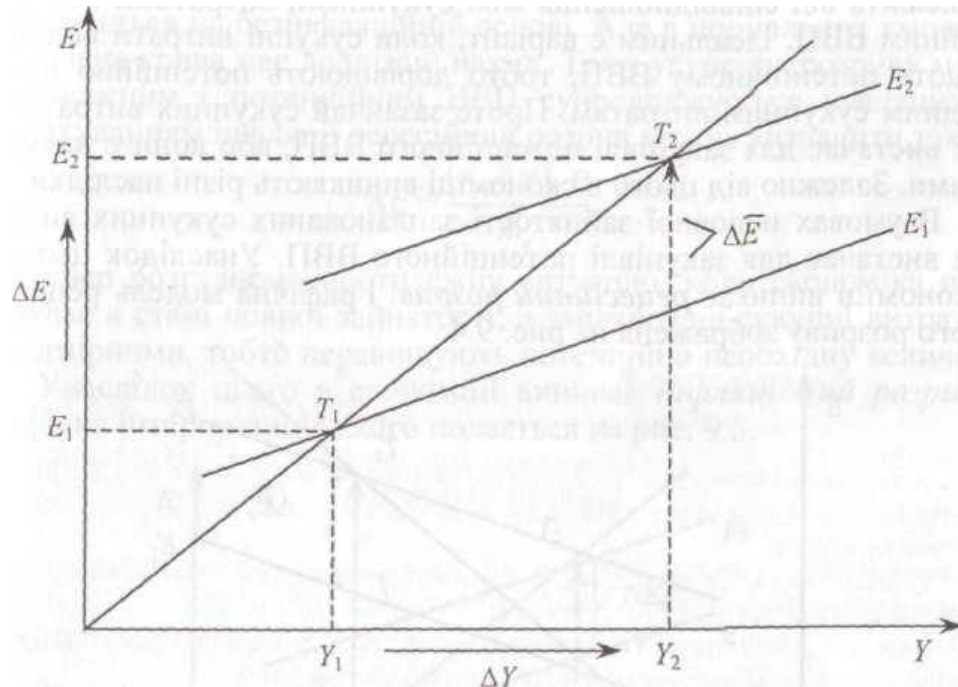

Рисунок 9.3. Ефект мультиплікатора

Згідно з рис. 9.3 початково рівноважний ВВП дорівнює Y_1 . Далі припустимо, що внаслідок збільшення автономних витрат на величину $\Delta \bar{E}$ крива

запланованих сукупних витрат перемістилася вгору з положення E_1 в положення E_2 . Це спричинило зростання ВВП від Y_1 до Y_2 . При цьому $\Delta Y > \Delta \bar{E}$, а відношення $\Delta Y / \Delta \bar{E}$ є мультиплікатором витрат, який більше одиниці. Y_2 є новим рівноважним ВВП, оскільки $\Delta Y = \Delta \bar{E}$.

Формула $m_e = 1/(1 - c)$ свідчить про те, що мультиплікатор витрат перебуває в прямій залежності від граничної схильності до споживання. Але оскільки $1 - c = s$, то це означає, що мультиплікатор витрат перебуває в оберненій залежності від граничної схильності до заощаджень:

$$m_e = 1/s. \quad (9.6)$$

9.3. Сукупні витрати і потенційний ВВП

Згідно з кейнсіанською теорією рівноважний ВВП може забезпечуватися в умовах як повної, так і неповної зайнятості. Це залежить від співвідношення між сукупними витратами і потенційним ВВП. Ідеальним є варіант, коли сукупні витрати відповідають потенційному ВВП, тобто дорівнюють потенційно необхідним сукупним витратам. Проте зазвичай сукупних витрат або не вистачає для закупівлі потенційного ВВП, або вони є надмірними. Залежно від цього в економіці виникають різні наслідки.

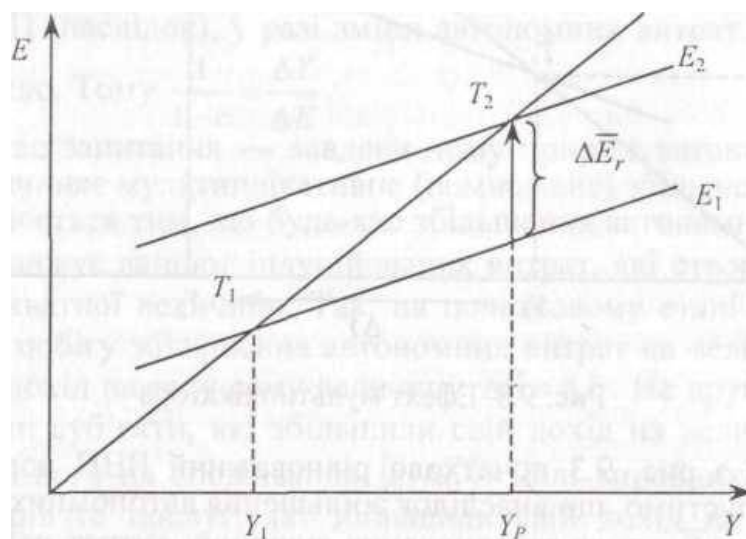

Рисунок 9.4. Рецесійний розрив

В умовах неповної зайнятості запланованих сукупних витрат не вистачає для закупівлі потенційного ВВП. Унаслідок цього в економіці виникає рецесійний розрив. Графічна модель рецесійного розриву зображена на рис. 9.4.

Припустимо, що потенційному ВВП (Y_P) відповідають сукупні витрати на рівні E_2 . Але насправді економіка витрачає E_1 , що менше за E_2 . Тому рівноважний ВВП (Y_1) менший потенційного ВВП: $Y_1 < Y_P$. Це явище дістало назву «рецесійний розрив».

Графічно рецесійний розрив ($\Delta \bar{E}_r$) — це відрізок, який відображає відстань по вертикалі між лінією потенційно необхідних сукупних витрат (E_2) і лінією запланованих сукупних витрат (E_1). Кількісно рецесійний розрив є таким приростом автономних витрат, який на мультиплікативній основі здатний збільшити рівноважний ВВП до потенційного рівня:

$$\Delta \bar{E} = (Y_P - Y) / m_e. \quad (9.7)$$

Наведена модель рецесійного розриву спирається на горизонтальну криву короткострокової сукупної пропозиції, згідно з якою усунення розриву між рівноважним і потенційним ВВП забезпечується на безінфляційній основі. Але в нормальних умовах зазначена крива має додатний нахил. Тому усунення розриву між рівноважним і потенційним ВВП супроводжується інфляцією. З урахуванням інфляції рецесійний розрив можна визначити так:

$$\Delta \bar{E} = (Y_P - Y) \cdot P / m_e. \quad (9.8)$$

Тепер розглянемо протилежну ситуацію, коли економіка перебуває в стані повної зайнятості, а заплановані сукупні витрати є надмірними, тобто перевищують потенційно необхідну величину. Унаслідок цього в економіці виникає інфляційний розрив, графічна інтерпретація якого подається на рис.

9.5.

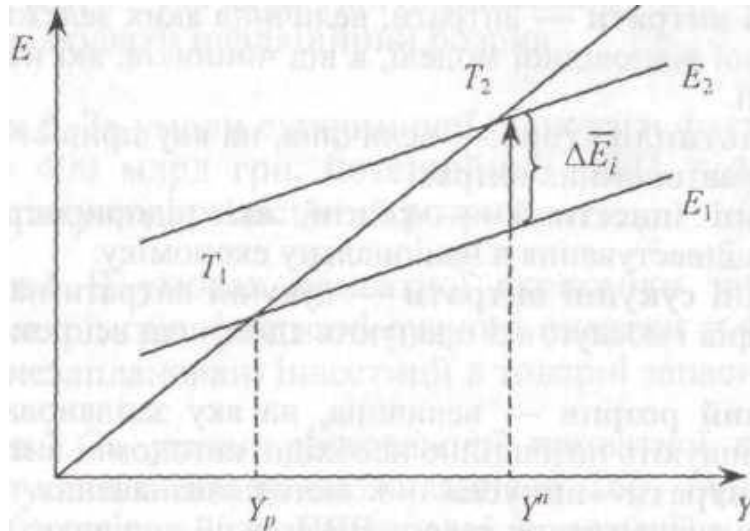

Рисунок 9.5. Інфляційний розрив

Згідно з рис. 9.5 для закупівлі потенційного ВВП економіка мала б здійснювати витрати на рівні E_1 . Але насправді вона витрачає E_2 , що більше E_1 . Унаслідок цього рівноважний ВВП номінально перевищує потенційний ВВП: $Y'' > Y_p$. Це явище дістало назву «інфляційний розрив».

На графіку інфляційний розрив - це відрізок, який відображає відстань по вертикалі між лініями потенційно необхідних сукупних витрат (E_1) і запланованих сукупних витрат (E_2). Кількісно інфляційний розрив — це таке скорочення автономних витрат, яке на мультиплікативній основі здатне зменшити рівноважний ВВП до потенційного рівня лише за рахунок зниження цін, тобто номінально. Звідси інфляційний розрив в умовах повної зайнятості можна визначити так:

$$\Delta \bar{E}_i = Y_p \cdot (P - 1) / m_e. \quad (9.9)$$

Слід ураховувати, що в окремих випадках економіка може потрапляти в стан надмірної зайнятості, коли рівноважний ВВП тимчасово перевищує потенційний ВВП. У цьому разі може виникати інфляційно-експансійний розрив. Особливість інфляційно-експансійного розриву полягає в тому, що одна

частка надмірних сукупних витрат втілюється у зростання цін, а інша — у зростання обсягів виробництва.

ТЕМА 10. ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ

10.1. Економічна динаміка

Найважливішими проблемами теорій економічного зростання є:

- тенденції і джерела зростання;
- забезпечення довготривалої стійкості;
- наслідки обраної технологічної політики;
- темпи оновлення та структура національного господарства;
- вимір факторів та результатів.

Проблеми економічного зростання роздивляються у короткостроковому та довгостроковому періодах.

Короткострокове зростання національного доходу - це динаміка ВВП в межах заданих ресурсів і технології до досягнення економічною системою умов повної зайнятості.

Найбільш розповсюдженими визначеннями короткострокового економічного зростання є:

1) реальний приріст обсягу національного продукту в результаті збільшення кількості факторів виробництва або удосконалення техніки та технології;

2) збільшення реального обсягу ВВП або реального доходу на душу населення.

Але завдання економіки не вичерпується досягненням повної зайнятості, тому що така зайнятість не гарантує поступального зростання економіки. Якщо проблема повної зайнятості розв'язана, виникає питання про збільшення обсягів виробництва за межі умов повної зайнятості. Це основне питання

теорії економічного зростання. Таким чином ми вийшли на проблему довгострокового економічного зростання.

Економічне зростання - це довгострокова тенденція збільшення потенційного рівня виробництва за умов повної зайнятості.

Стан повної зайнятості означає, що економіка країни знаходиться на кривій виробничих можливостей (КВМ).

Крива виробничих можливостей відображає поєднання варіантів випуску різноманітної продукції, яка може бути виготовлена при даній кількості і якості природних, трудових ресурсів і основного капіталу за даного рівня технологічного потенціалу.

Економічне зростання визначається переміщенням кривої виробничих можливостей праворуч, тобто від АВ до CD) (графік 10.1).

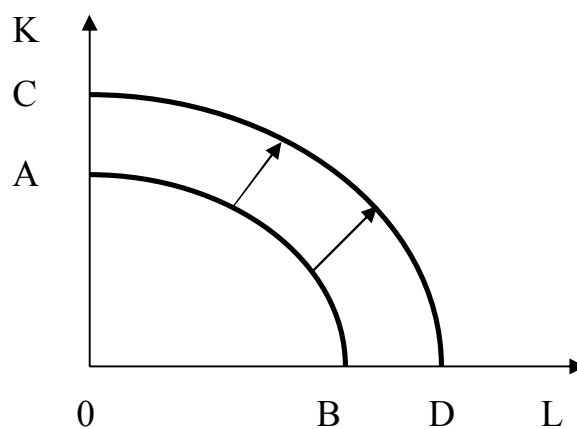

Рисунок 10.1. Крива виробничих можливостей
де К- основний капітал; L - трудові ресурси.

Приріст кількості і якості ресурсів і вдосконалення технології забезпечує можливість такого переміщення. Повна зайнятість і оптимальний розподіл ресурсів мають суттєве значення для його реалізації.

Моделювання економічного зростання на основі кривої виробничих можливостей не означає, що економіка в реальному житті рухається від од-

ного стану повної зайнятості ($\cup$ АВ графіка 10.1) до іншого ($\cup$ CD графіка 10.1).

Досвід розвитку більшості країн показує, що в довгостроковому період тренд має тенденцію до зростання. Це означає, що протягом тривалих проміжків часу в цих країнах спостерігається економічне зростання. Довгострокова тенденція зростання обсягу виробництва є наслідком того, що циклічні підрйоми перевищують циклічні кризи, як результат, позитивна різниця піднімає лінію тренда вище і вище .

Теоретично розрізняють такі типи економічного зростання:

Інтенсивний - збільшення виробничого потенціалу шляхом вдосконалення техніки і технології.

Екстенсивний - збільшення виробничих потужностей внаслідок збільшення кількості використовуваних факторів виробництва.

Змішаний (реальний) - збільшення виробничих потужностей внаслідок збільшення кількості використовуваних факторів виробництва і вдосконалення техніки і технології.

10.2. Фактори економічного зростання.

Серед найважливіших факторів економічного зростання необхідно відмітити такі:

- Прямі фактори (фактори пропозиції):
  - кількість і якість трудових ресурсів;
  - кількість і якість природних ресурсів;
  - обсяг основного капіталу;
  - технологія і організація виробництва;
  - рівень розвитку підприємницьких здібностей в суспільстві;
- Непрямі фактори:
  - 1) фактори попиту - забезпечують зростання сукупних витрат з метою

повного використання виробничого потенціалу):

- податковий тиск;
- ефективність кредитно-банківської системи;
- зростання споживчих (С), інвестиційних (І) та державних витрат (Q);
- розширення експортних поставок;

2) фактори розподілу - забезпечують оптимальний розподіл ресурсів:

- перерозподіл виробничих ресурсів в економіці;
- діюча система розподілу доходів.

Загальне уявлення про взаємодію всіх цих факторів може дати крива виробничих можливостей (рис. 10.1).

Джерела економічного зростання. Приріст обсягу виробництва (ΔQ) може бути досягнутий за рахунок трьох окремих джерел:

- приросту праці (ΔL);
- приросту капіталу (ΔK);
- технічних нововведень (Т.Н.).

Відповідно приріст обсягу виробництва за рік визначається таким фундаментальним рівнянням:

$$\Delta Q = \alpha \Delta L + (1 - \alpha) \Delta K + \text{Т.П.}, \quad (10.1)$$

де Т.П. - технічний прогрес (або сукупна продуктивність факторів виробництва);

$\alpha, (1 - \alpha)$ - відносні внески кожного фактора виробництва в економічне зростання відповідно до їхніх відносних часток у НД, які можуть змінюватися з часом.

В економічно розвинутих країнах зростання продуктивності праці забезпечується на 70-80% за рахунок технічного прогресу.

Показниками економічного зростання є:

1) абсолютне зростання ВВП, ЧНП,НД. Вираховується як різниця між відповідними показниками у звітному і базовому роках.

2) відносне зростання ВВП, ЧНП,НД, а також ВВП на душу населення, ЧНП на душу населення, НД на душу населення. Вираховуються як темпи зростання відповідних показників. Наприклад,

$$\text{Темп зростання ВВП} = \text{ВВП}_1 / \text{ВВП}_0 \cdot 100\%, \quad (10.2)$$

де ВВП_1 - валовий національний продукт звітного року;

ВВП_0 - валовий національний продукт базисного року.

Оптимальність економічного зростання зводиться до знаходження такого співвідношення між динамікою темпів економічного зростання та джерел зростання, яке максимально відповідає інтересам суспільного розвитку.

Економічний розвиток дорівнює сукупності економічного зростання, тобто характеру використання продуктивних сил суспільства, та еволюції економічної системи в цілому.

10.3. Моделі економічного зростання

Неокласична модель економічного зростання. Основною початковою умовою неокласичної концепції економічного зростання є припущення, що кожний фактор виробництва «забезпечує» відповідну частку виробленого національного продукту. Основним інструментом неокласичного аналізу економічного зростання є виробнича функція:

$$Y = F(a_1 + a_2 + \dots + a_n), \quad (10.3)$$

$$Y = F\left(\frac{dF}{da_1} a_1 + \frac{dF}{da_2} a_2 + \dots + \frac{dF}{da_n} a_n\right), \quad (10.4)$$

де Y - обсяг продукту;

a_i - виробничі фактори (робоча сила, капітал, земля, підприємницькі здібності);

$\frac{dF}{da_i}$ - граничний продукт i -го фактора.

Таким чином, відповідно до наведених формул обсяг продукту визначається сумою добутків кожного фактора на його граничний продукт.

Раціональний зміст виробничої функції відповідає спробі визначити найбільш доцільні комбінації різних факторів виробництва для досягнення максимального обсягу продукції. При взаємозамінності факторів виробництва виробнича функція може бути використана як аналітичний інструмент при плануванні темпів економічного зростання та інших важливих макроекономічних пропорцій.

Модель економічного зростання Роберта Солоу. За розробку цієї моделі Р. Солоу була присуджена Нобелівська премія (1987).

Основними ознаками моделі є:

1. За основу зростання в моделі Р. Солоу береться зростання продуктивності праці ($y = Y/L$), а не зростання продукту (Y).
2. Модель враховує вплив трьох чинників:
  - капіталоозброєності ($k = K/L$);
  - зростання населення (ΔL);
  - технологічного прогресу (Т. П.).
3. За моделлю Р. Солоу існує стійкий рівень капіталоозброєності (k^*), який визначає економічну динаміку. Цей стійкий рівень капіталоозброєності (k^*) можна визначити за формулою (10.5):

$$s/\sigma = k^*/f(k^*), \quad (12.5)$$

де s - норма заощаджень;

σ - норма амортизації;

k^* - стійкий рівень капіталоозброєності;

$f(k^*)$ - продуктивність праці за стійкого рівня капіталоозброєності.

4. Джерелами економічного зростання за Солоу є:

а) Зростання капіталоозброєності (k), яке залежить від зростання норми заощаджень (s).

Але зростання норми заощаджень не може бути постійним, оскільки заощадження (s) обмежують споживання (C).

Солоу використовує «золоте правило» Е. Феліса, яке виконується за умови, що граничний продукт капіталу (МРК) дорівнює його вибуттю (амортизації (σ)):

$$\text{МРК} = \sigma, \quad (10.6)$$

«Золоте правило нагромадження»: При визначенні норми заощаджень критерієм повинна бути максимізація добробуту суспільства, тобто якнайбільше споживання (C) за умов сталої рівноваги економічної системи.

б) Зростання населення (t_L - темп зростання населення) впливає на економічне зростання через динаміку капіталоозброєності:

$$\Delta K = I/L - (\sigma + t_L)k, \quad (10.7)$$

де I/L - інвестиції на одного працюючого;

σ - норма амортизації;

t_L - темп зростання населення;

k - капіталоозброєність.

в) Технологічний прогрес, який, за цією моделлю, на відміну від попередніх чинників є джерелом постійного зростання як продуктивності праці (y), так і загального продукту (Y).

Якщо ефективність виробництва (E) під впливом технологічного прогресу змінюється з темпом (g), то продуктивність праці змінюється з тим же темпом, а загальний обсяг виробництва зростає з темпом $t_L + g$:

$$Y = (t_L + g)y_0L, \quad (10.8)$$

де y_0 - базова продуктивність праці.

Модель економічного зростання Р. Солоу зображена на графіку(10.2).

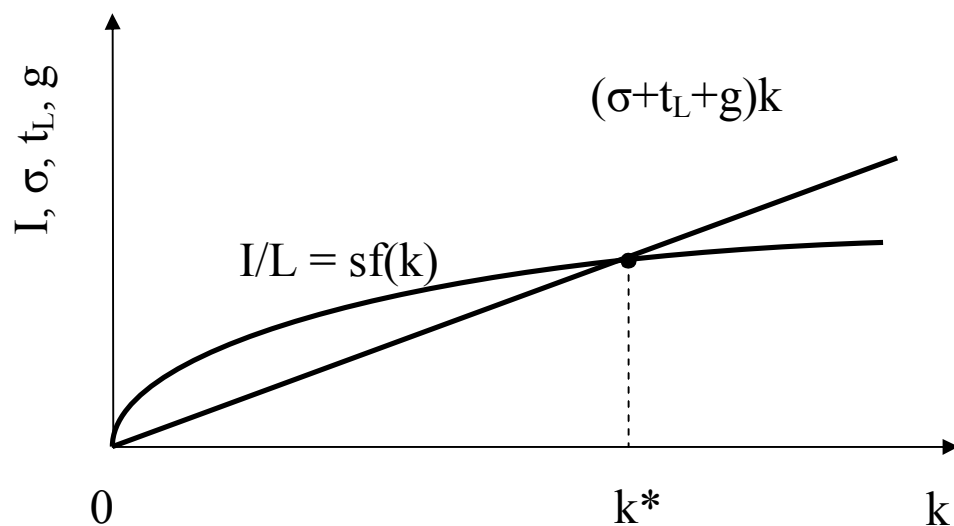

Рисунок 10.2. Модель економічного зростання Р. Солоу

k - капіталоозброєність одиниці праці з постійною ефективністю;

k^* - стійкий стан капіталоозброєності, за якого $\sigma k = I$, тобто величина капіталу, що вибуває (σk), дорівнює капіталу, що інвестується ($I = sf(k)$);

σ - норма амортизації;
 t_L - темп зростання населення;
 g - темп зростання ефективності виробництва під впливом технологічного прогресу.

Неокейнсіанська модель мультиплікатора-акселератора. Модель взаємодії акселератора і мультиплікатора може бути представлена формулою Хікса:

$$Y_n = (1-s') Y_{n-1} + b(Y_{n-1} - Y_{n-2}) + I_n^a, \quad (10.9)$$

де Y_n - національний дохід в n -му році;
 s' - частка заощаджень у національному доході;
 $(1-s')$ - частка споживання в НД;
 b - коефіцієнт акселерації;
 Y_{n-1} - національний дохід в $(n - 1)$ -му році;
 Y_{n-2} - національний дохід в $(n - 2)$ -му році;
 I_n^a - автономні інвестиції в n -му році.

У даній формулі відображаються обидві сторони залежності між національним доходом і інвестиціями.

Неокейнсіанські макроекономічні моделі за необхідну умову економічного зростання вважають рівність інвестицій заощадженням, тобто повну реалізацію коштів, котрі йдуть на накопичення. Нерівність цих величин розглядається як ознака порушення економічної рівноваги.

Перевищення (I) над (S) повинно означати нестачу коштів щодо інвестиційного попиту, а перевищення (S) над (I) - неповну задіяність ресурсів.

Завдання економічного регулювання полягає в досягненні повного використання національного доходу як джерела ефективного попиту, за умови, що сума $\Delta C/\Delta Y + \Delta S/\Delta Y$ дорівнює одиниці.

ТЕМА 11. ДЕРЖАВА В СИСТЕМІ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

11.1. Роль держави в економічному кругообігу

Держава відіграє суттєву роль в економічному кругообігу. Згідно з моделлю економічного кругообігу держава виконує свої функції за допомогою таких інструментів, як податки, трансферти, державні закупівлі.

Податки є основним джерелом фінансових ресурсів уряду, які формують доходи державного бюджету. Сума податкових надходжень до державного бюджету — це валові податки. Певну частину доходів, одержаних за рахунок податків, уряд повертає приватному сектору у формі трансфертних платежів (пенсії, стипендії, виплати по безробіттю, субсидії тощо). Тому кінцевий результат фінансових відносин між урядом і суб'єктами приватної економіки дорівнює чистим податкам:

$$T = AT - TR, \quad (11.1)$$

де T — чисті податки,

AT — валові податки,

TR — трансфертні платежі.

Державні закупівлі — це товари і послуги, які уряд закуповує у суб'єктів приватної економіки. До товарів, які уряд закуповує, можна віднести військову техніку, будівлі, офісні меблі, канцелярські товари тощо. Серед послуг основними є послуги органів державного управління, армії, міліції, освіти тощо.

Позики є додатковим джерелом фінансових ресурсів уряду. Це пов'язано з тим, що уряд не завжди здатний збалансувати свій бюджет за рахунок

доходів, що надходять від приватної економіки. Унаслідок цього виникає бюджетний дефіцит, який може фінансуватися за рахунок позик. (Інколи він може фінансуватися за рахунок коштів, отриманих від приватизації державних підприємств.) Але позики можуть надаватися уряду не лише приватним сектором економіки. Нерідко джерелом дефіцитного фінансування слугують позики центрального банку.

Згідно з моделлю економічного кругообігу держава виконує в економіці дві функції. По-перше — перерозподільну функцію. Змінюючи рівень податків і трансфертів, вона перерозподіляє доходи між приватним сектором і виробництвом суспільних благ, між заможними і незаможними домогосподарствами. По-друге, вона виконує стабілізаційну функцію в економіці. Так, в умовах циклічного безробіття уряд може збільшити державні закупівлі. Це збільшить сукупний попит і ВВП, що зменшить безробіття. Цього ж ефекту можна досягти за рахунок зниження податків та збільшення трансфертних платежів. В умовах високої інфляції уряд може вдатися до протилежних заходів: зменшити державні закупівлі, підвищити податки або зменшити трансфертні платежі.

11.2. Вплив держави на формування економічної рівноваги

Як суб'єкт економічної системи держава суттєво впливає на умови формування економічної рівноваги. Розглянемо цей вплив у розрізі двох методів визначення рівноважного ВВП.

Почнемо з моделі рівноважного ВВП, який визначається за методом «витрати—випуск». Пригадаймо, що в межах приватної закритої економіки сукупні витрати дорівнюють сумі приватного споживання та приватних інвестицій: $E = C + I$. З появою держави сукупні витрати доповнюються державними закупівлями: $E = C + I + G$. Тому рівноважний ВВП визначається за формулою:

$$Y = C + I + G. \quad (11.2)$$

Наведена модель рівноважного ВВП відрізняється від її аналога в умовах приватної закритої економіки не лише державними закупівлями, а й кількісною визначеністю приватного споживання. Це зумовлено тим, що з появою держави суттєво трансформується функція споживання.

У межах приватної закритої економіки споживання домогосподарств є функцією від їх наявного доходу, який прирівнюється до доходу всієї економіки, тобто $DI = Y$. Тому функція споживання має такий вигляд: $C = \bar{p} + c' \cdot Y$. З урахуванням держави з'являються, з одного боку, податки, з іншого — трансфертні платежі приватному сектору економіки. Податки зменшують наявний дохід, а трансферти збільшують його: $DI = Y + TR - AT$. Оскільки податки переважають трансферти, то у підсумку наявний дохід приватної економіки зменшується відносно доходу на величину чистих податків: $DI = Y - T$. За цих умов функція споживання набуває такого вигляду:

$$C = \bar{p} + c' \cdot (Y - T). \quad (11.3)$$

Функцію споживання можна виразити і в інший спосіб. Для цього слід враховувати, що податки перебувають у прямій залежності від доходу, а трансферти — в оберненій залежності від доходу. Зазначену залежність податків і трансфертів від доходу виразимо через пряму залежність чистих податків від доходу:

$$T = t \cdot Y, \quad (11.4)$$

де t — гранична податкова ставка, яка показує, на скільки одиниць змінюються чисті податки в разі зміни доходу на одиницю.

Це означає, що гранична податкова ставка відображає відношення між зміною чистих податків (наслідок) і зміною доходу (причина), тобто $t = \Delta T / \Delta Y$.

Крім податків і трансфертів, які є функцією від доходу, існують ще податки і трансферти, що не залежать від доходу, але теж впливають на споживання. Їх можна врахувати як чинники, від яких залежить не індуційоване, а автономне споживання ($\bar{n}$). Якщо у попередню функцію споживання замість T підставити $t \cdot Y$, то функцію споживання можна модифікувати до такого вигляду:

$$C = \bar{n} + c' \cdot (1 - t) \cdot Y. \quad (11.5)$$

У першій функції споживання застосовується гранична схильність до споживання з наявного доходу домогосподарств (c'), у другій — гранична схильність до споживання з усього доходу, яка дорівнює $c' \cdot (1 - t)$. Спільним у обох функціях є те, що у змішаній закритій економіці споживання домогосподарств зменшується порівняно з приватною закритою економікою за будь-якого рівня доходу.

Тепер перейдемо до моделі рівноважного ВВП, визначеного за методом «вилучення—ін'єкції». В умовах відсутності держави економічна рівновага за цим методом визначається як тотожність між приватними заощадженнями та інвестиціями: $S = I$. Після врахування держави вилучення з економічного кругообігу доповнюються чистими податками, а ін'єкції — державними закупівлями. Тому тотожність між сумою вилучень та ін'єкцій змінюється:

$$S + T = I + G. \quad (11.6)$$

Одночасно суттєво трансформуються заощадження. Нагадаємо, що в приватній закритій економіці приватні заощадження дорівнюють: $S = Y - C$.

Але у зв'язку з появою держави і податків приватні заощадження зменшуються на величину чистих податків:

$$S = Y - T - C. \quad (11.7)$$

Одночасно зі зменшенням приватних заощаджень з'являються державні заощадження, які визначаються за формулою:

$$S_g = T - C_g. \quad (11.8)$$

де S_g , C_g — відповідно державні заощадження і державне споживання.

Якщо у формулу, що відображає тотожність між сумою вилучень та ін'єкцій, підставити значення приватних заощаджень і врахувати, що $G = C_g + I_g$, то отримаємо:

$$(Y - T - C) + T = I + (C_g + I_g). \quad (11.9)$$

Перенесемо C_g у ліву частину рівняння і згрупуємо його члени у такий спосіб:

$$(Y - T - C) + (T - C_g) = I + I_g. \quad (11.10)$$

У наведеному рівнянні вираз $(Y - T - C)$ — приватні заощадження, а вираз $(T - C_g)$ — державні заощадження. Сума приватних і державних заощаджень — це національні заощадження, які можна виразити так:

$$S_N = Y - C - C_g. \quad (11.11)$$

У свою чергу, сума приватних та державних інвестицій визначає вели-

чину національних інвестицій:

$$I_N = I + I_g. \quad (11.12)$$

Отже, у змішаній закритій економіці рівновага забезпечується за умови, якщо національні заощадження дорівнюють національним інвестиціям: $S_N = I_N$. У розгорнутому вигляді рівновагу можна записати так:

$$Y - C - C_g = I + I_g. \quad (11.13)$$

Вагоміше аналітичне значення має рівновага між приватними інвестиціями та джерелами їх фінансування. Для відображення такої рівноваги попереднє рівняння розв'яжемо відносно I , а також урахуємо, що $C_g + I_g = G$. Тоді матимемо рівняння $Y - C - G = I$. Якщо до лівої частини цього рівняння додати і відняти T , то отримаємо:

$$(Y - T - C) + (T - G) = I_g. \quad (11.14)$$

Ліва частина наведеного рівняння відображає величину внутрішніх фінансових ресурсів приватного інвестування, які складаються із приватних заощаджень $(Y - T - C)$ і сальдо державного бюджету $(T - G)$. Це означає, що обсяг приватних інвестицій залежить не лише від приватних заощаджень, а й від стану державного бюджету.

11.3. Фіскальна політика

Основним видом фіскальної політики є дискреційна. Інструментами цієї політики є державні закупівлі, податки і трансферти. При цьому останні два інструменти об'єднуються в категорію чисті податки. Змінюючи державні

закупівлі, уряд безпосередньо впливає на сукупний попит і ВВП. Змінюючи компоненти чистих податків, держава впливає на сукупний попит і ВВП опосередковано — через наявний дохід приватної економіки.

Вплив державних закупівель на ВВП. Слід ураховувати, що зміна державних закупівель означає зміну автономних витрат, які впливають на дохід мультиплікативно. Але зауважимо, що у змішаній закритій економіці мультиплікатор витрат ускладнюється порівняно з простим мультиплікатором.

Щоб визначити мультиплікатор витрат у змішаній закритій економіці, потрібно побудувати рівняння рівноважного ВВП, у якому автономними витратами є державні закупівлі, а індукційованими — споживання. При цьому індукційоване споживання визначимо за такою функцією: $C = c' \cdot (1-t) \cdot Y$. Звідси зміна рівноважного ВВП, викликана зміною державних закупівель, визначається таким рівнянням:

$$\Delta Y = \Delta G + c' \cdot (1-t) \cdot \Delta Y. \quad (11.15)$$

Розв'язавши рівняння відносно ΔY , отримаємо:

$$\Delta Y = (1 / (1 - c' \cdot (1-t))) \cdot \Delta G. \quad (11.16)$$

В останньому рівнянні коефіцієнт $1 / (1 - c' \cdot (1-t))$ є мультиплікатором витрат у змішаній закритій економіці. Це дає підстави записати такі формули:

$$m_e = 1 / (1 - c' \cdot (1-t)), \text{ або } m_e = 1/(s + c' \cdot t) \quad (11.17)$$

Як бачимо, знаменник складного мультиплікатора витрат $(s + c' \cdot t)$ перевищує знаменник простого мультиплікатора витрат (s) . Це означає, що мультиплікатор витрат у змішаній закритій економіці нижчий, ніж у приватній закритій економіці:

$$1/(s + c' \cdot t) < 1/s \quad (11.18)$$

Вплив чистих податків на ВВП. Акцентуємо увагу на тому, що чисті податки можуть змінюватися як дискреційно, так і автоматично. Під дискреційною зміною чистих податків (ΔT_d) розуміють таку їх зміну, яка відбувається на підставі спеціальних державних рішень щодо рівня податків і трансфертів. Автоматична зміна чистих податків (ΔT_a) відбувається без державного втручання, а внаслідок зміни доходу як податкової бази, або умов, від яких залежать трансферти.

Чисті податки впливають на дохід (ВВП) мультиплікативно. Щоб визначити мультиплікатор податків, потрібно знову звернутися до рівняння рівноважного ВВП. Але в цьому разі автономними витратами є не державні закупівлі, а витрати на споживання, які виникають у зв'язку з дискреційною зміною чистих податків: $\Delta \bar{Y} = -c' \cdot \Delta T_d$. Звідси зміну рівноважного ВВП, що спричиняється дискреційною зміною чистих податків, можна визначити таким рівнянням:

$$\Delta Y = -c' \cdot \Delta T_d + c' \cdot (1 - t) \cdot \Delta Y. \quad (11.19)$$

Розв'язавши рівняння відносно ΔY , отримаємо:

$$\Delta Y = (c' / (1 - c' \cdot (1 - t))) \cdot (-\Delta T_d). \quad (11.20)$$

Із рівняння випливає формула мультиплікатора податків:

$$m_t = c' / (1 - c' \cdot (1 - t)). \quad (11.21)$$

У наведеній формулі вираз $1 / (1 - c' \cdot (1 - t))$ — це мультиплікатор витрат. Тому мультиплікатор податків можна виразити інакше:

$$m_t = c' \cdot m_e. \quad (11.22)$$

Оскільки $c' < 1$, то це означає, що мультиплікатор податків менший мультиплікатора витрат пропорційно граничній схильності до споживання. Ураховуючи мультиплікатори, можна визначити вплив окремих фіскальних інструментів на ВВП:

$$\Delta Y = \Delta G \cdot m_e, \quad \Delta Y = -\Delta T_d \cdot c' \cdot m_e, \quad \Delta Y = \Delta TR \cdot c' \cdot m_e, \quad \Delta Y = -\Delta T_d \cdot c' \cdot m_e. \quad (11.23)$$

Спільний вплив державних закупівель і чистих податків на ВВП визначається за формулою:

$$\Delta Y = (\Delta G - \Delta T_d \cdot c') \cdot m_e. \quad (11.24)$$

В основі недискреційної фіскальної політики лежить здатність переважної частини чистих податків змінюватися автоматично залежно від зміни доходу: $\Delta T_a = t \cdot \Delta Y$. Завдяки такій властивості чисті податки виконують стабілізаційну функцію в економіці.

Щоб зрозуміти стабілізаційну роль чистих податків, потрібно пригадати, що податки являють собою вилучення з потоку «доходи—витрати», а величина вилучень впливає на сукупні витрати і ВВП (тема 9). При цьому податкові вилучення збільшуються в період інфляційного зростання і зменшуються під час рецесії. У першому випадку автоматична зміна чистих податків гальмує зростання сукупних витрат і ВВП, у другому — гальмує їх скорочення. Це частково згладжує циклічні коливання і сприяє економічній стабілізації. Завдяки здатності чистих податків виконувати в автоматичному режимі стабілізаційну функцію в економіці їх називають «автоматичні стабілізатори», або «вмонтовані стабілізатори».

Ефект гальмування динаміки ВВП, який спричиняється автоматичною зміною чистих податків, пояснюється їх впливом на мультиплікатор витрат. Як ми знаємо з теми 9, простий мультиплікатор витрат ураховує лише вилучення у формі заощаджень ($m_e = 1/s$). Але в змішаній закритій економіці ви-

лучення доповнюються податками, унаслідок чого виникає складний мультиплікатор витрат ($m_e = 1/(s + c' \cdot t)$), який менший простого мультиплікатора. Тому за однакової зміни автономних витрат зміна ВВП, визначена на базі складного мультиплікатора, буде меншою, ніж зміна ВВП, визначена на базі простого мультиплікатора.

Припустимо, що в економіці відбувся спад і автономні витрати у формі приватних інвестицій скоротилися на 100 грн. Якщо уявити економіку без податків, в якій $s = 0,75$, то простий мультиплікатор дорівнюватиме 4 ($1 / 0,25$), а скорочення ВВП становитиме 400 грн. Але насправді в економіці існують податки і $t = 0,2$. За цих умов мультиплікатор витрат зменшиться до 2,5 ($1 / (0,25 + 0,75 \cdot 0,2)$), а скорочення ВВП дорівнює лише 250 грн. Отже, автоматична зміна чистих податків, зменшуючи мультиплікатор, загальмувала скорочення ВВП на 150 грн. (400 - 250). Чим вище t , тим сильнішою є стабілізаційна функція чистих податків.

Ефект гальмування динаміки ВВП, що породжується автоматичною фіскальною політикою, можна визначити за формулою:

$$\Delta Y = \Delta \bar{A} ((1/s) - (1/(s + c' \cdot t))). \quad (11.25)$$

Оскільки недискреційна фіскальна політика не здатна повністю усувати циклічні коливання в економіці, то для вирішення цієї проблеми вона повинна доповнюватися заходами дискреційної фіскальної політики (ΔG і/або ΔT_d).

11.4. Монетарна політика

Згідно з Законом України «Про Національний банк України» монетарна політика — це комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на регулювання економічного зростання, стримування інфляції

та забезпечення стабільності грошової одиниці України, забезпечення зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу. Спираючись на цей Закон, Рада Національного банку України розробляє основні засади грошово-кредитної політики на відповідний рік, у яких визначаються конкретні цілі та заходи (інструменти) для їх досягнення.

Усі цілі монетарної політики поділяються на кінцеві (основні, стратегічні) та проміжні (допоміжні, тактичні). До кінцевих цілей відносять такі макроекономічні змінні, як реальний ВВП, безробіття та інфляція. Але безпосередньо впливати на кінцеві цілі монетарна політика не в змозі. Для цього використовуються проміжні цілі. До проміжних цілей монетарної політики можна віднести такі змінні, як пропозиція грошей, процентна ставка, валютний курс тощо.

Установлення проміжних цілей є складною проблемою, оскільки вони зазвичай не узгоджуються між собою. Показовим прикладом є використання в ролі проміжних цілей пропозиції грошей і процентної ставки. Якщо, наприклад, центральний банк має намір установити процентну ставку на цільовому рівні, то відповідно до цього він повинен змінювати пропозицію грошей. Але, забезпечуючи досягнення цільової процентної ставки, центральний банк втрачає контроль над пропозицією грошей, бо остання потрапляє в залежність від процентної ставки. Якщо, навпаки, центральний банк передбачає досягти цільової зміни пропозиції грошей, то за цих умов він втрачає контроль за процентною ставкою, оскільки вона буде змінюватися таким чином, щоб урівноважити грошовий ринок.

Проблема узгодження проміжних цілей вирішується на базі принципу пріоритетів. Наприклад, якщо інфляція зростає до небажаного рівня, то найкращою метою може бути уповільнення темпів приросту пропозиції грошей. Якщо ж процентна ставка стає надто високою і стримує інвестиційну активність, то найкращою метою може бути зниження процентної ставки.

Для досягнення цілей монетарної політики центральний банк використовує ряд інструментів. Головними серед них є такі: операції на відкритому

ринку, операції на валютному ринку, облікова ставка, нормативи обов'язкового резервування.

Операції на відкритому ринку — це купівля-продаж центральним банком державних цінних паперів. В Україні державними цінними паперами є облігації внутрішньої державної позики (ОВДП), облігації зовнішньої державної позики (ОЗДП), депозитні сертифікати Національного банку.

Операції з державними цінними паперами здійснюються з метою регулювання пропозиції грошей. Якщо центральний банк купує цінні папери у комерційних банків на певну суму, то останні збільшують свої резерви на цю саму суму. Якщо, навпаки, центральний банк продає комерційним банкам цінні папери на певну суму, то на цю саму суму вони зменшують свої резерви. У підсумку на величину чистої купівлі цінних паперів збільшується грошова база, а пропозиція грошей зростає мультиплікативно:

$$\Delta M^S = \Delta H \cdot m_m. \quad (11.26)$$

Операції на валютному ринку — це інтервенції центрального банку на валютному ринку, які здійснюються у формі купівлі-продажу іноземної валюти. Якщо центральний банк виходить на валютний ринок як покупець іноземної валюти, то на певну суму він збільшує грошову базу. Якщо, навпаки, він продає іноземну валюту, то на відповідну суму він зменшує грошову базу. В обох випадках мультиплікативно змінюється пропозиція грошей.

Облікова ставка - процентна ставка, на базі якої центральний банк надає кредити комерційним банкам з метою їх рефінансування. Крім облікової ставки, до ставок рефінансування комерційних банків належать також ставки за кредитними аукціонами, за ломбардними кредитами тощо. Облікова ставка посідає серед них провідне місце, оскільки її зміна зумовлює адекватну зміну інших ставок рефінансування. При визначенні рівня облікової ставки враховується багато чинників. Серед них головними є рівень інфляції та темпи приросту ВВП. Зазвичай облікова ставка має бути на кілька пунктів ви-

щою за темп інфляції.

Нормативи обов'язкового резервування — це мінімальні норми депозитів, які зобов'язані зберігати комерційні банки на безпроцентних рахунках центрального банку. Нормування обов'язкових резервів, з одного боку, гарантує мінімальний рівень ліквідності комерційних банків; з іншого — є інструментом впливу на пропозицію грошей. Цей вплив полягає в тому, що від рівня нормативів обов'язкових резервів обернено залежить рівень грошового мультиплікатора. Для збільшення пропозиції грошей центральний банк зменшує нормативи обов'язкового резервування, а для зменшення пропозиції грошей — підвищує ці нормативи.

Об'єктом впливу монетарної політики на економіку є сукупний попит. Цей вплив реалізується через передатний механізм, що відображає ланцюг економічних змінних, завдяки яким зміна пропозиції грошей впливає на ділову активність. Існують різні підходи щодо моделі цього передатного механізму. Серед них найбільшого визнання отримала кейнсіанська модель, яку можна виразити таким алгоритмом:

$$M^S \uparrow \rightarrow i \downarrow \rightarrow I \uparrow \rightarrow Y \uparrow. \quad (11.27)$$

Як видно із наведеного алгоритму, збільшення пропозиції грошей ($M^S \uparrow$) зменшує процентну ставку ($i \downarrow$). Далі згідно з інвестиційною функцією це викликає збільшення інвестицій як компонента сукупного попиту ($I \uparrow$), що у підсумку викликає зростання реального ВВП ($Y \uparrow$). Такі наслідки монетарної експансії забезпечуються лише в умовах незмінності цін, що відповідає горизонтальній кривій сукупної пропозиції. Згідно з основною моделлю кривої сукупної пропозиції монетарна експансія спричиняє зростання цін. Тому її кінцевим наслідком є збільшення номінального ВВП ($Y \cdot P \uparrow$). Крім цього, слід урахувувати, що наслідки монетарної експансії в короткостроковому і довгостроковому періодах є різними. Для аналізу цих наслідків використовується модель AD-AS.

Згідно з моделлю AD-AS у короткостроковому періоді монетарна експансія спричиняє зниження процентної ставки і зростання інвестицій. Це переміщує криву AD вправо, що збільшує реальний ВВП та підвищує ціни. Але врахуємо, що збільшення реального ВВП підвищує попит на гроші. Це обмежує зниження процентної ставки, що адекватно обмежує зростання інвестицій і ВВП. У підсумку в короткостроковому періоді монетарна експансія зумовлює три наслідки: зниження процентної ставки (номінальної та реальної); збільшення ВВП (номінального і реального); зростання цін (інфляцію). Зазначені наслідки відповідають теоретичному інструментарію, згідно з яким зарплата є негнучкою, а крива сукупної пропозиції має додатний нахил.

Особливість довгострокового періоду полягає в тому, що в межах цього періоду зарплата стає гнучкою. Унаслідок цього крива сукупної пропозиції набуває вигляду вертикальної лінії. За цих умов монетарна експансія може викликати лише зростання цін і не здатна збільшувати реальний ВВП, який утримується на потенційному рівні. У підсумку в довгостроковому періоді монетарна експансія викликає такі наслідки: ціни зростають пропорційно номінальному збільшенню пропозиції грошей; реальний ВВП не змінюється, а номінальний ВВП збільшується пропорційно зростанню цін; реальна процентна ставка не змінюється, а номінальна підвищується пропорційно зростанню цін. Перелічені наслідки монетарної експансії свідчать про нейтральність грошей у довгостроковому періоді.

ТЕМА 12. ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

12.1. Світове господарство і національна економіка.

Форми міжнародних економічних відносин

Світове господарство - це багатогалузева глобальна економіка, яка пов'язує національні господарства в єдину систему обміну економічною діяль-

ністю міжнародним поділом праці (МПП).

Його характерними рисами є:

- активний процес переміщення факторів виробництва, насамперед у формах вивозу - ввозу підприємницького капіталу, робочої сили, природних ресурсів, технологій;
- розвиток міжнародних форм виробництва на підприємствах, які розміщені в декількох країнах, зокрема в рамках транснаціональних корпорацій;
- перехід до економіки відкритого типу в різних державах і створення міждержавних об'єднань;
- формування міжнародної валютної та кредитно-банківської системи;
- розвиток всесвітньої інфраструктури: транспортної системи, світової мережі інформаційних комунікацій;
- створення міжнародних та наднаціональних інститутів, які координують міжнародні економічні відносини.

Матеріальною основою світового господарства є поділ праці між різними країнами, який виходить за межі національного господарства, це - міжнародний, інтернаціональний поділ праці.

Передумови міжнародного поділу праці: по-перше, природні: клімат; природні ресурси тощо; по-друге, соціальні: різний рівень продуктивності праці; різний рівень кваліфікації робочої сили тощо.

Міжнародний поділ праці (МПП) - спеціалізація країн на виробництві певних видів товарів відповідно до їхніх природно-кліматичних, історичних та економічних умов.

Для того, щоб стати учасником світового господарства, національна економіка повинна отримати статус відкритої.

Щодо міжнародного поділу праці виділяють два типи національного господарства:

- повністю закрите (автаркічне) національне господарство;

– повністю відкрите національне господарство.

Автаркічна економіка - це таке національне господарство, розвиток якого визначається виключно внутрішніми факторами і не залежить від зовнішніх факторів (країна майже повністю відмовляється від участі в міжнародному обміні).

Відкрите господарство - це національне господарство, в якому рівень зовнішньоторговельного обороту та інших форм зовнішніх зв'язків щодо рівня національного доходу та промислової продукції досить високі і грають стимулюючу роль у загальному економічному зростанні, а структура виробництва формується не тільки під впливом внутрішніх, але й зовнішніх факторів.

У реальному житті дуже рідко трапляються абсолютно відкриті чи автаркічні господарства.

Основним балансовим рівнянням, яке характеризує сутність і механізм участі національної економіки в міжнародному обміні, є:

$$\text{GNP} + Z = \text{GIP} + E, \quad (12.1)$$

де GNP - валовий національний продукт;

GIP - валовий внутрішній продукт;

Z - імпорт;

E - експорт.

Після перетворень формула (11.1) набуває вигляду:

$$\text{GNP} = \text{GIP} + E - Z = \text{GIP} + \text{NE}, \quad (12.2)$$

де NE - чистий експорт.

Суб'єктами світового господарства є:

- національні господарства;

- міжнародні і транснаціональні корпорації, транснаціональні банки;
- регіональні об'єднання та союзи держав;
- міжнародні організації та інститути;

Формами міжнародних економічних відносин є:

- міжнародна торгівля;
- міжнародні валютні відносини;
- вивіз капіталу і міжнародний кредит;
- міжнародна трудова міграція;
- міжнародне науково-технічне і виробниче співробітництво.

Одна з важливих тенденцій формування і розвитку світового господарства - зростання процесів інтернаціоналізації. Основу цього процесу становить інтернаціоналізація виробництва і капіталу.

Інтернаціоналізація економіки - формування, розвиток та поглиблення економічних взаємозв'язків між країнами завдяки відкритості національних економік.

Інтернаціональний фактор у відтворювальному процесі посилюється .

Причинами цього явища є:

вихід відтворювального процесу за національні кордони і розширення місткості ринку, оптимальний розмір якого не менше 250-300 млн. чоловік;

- обмеженість ресурсів окремих країн для самостійного проведення фундаментальних досліджень в умовах НТР;
- необхідність включення всіх факторів виробництва національних економік у світовий рух капіталу і міжнародний поділ праці;
- зростаючий обмін напівфабрикатами, деталями, вузлами в рамках міжнародної спеціалізації і кооперації виробництва.

Форми інтернаціоналізації виробництва:

- Інтеграційна - об'єднання спочатку ринків, а згодом і виробництв декількох держав у зону вільної торгівлі і підприємництва.
- Транснаціональна - процес взаємопереплетення економік різних

держав завдяки тому, що корпорації будують і купують підприємства в інших країнах, засновують у них свої філії, які працюють на транснаціональних корпораціях (ТНК) у рамках спеціалізації і кооперації.

Характерні риси ТНК:

- розпоряджається дочірніми компаніями в двох або декількох країнах, незалежно від юридичної форми та сфери діяльності цих компаній;
- має таку систему прийняття рішень, яка дозволяє здійснювати узгоджену політику і загальну стратегію з одного або декількох центрів;
- її дочірні компанії так пов'язані між собою через відносини власності чи іншим шляхом, що кожна з них може чинити вплив на діяльність інших компаній, мати доступ до знань, ресурсів і ділити відповідальність із ними.

Сучасні взаємозв'язки в рамках міжнародного поділу праці характеризуються асиметричністю. Особливо це характерно для відносин між високорозвиненими державами і державами, які розвиваються; східноєвропейськими країнами і країнами з розвинутою економікою; і в меншій мірі вони виявляються в інтернаціональних зв'язках країн з приблизно однаковим економічним і науково-технічним потенціалом.

12.2. Міжнародна торгівля: роль, обсяг, структура, особливості

Міжнародна (світова) торгівля - форма міжнародних економічних відносин, що ґрунтується на МПП, спеціалізації окремих країн на виробництві окремих товарів і послуг та обміні ними.

Обсяг міжнародної торгівлі характеризується динамікою показників експорту, імпорту товарів та послуг і чистого експорту, їхнім відношенням до валового національного продукту.

Світовий ринок - це система проникнення одних країн в економіку інших через товарний обіг, за умов, що внутрішні ринки цих країн виступають зовнішніми для інших країн.

Світове господарство, як і світовий ринок, базується на вигодах розподілу суспільної праці.

А. Сміт, а за ним і Д. Рікардо в теорії порівняльних переваг довели, що різні держави можуть отримувати вигоду від спеціалізації на виробництві певних видів товарів та послуг.

Причини розвитку міжнародної торгівлі:

- Нерівномірність у розподілі і забезпеченості економічними ресурсами різних країн.
- Ефективне виробництво різноманітних технологій або комбінація ресурсів в окремих країнах.

Вільна торгівля, яка базується на принципі порівняльних переваг, дає можливість світовій економіці досягти більш ефективного розміщення ресурсів і більш високого рівня матеріального добробуту.

Значення міжнародної торгівлі для національної економіки:

- переборює обмеженість національної ресурсної бази;
- розширює місткість внутрішнього ринку і встановлює зв'язки національного ринку із світовим;
- забезпечує одержання додаткового доходу за рахунок різниці національних і інтернаціональних витрат виробництва;
- розширює масштаби виробництва, обмежені кривою виробничих можливостей;
- сприяє розвитку спеціалізації країни, зростанню продуктивності використання ресурсів, збільшенню обсягів виробництва.

Відповідно до принципу порівняльних переваг, який був запропонований Д. Рікардо в 1817 р., сукупний обсяг продукції стане максимальним тоді, коли кожний товар буде вироблятися тією країною, в якій нижчі витрати.

Шведський економіст, лауреат Нобелівської премії Б. Улін на основі положень теорії порівняльних витрат довів, що вигоди міжнародного обміну (або ефекти міжнародної торгівлі) можуть бути отримані із спеціалізації країн на поставках світовому господарству певних факторів виробництва (при-

родних ресурсів, праці, капіталу, підприємницьких здібностей, технології, інформації тощо).

Подальший розвиток теорії порівняльних переваг продовжили у своїх роботах шведський економіст Елі Хекшер та його учень Бертіль Олін у 20-30 рр. XX століття. Теорія Хекшера-Оліна відповіла на питання: чому виникають відмінності у відносних витратах у різних країнах.

Головна ідея цієї теорії така.

У зв'язку з тим, що матеріальні і трудові ресурси розподілені між різними країнами нерівномірно, в умовах відкритої економіки кожна країна прагне спеціалізуватися на експорті тих товарів, стосовно яких вона має надлишкову кількість виробничих факторів, і як наслідок, порівняно низькі ціни. І, навпаки, країна буде імпортувати ті товари, на які відчутний дефіцит виробничих факторів, і тому на них порівняно високими є ціни.

За теорією Хекшера - Оліна, у процесі міжнародної торгівлі ціни факторів виробництва вирівнюються і країни втрачають початкові переваги. Це пояснюється тим, що з розвитком експортних галузей виробничі фактори в країнах-експортерах перестають мати надлишок, попит на них і пропозиція вирівнюються і ціни зростають до рівноважного рівня.

Вирівнювання цін факторів виробництва ліквідує порівняльні переваги окремих країн, розширює коло експортерів і сприяє виникненню міжнародної конкуренції.

У середині 50-х років відомий американський економіст Валерій Леонт'єв перевінив емпірично основні висновки теорії Хекшера - Оліна і отримав парадоксальні результати. Використавши модель міжгалузевого балансу «затрати - випуск» за 1947 р., Леонт'єв показав, що в американському експорті переважали відносно трудомісткі товари, а в імпорті капіталомісткі (хоча надлишковим фактором виробництва на ту пору був капітал, а рівень заробітної плати був значно вищим, ніж в інших країнах). Отриманий результат суперечив тому, що передбачала теорія Хекшера - Оліна, і тому отримав назву «парадокс Леонт'єва».

Подальші дослідження з метою пояснення цього парадоксу дали змогу збагатити теорію Хекшера - Оліна завдяки врахуванню додаткових факторів, які впливають на міжнародну спеціалізацію, зокрема:

- неоднорідність факторів виробництва, особливо робочої сили, яка суттєво відрізняється за рівнем кваліфікації. За наявності надлишку висококваліфікованої робочої сили попит країн-імпортерів може здійснюватися на продукцію, яка потребує значних витрат некваліфікованої робочої сили;

- вплив на міжнародну спеціалізацію зовнішньоторговельної політики уряду (протекціоністська політика уряду може обмежувати імпорт і стимулювати розвиток національного виробництва, або сприяти розвитку тих експортних галузей, де спостерігається відносний дефіцит національних факторів виробництва тощо).

Для оцінки «вигідності» для країни зовнішньої торгівлі використовують показник «умови торгівлі» (θ) - співвідношення експортних цін даної країни до її імпортних цін.

На практиці цей показник, як правило, розраховується на основі індексу Ласпейреса як відношення індексу експортних цін (P_{exp}) до індексу імпортних цін (P_{imp}):

$$\theta = \frac{P_{\text{exp}}}{P_{\text{imp}}} = \frac{\sum_{i=1}^n a_i p_i^{\text{exp}}}{\sum_{i=1}^n m_i p_i^{\text{imp}}}, \quad (12.3)$$

де P_{exp} - рівень цін експортних товарів;

P_{imp} - рівень цін імпортних товарів;

p_i^{exp} - відношення експортної ціни i -го товару в поточному році до його ціни в базисному році;

a_i - частка кожного i -го товару в загальній вартості імпорту в базисному році;

m_i - гранична схильність до імпорту.

Зростання показника умови торгівлі (θ) свідчить про поліпшення умов обміну для даної країни і підвищення добробуту нації, а його зменшення, навпаки, вказує на погіршення умов торгівлі і падіння добробуту.

Існують два основних види зовнішньоторговельної політики: політика вільної торгівлі й протекціонізм.

Вільна торгівля (фритредерство) - це політика невтручання держави в зовнішньоторговельні відносини підприємців, що припускає відсутність яких-небудь зовнішньоторговельних обмежень.

Незважаючи на доводи на користь вільної міжнародної торгівлі, дотепер існує політика протекціонізму, тобто захисту національних виробників від конкуренції з боку іноземних виробників.

Протекціоністська політика - це політика, яка за допомогою різних видів мит або адміністративного регулювання торгівлі спрямована на захист однієї або декількох галузей національного виробництва від іноземної конкуренції (за певних умов може зменшити або звести до нуля вигоди від спеціалізації).

Причинами відродження протекціонізму є:

- лібералізація торгівлі;
- посилення конкурентоспроможності іноземних фірм у національній економіці;
- перевищення імпорту над експортом і збереження стійкого торгового дефіциту в окремих країнах.

До протекціоністських заходів держави відносять: тарифні заходи та нбетарифні бар'єри. Тарифні заходи держави включають:

1. Тарифи визначають розмір державних грошових зборів (мита) з товарів, цінностей і майна при перетині кордонів країни, тобто мито.
2. Адвалерне мито — фіксований відсоток з ціни товару.
3. Особливе мито - тверда ставка за встановлену одиницю товару (вага, обсяг і т. д.).
4. Складне мито - одночасне вилучення адвалерного і особливого ми-

та.

Нетарифні бар'єри:

1. Квотування імпорту/експорту - встановлення квот на ввіз чи вивіз товарів у кількісному або вартісному вираженні.

2. Добровільне обмеження експорту - зобов'язання обмежити або не розширювати обсяг експорту.

3. Складна митна процедура

4. Технічні і санітарні стандарти

5. Валютні обмеження імпорту товарів

Важливим поняттям, яке відображає поточне зовнішньоекономічне становище країни, є платіжний баланс.

12.3. Платіжний баланс

Платіжний баланс (ZB) - це статистичний звіт, поданий у формі бухгалтерських рахунків, про торгові та фінансові угоди економічних суб'єктів країни з сектором закордон за певний період часу, як правило, за рік.

У платіжному балансі виділяють чотири балансових рахунки (табл. 12.1).

Якщо $NKE > 0$, то країна має чистий відтік капіталів, а при $NKE < 0$ - чистий приплив капіталів.

Дефіцит платіжного балансу означає, що населення країни за даний період заплатило іноземцям більше (оплата імпорту благ + експорт капіталу), ніж отримало від них (виручка від експорту благ + імпорт капіталу), і тому іноземці мають певну суму грошей, яка дорівнює величині дефіциту платіжного балансу даної країни. Ці гроші будуть пред'явлені в Національний банк країни для обміну на девізи (іноземні валюти), що призведе до скорочення валютних резервів Національного банку.

Таблиця 12.1. Структура платіжного балансу

	Рахунок платіжного балансу	Кредит (надходження грошей)	Дебет (витрати грошей)	Сальдо
1.	Торговий баланс	Виручка від експорту товарів	Витрати на імпорту товарів	
2.	Баланс послуг	Виручка від надання послуг за кордону	Оплата послуг, отриманих від закордону	
3.	Баланс переказів	Перекази закордонним суб'єктам	Перекази від закордонних суб'єктів	
4.	Поточні операції (1+2+ 3)			NE (чистий експорт)
5.	Операції з капіталом	Імпорт капіталу	Експорт капіталу	NKE (чистий експорт капіталу)
6.	Валютні резерви Національного банку	Збільшення валютних резервів за кордону	Збільшення валютних резервів країни	ΔR (сальдо рахунку валютних резервів)

Якщо $ZB > 0$, то валютні резерви Національного банку зростають.

Скорочення офіційних резервів показує масштаби дефіциту платіжного балансу.

Зростання офіційних резервів показує величину активного сальдо платіжного балансу

12.4. Валютний курс

Валюта (від лат. valeo - вартість) - грошова одиниця для виміру величини вартості товару.

Це поняття застосовується в трьох значеннях:

1) грошова одиниця даної країни (гривня України, рубль Росії, долар США) і той або інший її тип (золота, срібна, паперова);

2) грошові знаки іноземних держав, а також платіжні й кредитні кошти,

виражені в іноземних грошових одиницях і використовувані в міжнародних розрахунках - міжнародна валюта;

3) міжнародна (регіональна) грошова одиниця й платіжні кошти (ЕКЮ, ЄВРО, СДР).

У ході здійснення міжнародних розрахунків, кредитних і валютних операцій між приватними особами, фірмами, банками, урядами, міжнародними організаціями виникають валютні відносини - сукупність економічних відносин, пов'язаних з функціонуванням грошей на світовому ринку.

Кожна держава сама визначає форму організації валютних відносин, тобто має свою національну валютну систему, основними елементами якої є:

- національна валютна одиниця (в Україні - гривня);
- обсяг і склад офіційних золотовалютних резервів (іноземна валюта, золото й інші активи, що перебувають у розпорядженні центрального банку);
- паритет національної валюти (співвідношення між національною й іноземною валютами, що встановлюється в законодавчому порядку) або режим (механізм формування) валютного (обмінного) курсу;
- умови оборотності (конвертованості) валюти;
- наявність або відсутність валютних обмежень;
- порядок здійснення міжнародних розрахунків;
- статус національних органів і установ, що регулюють валютні відносини.

Конвертованість валюти означає ступінь її здатності вільно обмінюватися на національні грошові одиниці інших країн.

Конвертованість — це невід'ємний атрибут ринкової економіки. Вона передбачає відкритість економіки, лібералізацію зовнішньої торгівлі, вільну міграцію капіталу та ін. Без конвертованості національної грошової одиниці товаровиробник не може долучитися до різноманітних структур світового ринку, до міжнародного поділу праці, а споживач позбавляється можливості належним чином задовольнити свій платоспроможний попит.

Розрізняють повну і часткову, внутрішню і зовнішню конвертованість

валют, а також замкнену (неконвертовану) валюту.

За повної (вільної) конвертованості всі фізичні і юридичні особи як вітчизняні, так і зарубіжні, що володіють належною сумою грошей певної країни, можуть вільно і необмежено обмінювати їх на іноземні з метою здійснення всіх поточних і зовнішніх розрахунків.

Повну свободу конвертованості валюти можуть собі дозволити лише країни з потужною економікою, значним експортним потенціалом, розвинутим внутрішнім кредитним ринком. Нині з понад 180 країн — членів МВФ досить обмежена кількість їх (7—8 країн) мають валюту, що функціонує в режимі повної конвертованості. Це долар, фунт стерлінгів, євро, єна.

За часткової конвертованості на операції з купівлі й продажу валюти державою встановлюються певні обмеження (зазвичай національна валюта обмінюється лише на деякі іноземні валюти й не використовується для розрахунків за певними видами міжнародного платіжного обороту).

Внутрішня конвертованість валюти передбачає надання прав громадянам і юридичним особам лише певної країни вільно купувати за національну валюту іноземну валюту для використання її насамперед у зовнішньоекономічній діяльності.

За зовнішньої конвертованості валюти лише іноземним резидентам надається право вільно обмінювати свої активи у грошових одиницях певної країни (у вигляді доходів, прибутку чи інших надходжень) на необхідну їм валюту інших країн і здійснювати перекази цієї валюти за кордон. Такий режим робить економіку країни відкритою і привабливою для іноземного капіталу.

Замкнена (неконвертована) валюта — це національна валюта, яка функціонує лише в межах країни, не вивозиться за кордон і не обертається на світових валютних ринках.

З конвертованістю валют тісно пов'язаний валютний курс.

Валютний курс — це ціна грошової одиниці однієї країни, виражена в грошових одиницях іншої країни.

Ціна іноземної валюти встановлюється фінансовими органами шляхом котирування. Існує кілька видів котирування валют: пряме, непряме, спот-курс, крос-курс, форвард-курс (табл. 12.2).

Таблиця 12.2. Види валютних курсів

Валютний курс			
За методами котирування:	За строками котирування:	За механізмом регулювання:	За суб'єктами угоди:
<ul style="list-style-type: none"> • прямиий • непрямиий 	<ul style="list-style-type: none"> • спот-курс • форвард-курс • крос-курс 	<ul style="list-style-type: none"> • плаваючий • фіксований • змішаний 	<ul style="list-style-type: none"> • курс покупця • курс продавця

Якщо одиниця іноземної валюти виражається у національній валюті, то йдеться про систему прямого котирування. Система прямого котирування валютних курсів застосовується в більшості країн.

При системі непрямого (зворотного) котирування, навпаки, одиниця національної валюти оцінюється певною кількістю одиниць іноземної валюти. Ця система котирування застосовується в Англії, де один фунт стерлінгів оцінюється в іноземних валютах. Історична традиція непрямого (зворотного) методу котирування англійського фунта стерлінгів сягає тих часів, коли англійська валюта була провідною світовою валютою, частка якої в міжнародних розрахунках на початок ХХ ст. становила майже 80 %. На сьогодні окрім англійського фунта стерлінгів непряме котирування використовують такі валюти: ірландський фунт стерлінгів, австралійський і новозеландський долари, євро.

Спот-курс — це ціна валюти однієї країни, виражена у валюті іншої країни, встановлена на момент укладення товарної угоди за умови оплати на наступний робочий день після дня укладення угоди.

Форвард-курс — так званий попереджувальний, тимчасовий курс валют, що показує, яку вартість матиме валюта через певний час після укладення угоди.

Крос-курс — це співвідношення між двома валютами, яке встановлюється, виходячи з їхнього курсу відносно третьої валюти.

Сучасний етап грошово-валютних відносин характеризується такими режимами регулювання валютних курсів: плаваючий, фіксований, змішаний.

Плаваючий валютний курс встановлюється вільно, виходячи зі співвідношення попиту й пропозиції на певну валюту в умовах вільного грошового ринку. Режим плаваючого валютного курсу найбільш поширений у країнах з розвинутою ринковою економікою і високим рівнем доходів. Його успішне використання можливе за умов економічної і політичної стабільності, повної відсутності інфляції або незначного її рівня, виваженої макроекономічної політики держави.

Фіксований валютний курс передбачає встановлення твердих зареєстрованих паритетів, що покладені в основу валютних курсів і підтримуються державними фінансовими органами. Фіксовані валютні курси використовуються за умов наявності в країнах кризових явищ, при нестабільній економіці, високих темпах інфляції тощо.

Змішаний валютний курс встановлюється на основі взаємодій сил вільного ринку з певним регулюванням курсу урядовими фінансовими органами. Тому змішаний валютний курс можна охарактеризувати як контрольований плаваючий курс. Його метою є запобігання надмірному підвищенню або зниженню валютного курсу, тобто встановлення так званого курсового "валютного коридору."

Зазвичай встановлюються валютні курси продавця — вищий і покупця — нижчий. Різниця між ними (маржа) становить дохід банків і комерсантів, які здійснюють валютні операції.

Функції котирування валют:

- засіб інтернаціоналізації грошових одиниць;
- зіставлення цінових структур і результатів суспільного виробництва окремих країн;
- зіставлення національної вартості й ціни з вартістю і цінами світо-

вого ринку;

- перерозподіл національного продукту між країнами, що здійснюють економічні зв'язки.

Що ж лежить в основі визначення валютних курсів?

За часів золотомонетного стандарту валютний курс визначався золотим паритетом, тобто співвідношенням золотого вмісту (масштабу цін) грошових одиниць відповідних країн і міг коливатися залежно від попиту й пропозиції, але лише в межах золотих точок.

Нині валютні курси встановлюють на основі співвідношення паритетів купівельної спроможності різних валют. Купівельна спроможність грошей — це кількість товарів і послуг, які можна придбати за одну грошову одиницю в певній країні. Найпростішим і поширеним способом визначення паритету купівельної спроможності валют є зіставлення цін стандартного однойменного набору ("кошика") товарів і послуг у національних валютах різних країн за формулою:

$$КС = P_j^A / P_j^B, \quad (12.4)$$

де КС — купівельна сила валют;

P_j^A , P_j^B — рівень цін у відповідних країнах за j-й період.

Поряд з вказаним методом існує і метод визначення валютного курсу на основі співвідношення ефективних виробничих витрат у країнах, що зіставляються: рівень заробітної плати, норма позичкового процента, рента, рівень продуктивності праці тощо. Цей метод певною мірою абстрагується від кон'юнктурних коливань цін і дає змогу врахувати довго- та середньострокові фактори, що впливають на валютний курс. Він також відрізняється своєю стабільністю, оскільки базується на досить стабільних виробничих показниках, відображає глибинні і найважливіші економічні процеси в країнах, що зіставляються.

Валютні інтервенції. Уряд, Національний банк України мають можливість впливати на валютний курс, скуповуючи або продаючи свої грошові знаки, що веде до ще більшого його відриву від купівельної спроможності валют.

Розглянемо фактори, що впливають на коливання валютного курсу.

1. ВВП обох країн, що беруть участь в обміні. Оскільки національні ринки - частина міжнародного ринку, то зміна ВВП в одній або обох країнах, з одного боку, приведе до зміни пропозиції товарів на внутрішньому й зовнішньому ринках, а з іншого боку - до зміни споживчого попиту на імпортні товари.

2. Стан торговельного балансу, що визначає попит та пропозицію валюти. Між обмінним курсом і станом торговельного балансу існує зворотний зв'язок. Якщо торговельний баланс пасивний (імпорт більше експорту), то країна більше витрачає грошей за кордоном, чим одержує, тому на валютному ринку зростає попит на іноземну валюту й падає курс національної валюти. Навпаки, при позитивному (активному) сальдо торговельного балансу (експорт більше імпорту) виникає тенденція до підвищення курсу національної валюти.

3. Зміна процентних ставок. Підвищення процентних ставок у будь-якій країні робить її валюту привабливою для іноземних інвесторів. Зростає попит на валюту тієї країни, де процентні ставки вище.

4. Грошово-кредитна політика, що проводиться. При проведенні політики "дорогих грошей" обмежується грошова маса, відносно скорочується пропозиція національної валюти на валютних ринках, що відповідно призводить до підвищення її курсу. Політика "дешевих грошей" створює тенденцію до зниження курсу національної валюти.

5. Валютні інтервенції центрального банку. Суть валютних інтервенцій полягає в тому, щоб утримати курс національної валюти в певних межах. Для цього центральний банк або скуповує іноземну валюту на валютній біржі, або продає. У першому випадку курс національної валюти знижується, у дру-

гому - зростає. Далеко не завжди валютних запасів центрального банку вистачає на підтримку курсу національної грошової одиниці, у цьому випадку проводиться її девальвація, або здешевлення щодо долара, євро й т.п.

Якщо на валютній біржі попит на долари перевищує пропозицію, наприклад попит становить 100 млн. \$, а продають тільки 60 млн. \$, то НБУ виставляє на продаж відсутні 40 млн. \$. Через механізм валютних інтервенцій НБУ намагається не допускати стрибкоподібних змін курсу, які завжди згубно позначаються на стані економіки й рівні цін. Розмах валютних інтервенцій залежить від величини валютних резервів Національного банку України. Варто мати на увазі, що можливості НБУ по скупці доларів обмежені погодженими з Міжнародним валютним фондом нормативами зростання валютних резервів.

Ринок іноземних валют - це ринок, де різні валюти обмінюються одна на одну. Це конкурентні ринки, що характеризуються більшим числом покупців і продавців, що торгують доларами, євро, ієнами. Це звичайні ринки із чистою конкуренцією, відсутністю монополій. З іншого боку, ціна, або курс, національної валюти - це не звичайна ціна, оскільки вона зв'язує всі внутрішні ціни з усіма іноземними (припустимо, американськими або німецькими). Зміна курсу валют може викликати дуже важливі наслідки для рівнів виробництва, внутрішніх і експортних цін, зайнятості.

При падінні курсу національної валюти стосовно валют інших країн у вигравші виявляються експортери вітчизняної продукції, у програші імпортери. Наприклад, українські фірми-експортери сталі при падінні курсу гривні за ту ж кількість іноземної валюти, вирученої від продажу сталі на світовому ринку, одержують більшу кількість гривень (при переведенні валюти в гривні). Для імпортерів наслідки падіння курсу національної валюти будуть наступними: гривневі ціни на ввезені в країну імпортні товари зростуть, попит на них упаде, доходи імпортерів знизяться, оборот їхніх коштів сповільниться.

При підвищенні курсу національної валюти стосовно валют інших кра-

їн у виграші виявляються імпортери, а в програші експортери.

Таким чином, при будь-яких коливаннях валютного курсу одні завжди будуть у виграші, а інші - у програші. Отже, виробники вкрай зацікавлені в стабільній і передбачуваній зміні валютного курсу. Тому контроль за змінами курсу - одна з важливих цілей економічної політики держави.

При зміні попиту та пропозиції валюти держава для стабілізації закріпленого курсу гривні повинна прямо або опосередковано втручатися у функціонування валютного ринку. Існує кілька способів такого втручання:

- 1) використання валютних резервів.
- 2) введення прямого контролю над торговельними й фінансовими потоками;
- 3) валютний контроль. Уряд може висунути вимогу про продаж йому всієї (або значної частини) валюти, отриманої експортерами. Потім уряд, у свою чергу, розподілить цей невеликий запас валюти між різними імпортерами, яким потрібна валюта;
- 4) деякі заходи внутрішнього макроекономічного регулювання, наприклад податкова й грошова політика, при якій усувається недостача валюти, обмежується попит на імпортні товари й т.д.

У цілому система регульованих центральними банками (з метою недопущення стрибків) плаваючих валютних курсів має переваги в налагодженні раціональних міжнародних зв'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Агапова Т.А., Серегина С.Ф. Макроекономіка: ученик/ под общ. ред. А.В.Сидоровича. – 8-е узд., перераб. и доп. – М.: Издательство «Дело и сервис», 2007.- 496 с.
2. Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Баластрик Л.О. Макроекономіка. Підручник. - К.: «Знання», 2004.- 828 с.
3. Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Баластрик Л.О. Макроекономіка.

Підручник. - К.: «Знання», 2007.- 703 с.

4. Базилевич В.Д., Баластрик Л.О. Макроекономіка. Навчальний посібник. – Вид. 2-ге, доп. - К.: «Атіка», 2009. – 368 с.

5. Вечканов Г.С., Вечканова Г.Р. Макроэкономика. – СПб: Питер, 2006. – 432 с.

6. Гальперин В.М. Макроэкономика – СПб., Экономическая школа, 1994. – 398 с.

7. Долан Э., Линдсей Д. Макроэкономика / пер. с англ. – СПб., Питер, 1994. – 416 с.

8. Дорнбуш Р., Фішер С. Макроекономіка. – К.: Основи, 1996. – 809 с.

9. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег. – М.: Гелиос, 1999. – 352 с.

10. Кулішов В.В. Макроекономіка (основи теорії і практики). – Львів: Магнолія Плюс, 2004. – 252 с.

11. Курс экономической теории: учебник / Под ред. М.Н.Чепурина, Е.А.Киселевой. – 5-е исправленное, дополненное и переработанное издание. – Киров: «АСА», 2006. – 832 с.

12. Макконел К., Брю С. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2 т.: Пер. с англ. 11-го изд. Т.1. – М.: Республика, 1992. – 400 с.

13. Макконел К., Брю С. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2 т.: Пер. с англ. 11-го изд. Т.2. – М.: Республика, 1992. – 400 с.

14. Макроэкономика. Теория и российская практика: Учебник / Под ред. А.Г. Грязновой, Н.Н. Думной. – М.: КНОРУС, 2004. – 608 с.

15. Макроэкономика: учеб. пособие / Бондарь А.В., Воробьев В.А., Новикова Л.Н. [и др.] – Минск: БГЭУ, 2007. – 415 с.

16. Манків Г. Макроекономіка. – К.: Основи, 2000. – 588 с.

17. Моторин Р.М., Моторина Г.М. Система національних рахунків. – К.: КНЕУ, 2001. – 336 с.

18. Панчишин С. Макроекономіка. – К.: Либідь, 2001. – 614 с.

19. Савченко А.Г. Макроекономіка. – К.: КНЕУ, 2005. – 442 с.

20. Савченко А.Г., Пасічник О.В. Макроекономіка: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. диск. – К.: КНЕУ, 2006. – 176 с.
21. Сакс Д., Ларрен Ф. Макроекономіка. Глобальний підхід/ Пер. с англ. – М.: Дело, 1999. – 450 с.
22. Семюелсон П., Нордгауз В. Макроекономіка. – К.: Основи, 1995. – 574 с.
23. Самуельсон П. Економіка: Підручник. – Львів: Світ, 1993. – 495 с.
24. Тітьонко О.М. Система макроекономічного рахівництва. – К.: КНЕУ, 2002. – 188 с.

Інтернет-ресурси:

Матеріали кафедри на навчальному порталі університету

[http //lsvr.leonorm.com](http://lsvr.leonorm.com)

[http //rada.gov.ua](http://rada.gov.ua)

[http //www.kmu.gov.ua/mainestat.](http://www.kmu.gov.ua/mainestat)

[http //www.minfin.gov.ua](http://www.minfin.gov.ua)

[http //www.mlsp.gov.ua](http://www.mlsp.gov.ua)

[http //www.dkrp.gov.ua](http://www.dkrp.gov.ua)

[http //www.bank.gov.ua](http://www.bank.gov.ua)

[http //www.ukrdzi.com.ua](http://www.ukrdzi.com.ua)

[http //news.finance.ua](http://news.finance.ua)

[http //budget.rada.gov.ua](http://budget.rada.gov.ua)

[http //sweetukraine.bigmir.net](http://sweetukraine.bigmir.net)

[http //www.encyclopediaofukraine.com](http://www.encyclopediaofukraine.com)

Укладач

к.е.н., доцент Титар О.О.